

A
NÉPNEVELÉS HATÁSA

MAGYARHON NÉPEINEK

ERKÖLCSISÉGÉRE.

A M. TUDÓS TÁRS. ÁLTAL 1847-ben KOSZORÚZOTT

PÁLYAMŰ.

ÍRTA
NEY FERENCZ.

KIADTA A M. IRODALOMTERJESZTŐ TÁRSULAT.

PESTEN,
NYOMATOTT BEIMEL JÓZSEFNÉL.
1848.

A
NÉPNEVELÉS HATÁSA

MAGYARHON NÉPEINEK

ERKÖLCSISÉGÉRE.

A M. TUDÓS TÁRS. ÁLTAL 1847-ben KOSZORÚZOTT
PÁLYAMŰ.

ÍRTA
NEY FERENCZ.

KIADTA A M. IRODALOMTERJESZTŐ TÁRSULAT.

PESTEN,
NYOMATOTT BEIMEL JÓZSEFNÉL.
1848.

Emberrt nevelni f6ns6ges feladat!

É r t e s í t é s .

Az academia, 1845-ben tartott XVI-d. nagy gyűléséből a Gorove László, Lajos és Károly testvérek által alapított 200 ezüst forint jutalom mellett a következő feltételt hirdette ki:

„Adassék elő azon hatás, melyet jelenleg nálunk, a népnevelés az alsóbb néposztály erkölcsiségére gyakorol; és terjesztessenek elő azon módok, mik szerint népünk erkölcsi nevelése, tanodákban és tanodákon kívül, czélszerűbben intéztethet—
nék el.“

Amellyre 1847. martius 31-ig, mint határnapig, tizennégy pályairat érkezett, mikről a megbízott vizsgáló tagok H e t é n y i J á n o s , P e r e g r i n y i E l e k és Szőnyi Pál írott véleményei nyomán a' philosophiai osztály a következő jelentést terjesztette elő:

„Jutalomra méltónak találtatott a *13-dik számú dolgozat*, melynek jeligéje: „Embert nevelni főséges feladat.“ Ugyanis a 3 bíráló közül kettő, névszerint Peregriny Elek és Szőnyi Pál u. u. összejönek azon véleményben, miszerint jelen munka szerzője, pálya társai közt, legbővebben és czélszerűbben igyekszik a' kitűzött kérdést megoldani. Széles tapasztalással és valódi tárgyavatottsággal adja elő, munkája kezdetén azon hatást, melyet népünk alosz-

tályának erkölcsi mivoltára a külön népfajból származás, a különböző életmód, az iskolát még nem gyakorló gyermeket egyedül vonzó és képző, szülei stb. példák, nem különben az iskolát már végzett ifjúval s emberrel viszonyban állóknak bánásmódja gyakorolhat; hogy illy módon kijelölvén a néperkölcsh foyatkozásai közül azokat, melyek nem a népnevelés jelen állásából, hanem egyenesen az érintett kútfőkből lehozandók, annyival alaposabban sorolhassa aztán elő népünk alosztályának erkölcsiségében azon hiányokat is, melyeket már nem másnak, mintelvitáztatlanúl népnevelésünk jelen állásának lehet felróni. Itt ismét jól különböztet, külön adván elő azon okokat, melyeknél fogva *negative* árt népnevelésünk a nép erkölcsiségének, külön ismét azokat, melyek ennek *positiv* rontását hordják magokkal. Végre, feladatához híven, azon utak és módok tervezésével foglalkozik, melyek szerint népünk erkölcsi nevelése, tanodákban és tanodákon kívül, czélszerűebben intéztethetnék.

Kitűnő érdeme szerzőnek pályatársai felett az, hogy míg ezeknek egy része hitelt felül múló röviden igyekszik keresztül esni a dolgon; más része pedig vagy elméleti neveléstant íbtr inkább mint a kérdésre felelne; vagy iskoláinknak csupán tudományilag jobb karba helyhezését eszközölő indítványokkal gazdag: addig ő feladatának lelkét

népünk alosztályának erkölcsiségét, terjedelmes munkájának egy czikkjében sem téveszti szemei elől, vagy annak jelen állását festvén és okadatolván mindenütt, vagy annak jobbitását tervezvén kivihetőleg. Ember, keresztény és hon-szerető polgár szól, higgadt gondolkozással, sőt némi ihletettséggel, az egész világosan és nagy tárgyismerettel irt dolgozatból. Úgy hogy kevés fogyatkozásainak elnézését, s a *jutalmat* versenytársai közt *legméltóbban igényelheti*.

A nevezett munkához legközelebb állt s ezért *dicsérettel említendőnek ajánl tátik a 12-dik számú*, mellynek jeligéje: „Támaszd fel újra e hont stb.“ Melly dolgozat szerzőjében, a 3 bíráló közül *I I e t é n y i* János r. t. ugyan a gyakorlott és szép tollú író, a rendszeres főt és tapasztalt paedagogot találja, a' többi pályázók felett dicsérendőnek. SzőnyiPál 1. t. pedig azért osztja Iletényi János r. t. véleményét, mert e munka szerzője szerinte is szép olvasottságú s gondolkozni szerető egyén; ki a honi és külföldi népnevelés körül szerzett ismereteit, sehol nem lankadó modorban, sok jót a maga helyén és szabadelvűig indítványozva, nem tudákos fészességgel, hanem könnyen érthető, de férfias előadással, használta fel az elébe kitűzött célra. S hol feladatától kissé eltér, ott nem annyira tárgy fogyatkozással, mint kivált a munka elején mindjárt, hasznos és tudományos túlbőséggel lehet vádolni.

A többi pályamunkák félreteendőknek ítéltettek szó-
többséggel.“

A XVIII. nagy gyűlés megnyugodván ezen előadás-
ban, a jutalom a 13-ik számú munkának, a 12-ik számúnak
pedig dicséret jutott. Az illető jeligés levél felbontása után
kitetszett, hogy a koszorús munka szerzője Ney Ferencz.

Költ Pesten, a m. tud. társaság hivatalában, Februa-
rius 3. 1848.

Toldy Ferencz s. k.
titoknok.

A MAGYAR ORSZÁGGYÜLÉS

TÖRVÉNYHOZÓ TESTÜLETÉNEK

MÉLY HAZAFIÚI

TISZTELETTEL.

Mélyen tisztelt Honatyák!

Mi bátorít engem e lépésre, hogy jelen csekély munkámat *Nektek* ajánlani merészem: ez iránt pár szóval igazolnom kell magamat.

Azon kitüntetésnek nyomán, melyben e mű részesült, minden szerénytelenség nélkül szabad hinnem: hogy az, bármi számos és bármi súlyos fogyatkozásai mellett is, bir néhány oly gondolattal s eszmével, mellyek a haza köz üdvére nézve — ha a gyakorlatiság meleg ölében felvirulhatnának — tán nem egészen nyom nélkül tűnnének le. De a bár legdicsebb gondolat s legszentebb eszme is — minőknek pedig saját elmém szülötteit épen nem tarthatom — mint a földbe hintett mag, csak ápoló nedv és napsugár jótékony befolyása által nyerheti a belsőjében rejlő erőnek teljes kifejlődését. — E munka netáni — bármi kevés — helyes és alapos gondolatának éltető nedve csak a *Ti* párlfogástok boldogító napsugára, csak a *Ti* bölcseségtek lehetend. Csak így állhat elő amaz üdvezítő süker, melly lelkem előtt lebegett akkor, midőn gondolataim végszavait leírák.

Nem is azon önhittség vezérli szándokomat, ó mélyen tisztelt Honatyák! — mintha *Ti* e gondolataimra szorulnátok, mintha *Ti* a népnevelés tárgyában hasonló és az enyéimnél sokkal jobb eszmékkel nem foglalkoznátok már rég-

óta; hanem egyedül azon szerény sejtalem bátorít e lépésre: hogy *Ti* a hazának üdvét czélozó olly számtalan és főfontosságú egyéb tárgyakra is gondjaitokat fordítani kénytelenek lévén, tán kedvesen veszitek egyik másik — bármi szerény állású — honfitársnak valamelly külön kérdésre vonatkozó, tiszta keblű felszólalását, hogy arra nézve akár könnyebben, vagy gyorsabban tájékozhatók magatokat, akár némelly részletek felkutatása s búvárlása körül a ropant számú teendőknél közepette — a fáradságnak legalább egy részétől némileg megkímélve legyetek. S az elődolgokatnak, az ügyenygetésnek e nemét *Ti* minden honfitól bizton igényelhetitek; s viszont szerencséjének tarthatja, sőt valódi kötelességteljesítésnek ismerheti minden hazafi, ha a hon boldogítását egyedül alaposan eszközölhető nagy munkáthoz, ha szinte csak porszemnyi segélynyújtással, járulnia engedtetik.

E szempontból kérem jelen lépésemet tekintetni, a miért is a következő lapokat, Magyarország reményeit nagy részben valósítható bölcseségeknek kegyes figyelmébe mély hazafiúi tisztelettel ajánlom.

Pesten, télhó 27-kén, 1848.

Ney Ferencz,

kisdédóvó-képezdei igazgató, a k. m. term. t.
t. r. tagja, t. ns. Marmaros, és Zemplén
vármegyék táblabírája.

Előszó

Egy eszme villanyozza át Európa *nemzeteit*, nagyszerű és magasztos, — a *haladás* eszméje. Ez éleszti a szendergő teli-erőt; ez gyújtja lángra az évezredek hosszú pályán el nem csüggedő törekvéseket. S egy eszme világít be a *népek* agyába, szent és malasztos, — a *szabadság* eszméje. Ez hívja fel munkára az elaltatott szellemet; ez gyújtja lobogásra a pálya célpontján a remény csillagát. Boldog a világ, ha e csillag mint *megvalósult* fénykincs jut a népek birtokába. Ez leend legméltóbb pályadíj minden fáradalmakért.

A haladás csak úgy lesz nemes és dicső, ha végcélul a szabadságot tűzi ki; a szabadság csak úgy lesz méltó a reáfordított munkára, ha valódi *emberi* szabadsággá emelkedik. Szabaddá kell lenni az emberi nemzetnek, meg kell szabadúlnia az önkovácsolta bilincsektől, a bűn és butaság rablánczaitól; — erény és szellemfény sugározza körül a a világot! Ez lesz a szabadság, az istentől ihletett szabadság diadala; ez lesz a tökély boldogsága. — De mikor lesz ez? s lesz-e valaha? ... . Ámde hozzá közeledni, feléje törni legfőbb kötelesség.

És azért szabadokká kell lenni az egyes nemzeteknek: mert szabaddá az összes emberi nemzet csak úgy lehet. Fel kell szabadulniok a nemzeteknek a gyűlölet és kajánság

amaz ősi átka alól, mellytől izgatva egymást ellenségül nézik s egymást megrontani törekcsenek. Mikép viruljon fel a nemzet keblében a javulás, a tökélyesülés virága, ha minduntalan jó egy váratlan ellenség, ki feldúlja a szép reménynek indúlt vetéseket? De mikép gátolja egyik nemzet a másíknak romboló berohanását? mi által biztosítsa magát a vésszes özön ellen? Nem máskép, mint erkölcsi súlylyal, szellem- és erényhatálylyal. — Mert mi bírhatna nemzetet egy másíknak eltiprására vagy meghódítására, ha mind azon erkölcsi javakkal, miket hódítás útján vele közölhetne, amaz már úgy is bír? (mert egyedül ebben fekszik a hódításnak *emberi* mentsége), — vagy semmi olly kiáltó bűnökben nem sínylődik, mikért az eltipratás, az eltöröltetés büntetését megérdemelné? (mert csak illy értelemben ismerhetni meg isteni eszmét a történetek nemzetirtó ostorában). Mi bírhatna, mondom, nemzetet egy másík irányában illy élet-halál harcra, ha ezt magával egyenlő becsűnek lenni ismeri? Nem kell e ebben is épen úgy mint önmagában az istenség örök eszméinek valósultát tisztelnie? — Igen, de a durva kény, a vadság erőszaka, váljon tisztelendi-e a fejlettség e jellemzeteit? Sőt tán épen ennek ellenében lesz vesztes mindig az erkölcsi művelődés fényében *megszelídült* nemzet? Nem, ez nem lehet. Mert a vadság rohama épen az erkölcsi súly, a kézfogás, a testvériség, az egyesség megtörhetlen vértzetéről pattanand vissza mindannyiszor. Igen, erkölcsi súlyra kell emelkedniük a nemzeteknek, hogy egymás ellenében *súlyegyent* tartsanak; a szabadság műveltsé-

gének kell áthatnia a nemzeteket, ha egymás irányában zavartalanul akarnak megállni. A' világ közszabadsága mindaddig nem lesz elérhető, míg a nemzetek egymás elleni harczrakelésének lehetősége is meg nem szűn. És nemzet mindaddig nem lesz tökéletesen szabad, míg szabadságát más nemzettől félténie lehetend.

S épen azért szabadokká kell lenni a népeknek, mert erkölcsi súlyt nem szögezend á megtámadó ellen olly nemzet, melly egy tiszteletes tömeggé nem forrott össze a néppel, — s erény- és szellemhatálylyal nem léphetend föl mindaddig, míg saját vére gyermekeinek legnagyobb részétől megvonja az erényesbiülés és szellemülés égi kincseit. — Csak olly nemzet, melly a néppel összeolvad, mellyben a nép is nemzetté emelkedik, csak olly nemzet, mondom, birand teljes súlylyal a világerény, közszabadság mérlegében. — Igen, szabaddá, *erkölcsileg* szabaddá kell lenni a népnek, ha szabad lenni s maradni akar a nemzet!

Mikép fog mindez megtörténni? Költői vagy mesekori varázsveszszö idézendi-e föl az óhajtott eredményeket? — A képzelet országának szüleményei csak képzelt teremtmények. — Vagy tán forradalmi erőszak vivandja ki a diadalmi zászlót? — Bűnös kéz nem hathat fel mennyekbe, hogy onnan lerabolja a világboldogító kincset; legyilkolt testvérek véréből gyilkos gőz párolog. Illy légkörnyben a szabadság fája nem terem. — Avvagy szabadság volna-e az, melly mások szabadságának romjain ülne diadaltort? — A valódi szabadság erény szülötte; bűnnek magzata bűn, — de sza-

badság soha. — Mit tegyünk hát? min kezdjük, hogy sikerrel reményleni merjünk —?

Neveljük a népet, — neveljük szabaddá! Neveljük úgy, hogy szabad lenni tudjon és akarjon; neveljük arra, hogy értse, méltányolja és — megérdemelje a' szabadságot! — S erre eszköz? — a józan *haladás*. Haladva neveljünk, s nevelve haladjunk a szabadság felé. A haladás és szabadság eszméje együtt lelkesítsék tetteinket; amaz mint kalauzcsillag kísérje lépteinket, imez mint végcillag mosolyogjon a pályacél távolából felénk! Csak így valószínűsítjük Isten eszméjét e földön, hogy minden ember lehessen és legyen az erény, tökély, — a világ szabadság felszentelt bajnokává.— Egy oldalú haladás nem vezet boldogságra. Ha csak vasúton, gőzösön, iparban, fényezés, állműveltség, szóval anyagiakban haladunk, — inkább eltávolodunk a végcél szent csillagától. Minden oldalú — általános haladás, mellyben a *nevelési haladás* az erényesbülésre törekvő haladás is befoglallatik, csak ez juttathat óhajtott révparrta annyi évezred hányattatása után.

Ezen haladás nagyszerű eszméjét mikép valószínűsítjük? ki legyen amaz égből küldött hős, ki mindezt végrehajtani képes? Nem haladja-e meg ez óriási munka embernek erejét s bár legszentebb szándokait? Nem kell-e minden népet s minden népfajt, mint megannyi külön egyéniséget saját meglevő erőinek, jó és rossz tulajdonainak, erényeinek s vétkeinek alapján a szabadság élvezhetésére előkészíteni? nem kell-e épen ezen száz meg száz változatban nyilatkozó

sajátságaihoz mérni, alkalmazni s módosítani az eszközöket, az elvek származottjait, az elmélet igazságait? nem kell-e a nevelési eszméket a gyakorlat tüzeiben megedzeni? s nem kell-e egy közös nemzeti nevelési elvből kiindulni, mellybe a gyakorlati eltérések mégis mind beleolvadjanak? — S ki fogja ismerni a népek és népfajok, minden külön vidék és község sajátos tulajdonait, mikre még is oly nagy szükségünk van? ki fogja kellő és pontos figyelemmel kísérni mindezeknek időről időre változó, módosuló, emelkedő vagy süllyedő nyilatkozatait, mikhez mégis az eszközöket mindannyiszor alkalmazni és szerintök változtatni szükséges? Egyes ember, egyes zárt testület ezt végbe vinni teljesen képtelen. Bármi jószándékú erőködéseinek végre is egyfelől túlhajlás, más felől hanyagolás, vagy épen egy kaptára kényszerítés lenne eredménye. így nem nevelhetünk különböző elemű népet, így nem alkotunk az egyes részletek alapjain öszhangzó nemzeti nevelést? Mit tegyünk hát?

Minden megye, minden város népének sajátosságait, előnyeit és fogyatkozásait legjobban ismerik a helyben lakó felvilágosult egyének; ezen ismeretre lehet csak alaposan építeni a népnevelés nagy művét. A miért is az elszámlált okoknál fogva benső meggyőződésem az: hogy népnevelést sikeresen csak országgyűlés intézhet el, — zárt hivatalkörök pedig hasonló sikerrel soha. A népnevelésre az országgyűlésnek befolyása — hitem szerint — múlhatlan szükséges. — Igen a népnevelésből felmerülhető üdveket én egyedül a fejedelem szándokával találkozó országgyűlés

intézkedéseitől várom. A honatyák kezében a leendhető népszabadság kulcsa: a *népnevelési haladás*. Ez úton jutand a nép közelebb istenéhez, s az emberiség ősz eszméjéhez. Áraszsza isten legszentebb áldását a haladás e pályájára! — Mert a le kezében — ó hongyülés! — a nép erkölcsi üdve, erényi jövendője!

* *

Jelen csekély művem nem szól az összes népnevelési rendszerről, hanem annak csak egy részletét — a kitűzött kérdés nyomán — az *erkölcsiséget* tartja szem előtt. E szemponttra iparkodtam mindent következetesen visszavezetni. Mi e körön kívül esik, mindazt ez úttal mellőznöm kelle, nehogy a földolgot elveszítsem szem elől. Erre tehát különösen is bátorodom kikérni az olvasó kegyes figyelmét.

Még egyet megkell érintenem, hogy minden balmagyarázatoknak elejét vegyem. A főszöveg mutatja a munkát úgy, a¹ mint az eredetileg pályázatra volt beküldve. E szövegen én azóta mitsem változtattam. A jegyzetek most járultak hozzá, s leginkább csak bővítéseket vagy felvilágosításokat tartalmaznak. Ha általok munkámat rosszabbá nem tettem, eléggé jutalmazottnak érzendem magamat.

S most eszméim szerény gyümölcsét a hazai tisztelt közönség kegyes ítélete alá bocsátván, azt — a mennyire érdemlendi — szíves pártfogásába ajánlom.

Írtam Pesten, télhó 28-kán, 1848.

A szerző.

Adassák elő azon hatás, mellyel jelenleg nálunk a népnevelés az előbbi néposztály erkölcsiségére gyakorol, és terjesztessenek elő azon módok, mik szerint népünk erkölcsi nevelése tanodákban és tanodákon kívül czélszerűebben intézethetnék el.

Bevezetés.

Embert nevelni, fenséges feladat! Már maga azon gondolat: hogy embert jobbra, erényesebbé tenni, a földnek hasznosabb, az égnek jogosítottabb polgárává idomítani hatalmunkban áll, — maga e lehetőségnek meggondolása is képes öröm, sőt némi boldogság érzetével eltölteni az emberszerető férfiú kebelét. Hátha meggondolja: mikép e lehetőség életbeléptetésére eszközül olly közönségesen ismert, olly mindennapi s köznyelven forgó dolog, a nevelés, ajánlkozik: nem kell-e nemével a szent sietésnek ezen eszköz-
hez nyúlnia, hogy embertársait minél előbb részesítse a nagyszerű s mégis olly egyszerűnek mutakozó jótéteményben! — És mégis! évezredek tünnek le, — s a köznevelés ügye, noha egészben s átalánvéve, sokat javult és emelkedett, mi messze áll még, nem mondom a tökélytől, de azon foktól is, melly emberi számításaink s alapos reményeink szerint valóban elérhető! Mert nem egyes emberek neveléséről van szó, hanem a tömegéről. Az nem tökélyesítheti, nem nemesítheti az emberi nemzetet, ha egyes feltűnő erénypéldányok mellett százezrek, milliók az erkölcstelenség fertőiben fetrengnek. Mindnyájának öszszes s egyetemes erkölcsi műveltsége kívántatik, olly műveltség, mellynek lélekboldogító árjaiban legfőlebb kivételként úszkál

s bukdácsol egy-egy bűnbuborék (minthogy teljes tökély el nem érhető), — igen, illy műveltség kívántatik arra, hogy az emberiség egészben véve felhágjon magas rendeltetése díszpolczára. De épen itt rejlik a legyőzhetlennek látszó nehézség. — Valamint nem egysesek javítása, nevelése forog szóban, úgy nem is várható egyesektől a munka eredménye. Hiába a tanárok és oktatók, papok és nevelők erőködései, ha egy egész néptömeg egy világlakó nemzetösszeg ellenkezőleg áll szemközt velök. *Mindnyájunknak kell közre munkálni mindnyájának nevelésére.* Ez azon főtétel, mellyből kell kiindulni minden nevelési működésnek. S ez olly könnyűnek, sőt már is elértnek látszhatnak, ha mint érintém, a köznyelven forgó nevelési eszméket s mindenkinek azon egyéni hiedelmét vesszük tekintetbe, miszerint mindenki nagyon jól ért a neveléshez. Pedig ha valahol, itt lappang roppant öncsalódás, s épen ebben fenekük a főnebb említettem — majd legyőzhetlennek látszó — nehézség.

Ah mi lesújtó az emberszerető szívre nézve azon tudat, hogy embertársaink közül e föld hátán százezrek nélkülözik a neveltetés jótéteményeit. De még lesújtóbb, még fájdalmasb azon tapasztalás, hogy ismét más százezrek rász, ferde neveltetésben részesülnek, s pedig ép azért olly roszban, mivel a nevelés olly igen ismert, olly mindennapi dolognak tartatik. Tízszerte fájdalmasb ennek tudata, ha e balságot saját hazánk népére nézve kényszerülünk tapasztalni. Ige, ismert dolognak tartják a nevelést, — olly annyira ismertnek, hogy azt tanulni, róla valamit olvasni vagy iránta tanácsot elfogadni teljesen fölösleges. Mindennapinak tartják, mellyel kiki úgy bánhatik mint szabó ollójával, kovács pörölyével. Köznyelven forgó dolognak találjuk, miről mindenki olly könnyeden beszél, mint saját belátása s ítélete olly szüleményéről, melly ellen nincs felebbvitel a köz ész bírószekéhez. S hogy is lehetne ez máskép? Hisz mindenki, bár mikép, de valohogy mégis nevelve ön, s így azon módot, mellyet saját magán, és a maga körében tapasztalt, legjobbnak tartja, mellyen túl már nincs mit feltalálni. A madárfészekrakás ösztönéhez hasonló ős hagyományi balgaság ez, melly örökké ugyan azon hibás körben kereng.

S e tévedésnek két főágazata van. *Egyik:* hogy mindenki önmagát hiszi, családilag, a nevelés legfőbb mesterének. *Másik:* hogy a nevelés befolyását egyedül és kizárólag a gyermek- és ifjúkori szoríthatónak gondolják. Az első szüli a *mindentevés* balhie-

delmét; a második a *semmittevés* hibáját. Egyik úgy mint a másik a főnebb nyilvánítottam főtételbe ütközik, abba t. i. hogy mindnyájunknak közre munkálása kívántatik mindnyájunknak nevelésére. Mert, ki nevelésileg mindent a gyermek- és ifjúkornak korlátái közt vél elvégezhetni, s pedig legjobban úgy mint ő gondolja, — az szükségkép ellene dolgozik ama főkivántatóságnak, mert magasabb és köz elvek létezését nem tudván, vagy tudni nem is akarván, szükkeblű részletességek s össze nem függő, össze nem hangzó apró fogások gyakorlatában elfogulva lévén, természetesen semmivel sem mozdítja elő az általános mindnyájunk nevelését, hanem azt inkább gátolja, rontja. Ki pedig a gyermek- és ifjúkor határain túl már semmi üdvös vagy kártékony befolyásút nem hisz művelhetni az emberre nézve, az egyáltalán tagadván, vagy tudatlanságában nem is gyanítván a helyzetek és körülményeknek, szóval az *élenek* nevelni képes hatását, szükségkép elmulasztja tenni azt, mi által embertársai képezésére munkálhatna, vagy meggondolatlanul, sőt öntudatlanul is olyanokat cselekszik, mik által az emberiségnek hátramaradását vagy éppen romlását eszközli. Mindkét esetben vétkezik a „mindnyájunknak mindnyájunk általi neveltetés“^{4*} legfőbb s mondhatnám szent eszméje ellen. Ez azon hínár, mellyből ki kell bontakoznunk, ha az emberiség földi s túlvilági üdvét, ha erkölcsi magasulását óhajtjuk. Ez azon százkaru óriás, mellyel le kell győznünk, ha az emberiséget az ő borzasztó ölelései által agyon fojtatni nem akarjuk!

A tanítás ügyére nézve sokkal tisztábban látnak az emberek — Azt mindenki elhiszi, hogy tanítani nem bír olyast, mit maga sem tud, s azért minden tanulmányi s tudományi ágnak külön tanítókat kiki óhajt, s ezeknek e körbeni érdemeit szívesen elismeri. Milly sajnós ellenmondás! Tanítani nem tudunk, mert nem tudjuk a tanítandó tárgyat, — de nevelni mindnyájan tudunk, — igen mert a neveléshez, úgy hisszük, mindnyájan értünk! — De e tanítási elégtelenség érzete ismét két más tévedés szülője. Némelyek már a tanításban a nevelést is kimerítőleg benfoglaltak gondolván, semmi gondot nem fordítanak ezen kívül a nevelési munkálatra, mert hiszen a tanító *mindent* elvégez a tanítás által; — mások ismét a tanítást, mint semmi nevelési hatással nem bíró munkálatot, csupán mint tanítást vevén szemügyre, a nevelést attól mintegy elkülönítve s önállólag vélik eszközölhetni saját nézeteik szerint, s így gyakran azt is elferdítik vagy lerontják, mit a tanítás melles-

leg nevelési tekintetben is építhetne. Ismét a minden- és sem-mitetés hibája, csak hogy megfordítva, új alakban s elkorcsítva.

Népnevelésről szólván, e két utóbbi hibával alkalmasint leg-gyakrabban találkozunk az életben, s különösen azzal, melly a ta-nítás által mindent elvégzettnek, — s mellesleg külön nevelésileg semmit nem végzendőnek állít. E sajnos összezavarodásnak egyik alap oka ott rejlik: hogy közönségesen, *népnevelésről* szólunk, ho-lott jobbadán *néptanításról* kellene szólnunk. Nem csuda aztán, ha a köz ember népnevelésnek tartja azt, mit a műveltebb osztályok, sőt a törvény nyelve is, felcserélvén azt a néptanítás eszméjével, annak czímeznek.

Hogy tehát tisztába hozzuk az eszméket s megóvjuk népünket ama szélsőségektől, mi szerint vagy csupa tanítástól várván minden nevelési üdvet, egy részt a tanítást gyámítólag épen ne neveljen, másrészt a tanítási évek befejeztével már a nevelési munkát is be-fejezettnek higye, mit sem hagyván további igazításul az életnek, — vagy a tanításnak egyszersmind nevelési jelentőségét mellőzvé, nevelést illetőleg mindent saját tudománya szerint s mintegy saját-kezűig, s pedig ismét csak a gyermek- és ifjúi kor határai közt el és bevégezendőnek véljen; hogy, mondom, e szélsőségektől meg ójjuk népünket, fel kell állítunk azon elveket és módokat, mellyek segítségével egyfelől az ifjú nemzedéket valódilig neveljük, más felől ugyan e nemzedéket képesítsük, hogy érettkorba lépve önma-gának nevelését elősegíthesse, s némileg eszközölhesse. Igen ter-mészetes, hogy e szándékunk mellett az alsóbb néposztályt nem te-kintjük mint pusztá önségélyre bízott, magára hagyott, elzárt tes-tületet; hanem tekintetbe kell vennünk mindazon viszonyokat és összeköttetéseket, mellyekben áll a nép más osztályokkal, mik kép-zőig reá hathatnak, különösen pedig azokkal, kik nevelésére köz-vetlenül befolyanak. Hogy pedig ezt sikeresebben s könnyebben tehessük, vagy is hogy megítélhessük: milly hatással *bír* a jelen-egi népnevelés a köznép erkölcsiségére, — mindenek előtt figye-lemre kell méltatnunk a *néperkölcsi állapotot* úgy, a mint az jelen-ig létezőnek bizonyul.

E l s ő R é s z .

A néperkölsi állapot minősége s annak okai.

A népnevelés hatásának mekkoraságát a nép erkölcsiségére, csak úgy ítéltetvén meg biztosan, ha mindenek előtt megismerjük: minő a nép erkölcsiségének állapota, — ez utóbbinak kiismerésére kell fordítunk minden figyelmünket. Hogy e tekintetben semmi — előleg meg ne vesztegessen, vagy el ne kábítson bennünket, az erkölcsi állapotot, úgy a mint találjuk, mint pusztá eredményt tekintendjük, mellőzve: *minek* eredménye legyen az, vagy mi által okoztathatik? Azt, mennyiben okozatja ez vagy amaz erkölcsi állapot bizonyos okoknak, csak később vehetendvén szemügyre.

A nép erkölcsi állapotát, vagy is határozottabban szólva, az alsóbb néposztály erkölcsiségét tehát mindenek előtt egyszerű eredményül, pusztá tényül tekintendjük, mint olyan létezőt, a mi így van, mit tehát elővélemények, akár kedvező akár rulító szemüvegén keresztül néznünk nem szabad.

Ezen állapot! eredmény vizsgálásának könnyítése végett némely felosztásokhoz kell folyamodnunk, melyek nyomán később az összeállítás és végeredmény lehúzása czélszerű ebben megtörténhessék.

A felosztásra nézve két fő tekintet szolgálhat vezérzsinóruk; *nemzetiség* és *életmód* vagy is foglalkozás minősége. — Ezek mellett kétféle idomító főtényező is érdemel figyelmet, u. m. *vallás* és *politikai helyzet* minősége. Sőt a *kor* és *nemre* nézve is tekintettel kell lennünk. Csak ezeknek egymásra kölcsönös hatása, s az így előálló viszonylagos módosulásnak a tömegekre és egyénekre való befolyása nyomán szerkeszthetők azon összeállítások, mik az erkölcsiségi állapot végeredményét mutatják fel.

A nemzetiség nevezet helyett ez esetben talán helyesebbnek látszhatnék a népiség kifejezés, minthogy a hazánkban lakó népfa-

jók csakugyan nem alkotnak önálló nemzeteket. Én azonban a nemzetiség szót azért gondolom használhatónak, mivel ezen népfajok nagyobb részét mintegy töredékei a külsországokban lakó önálló nemzeteknek; sőt a legnagyobb baj épen az, hogy emezeknek valóságos részeiül tekintik magokat; — de másodsor meg azért is kell nemzetiségi szempontból szólanom, mivel a magyar köz nemzetiség azon alap, mire mind e viszonyokat visszavezetem.

Nézzük tehát a köznépet nemzetiségi tekintetben.

Első Czikkely.

Első tekintet: Nemzetiség.

Végig nézvén ez áldott szép magyar hazán, gyönyörrel telik el lelkem azon gondolatra: hogy Isten kegyelme, s a természet jótékonyága elárasztotta ez országot, majd minden kincsesei, mik képesek embert emberileg boldoggá és szerencsésé tenni. A dúsan tápláló kalász, a lélekvidító szőlőfürt, kellemes gyümölcsök bősége, müipari növények és bányakincsek egyképen kínálkován mintegy versenygenek anyagi jólétét biztosítani a népnek, melly lakhelyéül választá e földet. Maga a légmérsék is egyaránt távot állva a lélek s testdermesztő és törpítő fagytól, valamint a puhító s emésztő hőségtől egészségi s élettartóssági tekintetben a legkedvezőbb föltételek egyik eül ajánlkozik. S ha nézem földirati terjedelmét és szépségeit ez országnak, a felleget verő bérczoszorút, az érintkezés- és öszsesimulásra felhívó rónákat, a közlekedés nagy szivereit, a hatalmas folyókat: lehetlen szerencsét nem kívánnom e nemzetnek, melly mintegy égi sugalomtól hevítve olly földön települt meg, hol mind a természet nyers fiának kedvezőbb őskor, mind a szelídebb lelkületeket kegyelő műveltség századai-ban alkalmas tanyára lert, — olly földön, hol mind a költészet magasabb röptének, mind az élet komolyabb munkáinak dús tápanyagot találhatott. S önkénytelenül, mintegy mámorosán elragadtatva kiáltok fel lelkemben: Ó mi nagy, erőteljes, és tisztelet parancsokénak kell lenni e nemzetnek, mellynek boldogítása s erősítésére ennyi természeti kedvezmény, ennyi nagyszerű tényező össze foly!

De csakhamar oszlik a mámor, 's bánatosan sülyedek vissza a mezetlen való kopár szikláira, látván a szellemi szaggatottságot, azon töredékes vegyületet, melly e dús szép földet előzönlí, *Nem*

egy nép lakja e hazát! Itt rejlik kulcsa azon titoknak: miért nem emelkedhetett e haza azon magasságra, melyre természet és terjedelem által rendeltetvének látszik. A külön böző népfajok egyes töredékei, mik mintegy ide szorultak e dús katlanba, hol melegedni olly jól esik, nem bírnak egy szellemmel, egy érdekekkel, s nem is akarják átlátni, hogy csak egy érdek, egy szellem, egy szív, egy lélek emelheti mindnyáját a közös és közboldogság óhajtott polczára. Igen természetes tehát, hogy az egyes részek miatt az egész, s viszont az egészszel a részek szomorú alantóság kátyúiban tespednek. Csak ki magasabb pontra állt, azt igézi meg a széles láthatár az ő megmagyarázhatlan bájaival, csak annak lelkében kél ama szent vágy, mindig tovább s tovább haladni Isten e szép földjén, oda hol a kelő nap teljes pompában ragyog.

De noha sokat megfejtünk az érintett kulcsnak segélyével,— még sem fejthetünk meg *mindent*. Mert kétségtelen, hogy ez ország népének összesége, — bármi szaggatottság és eldarabollása mellett is, sokkal magasabb fokán állhatna a boldogságnak belül, és tekintélynek kívül, mint mellyen jelenleg állani tapasztaljuk.

Hol van tehát e szomorú ténynek oka? mi fejtí meg a különös talányt? — igen egyszerű a felelet: *E haza azon népe sem bír egy érdekekkel, melly a lakosság magvát képezi.* Közfalak választják el egymástól az egyenyelvű, egyvérű tömeget, s mi igen csodálatos, magát a népet mintegy ellentétbe teszik a nemzettel. Ez rákfenéje ez ország lehető boldogulásának, ez zár szilipje e népösszeg folytonos előnyomulásának. Hogy sokféle nép lakja Magyarhont, ez baj; — hogy az egyvérű népnek nincs egy magasb érdeke, ez átok. A különvértiek netáni torzsalkodásait megör vosolhatja az jdó, ha az egy vértiek tömegesen ellensúlyozzák a mozgalmakat; de az egyvérű fő nemzet kebelébeni szakadoz ásókat csak még tágasabbakra szaggatja az idő, s ez a köz zavar ban önmagát emészti föl. Míkép is közelednék őszinte szívvel a völgyben álló a szirtfok lakójához, ha ez őt ott fen még csak a szabad széltelkintés örömeben sem akarja részeltetni? míkép áldozza munkáját amannak javára, ha nem munkadíjúl, hanem kegyelemfalatként nyeri csak érdemlett jutalmát? míkép seg ítsen lelkes elszántsággal köveket hengerítíni le a sziklavár megtámadóira, ha attól kell félnie, hogy visszatérve szerény völgyébe, ő utána is repítnek néhány elzúzó sziklagömböt, vagy úgy elzárják ott fenn a kaput, hogy soha többé azon még csak be se tekinthessen? S míkép legyen a különvértieknek bizodalruk

a fő tömeghez barátságosan közeledni s vele összeforni, ha látják, mikép bánik amazoknak egyik fele a másik s pedig sokkal számszababb felével? Nincs, nem lehet üdv olly országban, hol ez érdekharczok álka már a létezés elemi alapjaiba is be furakodott I Érdek és szellemegység emelheti csak nagygyá, dicsövét az ország nemzetét I

De mi köze ennek a köznép erkölcsi állapotával? — Igen nagy, sokkal nagyobb, mint egynémelly tán képzelné. — Az érdekharczok népfaj és népfaj, osztály és osztály közt örökös izgatottságban tartják a kedélyeket, miből irigység, gyűlölség s más száz neme a vétkes indulatok, vágyak és tetteknek származik, melyek összege észrevétlenül aláássa a nemzet s illetőleg nép lehető felvirulását. — Lehet-e illy egymás elleni törzsönködés mellett nép *erényességét* csak képzelni is? De mind e bajokon idővel s legalább nagyrészen segíthet a köznevelés, a „mindnyájunknak mindnyájunk általi nevelése.“

Különben is még vissza téren dvén e tárgyra, legyen ez elég előfigyelmeztetésül. S most már lássuk a külön nemzetiségek egyes erkölcsi nyilatkozatait.

a) Magyar köznép.

Mielőtt hozzá fognék e fontos tárgyak vázolásához — mert kimerítő rajz köteteket igényléné — ki kell jelentenem: hogy az erkölcsi állapot nyilvánulásait a nép általános jelleméből merítenem, figyelembe véve a nevezetesb kivételeket is. Az erkölcsiség áttekintésének alapjául pedig az erkölcsstan amaz ismeretes három fő alapját veszem, melyek szerint vannak kötelességeink Isten, minmagunk, s embertársaink iránt. A mint ez vagy amaz népiség fő jellemvonásai e kötelességek teljesítésétől többé vagy kevésbé eltérnek, avagy ahhoz jobban vagy gyöngébben közelegnek, — akkép határozandom meg az érdeklött népfaj erkölcsi emelkedettségét vagy süllyedtségét, szóval, annak általános erkölcsi becsét. —

Közönsége sen elterjedlnék tudjuk azon panaszt, mely szerint a magyarországi köznép keleti kényelmesség sőt restségről vádoltatik, anny ira, hogy a haza lassú felvirulhatása vagy épen pangása, nagy részben ezen eredeti tétlenségnek tulajdoníttatik. Mennyiben érheti ezen vád, mellyel sokan a legáltalánosb jellemvonást vélik kifejezni, a tulajdonképeni *Magyar* népséget, s mennyiben az e hazában lakó számos egyéb népfajokat, a részletesb

vizsgálatból könnyen ki fog tűnni. — Ennek okáért némely egyes vidékek lakóinak különös jellemét kell figyelembe vennünk.

A magyar nemzetiségnek az alsóbb néposztályokat tekintve többféle képviselői lévén, szólunk először a valóságos *magyarokról*.

A baranya megyei magyar nép — mely itt a túlnyomó többséget teszi, — bátor, egyenes szívű, engedékeny, szelíd természetű, szorgalmas és irunkás. Utóbbi tulajdonát mint mesterember-, föld-, szőlő-, bányaművelő, kereskedő, hajós, szekeres egyaránt tanúsítja. A nőnem tisztaság kedvelő, szorgalmas, fonó és szövő.

A fehér és györmegyei szorgalom után ítélve, szinte kedvezően nyilatkozhatunk a magyar népségről, miután ez itt hasonló túlnyomó számát képezi a lakosságnak.

A kontárom megyei kitiinőleg nagyobb számú magyar nép erkölcsre nézve még szelídebb a déli megyebelinél; erőszakos vétkekről itt ritkán hallani. Szorgalma ellen panasz nem igen lehet; földművelés, gyümölcs-tenyésztés, és bortermesztés kedvelt és sikeres foglalkozásai.

A somogyi magyar nép hajlékony, ügyes, vendégszerető; nem igen szorgalmas, de azért még sem dologkerülő, a nőnem pedig épen fáradhatlan, s tisztaságszerető. A Balaton és Sió-mellékiek csaknem hollandiai tisztaság szeretete miatt dicsértetnek. A rengeteg erdők ugyan számtalan elvadult kanászt, pásztort és kóbort, gyakran erőszakosb bűnökre csábítanak, főleg a lólopás kedvencz kihágás. Sokkal ritkább a rablás és gyilkosság.

A sopron megyei magyar köznép répczamelléki része öltözeti fényűzésre kissé hajlandó. Átalában pedig mindannyian szelíd, jó kedvű, virgoncz emberek, zene és ének kedvelők, ingerlékenyek, de nem boszúállók; szeretik a tisztaságot; kicsapongástól még mulatóságaikban is tartózkodnak; kisebb lopások, csalfaságok igen, de vérengzések, erőszakos vétkek nem igen fordulnak elő. A közbátorság itt jó lábón áll. A gazdaságban szorgalmasok.

A tolnai magyar nép nyíltszívű, vendégszerető; a szabadság szeretetének félreértéséből gyakran makacs; szorgalmas marha és lótenyésztésben, szőlőművelés-, hajózás-, halászat-, és szekerezésben, sőt mesterségüzésben is kitünteti magát.

A vas megyei magyarok szelíd erkölcsűek és szorgalmasok; főképp példányul szolgálhat itt néhány falu a magyar köznépi szorgalom és iparűzés tekintetében. A mezei gazdaság kitűnő. — *A Vesprém és zala* megyeiek sem utósók a mezei szorgalmat tekintve.

Békés megyében is nagy többséget képez a *magyar* elem, sőt itt a többi népségekre nézve valóságos olvasztó erővel bír. A köznép itt bátor tekintetű, szelíd, becsület- és vendégszerető, vallásos, szóval emberséges emberekből áll. Vannak itt vagyonos, sőt valóban gazdag jobbágyok, — noha a földművelés nem épen kitűnő.

Bihar megye *magyar* köznépe általán véve tisztaságkedvelő, vendégszerető, vakbuzgóság nélkül ajtatos és jó erkölcsű. Van itt számos elfajult is, sőt egész helységek is megérdemlik e bélyeget. A babonáknak itt sűrűbb nyomai találatnak. A görcsös bot kedves fegyver. A szorgalom nem kitűnő, de az oláhhoz hasonlítva a magyar mégis szorgalmasnak mondható.

Csongrádhan, ezen legmagyarabb megyében a mezei szorgalom nem igen kitűnő; egyébiránt a deszkakészítés és hajóépítés—ben igen ügyesek és serények a magyar faragók.

A *szathmári* magyar köznép merész, makacs, vig és vendégszerető. A *szathmári* szorgalomról valamint a szomszéd *szabolcsi-ról* is kitűnőt ugyan nem, de gyalázót sem mondhatni; s így e közepek állapot itt is ott is a túlnyomó számú magyarságot illeti.

Pest megye kitűnő többségű magyar népénél a mezei szorgalom nem igen virágzó.

A *Pozson* megyei különösen *csallóközi magyar* köznép jellemében némelly ellenmondásra is találunk. Egy része munkás, más része tunya. Egyébiránt, szelíd, jámbor, vendégszerető emberek, vallásukban buzgók, de nem babonások, sem idegen vallásgyűlölők; erőszakos vétek ritka, — a közbátorság valóban példás.

Abaujban, hol túlnyomó a *magyar* elem, kitűnő szorgalommal folytatják a mezei gazdaságot.

A *borsodi* köznép jellemrajza a legkedvezőtlenebbek egyike. Szorgalmát általán véve, dicsérni nem lehet; sőt nagy számú korhely s erkölcstelen ember található közte. A megyei tömlöczök mindig túltömvék fegyenczekkel, sőt ezeknek nagy száma kezességre szokott künn lenni szabadlában, míg az elzárás sora rájuk eljut.

Gömör népességének nevezetes részét a magyarság teszi, s e megyében az ipar tetemes polczra emelkedett.

A *hevesi* magyar nép mind gazdaság mind mesterség tekintében szorgalmasnak mondható.

Zemplénben különösen a Hegyalját és Bodrog-közt lakja a magyarság; itt a szorgalom ellen nem lehet kifogás; sőt a hegyaljai szőlőművelés egyik gyöngye a magyar szorgalomnak.

A magyar nemzetiség képviselői közt nem megvetendő töredékül tűnnek fel a *palócok*. Az egész különösség leginkább a nyelv sajátos kiejtésén alapszik, egyébiránt a palócok igaz törzssökös magyarok lévén. Mivel azonban nemcsak a hevesmegyei Mátra-vidékén, hanem még Honth, Nógrád, Borsod, Gömör megyék nevezetes részein is eláradt a palóctság, nehogy ezen elem mintegy hézagot hagyni látszassék a magyar népiség vázolásában, érdemes róla itt külön is megemlékezni.

A palócz magyarokról röviden ezeket találjuk följegyezve: szorgalmatos földmívelők, értelmes marhatartók, s többnyire mesterséges faragók. Házaikat magok építik, szekereket, jármokat, hordókat magok csinálnak. Ritka ház, melyben szövészék nem állana, mert a fehérnép fő foglalkozása a vászonkészítés. Egyéb jellemvonásaik: vidámság, vendégszeretés, emberbecsülés és adakozás. Megesett személynek, vagy házassági törvényes pörnek hírért alig hallani.

A harmadik elemet a magyarság egészében, képezik a *kunok jászok és hajdúk*.

A *jászok* és *kánok* valóságos magyar eredetéről többé kétség nincsen. Vitézségükről már régi időben híresek. A mai *jás2-kúnok* vallásos, de nem vakbuzgó emberek, szabadalkotmányuknál fogva nyiltszivűi, bátor férfiak, és vendégszeretők, de dicsekedők is. Azon felül a dologhoz nincs mindig kedvök, a megtakarítás nem legfőbb gondjuk. Fő foglalkozásuk a földmívelés és baromtartás lévén, szoros értelemben vett ipar nem kenyerük.

A nemes Aa/dnkerület lakói mind tiszta magyarok lévén itt szükségkép említést érdemlenek. Senki se ütközzék meg azon, hogy a népről szólván, itt a' fejenként nemes hajdukerületi lakosokat is említsem. Később bővebben nyilatkozandom az iránt, hogy az alsóbb néposztályhoz nemes és nemnemes tömegek tartoznak. — E helyeit a hajdúkerület lakóiról átalánosságban következőket jegyezzük meg: szép, szálás, erős és katonának termett emberek, mi egyébiránt hajdani hadi hírokkal igen szépen össze függ; itt a fejedelemhez ragaszkodó hűség is említendő. Mind a földmívelés, mind a baromtartás jó karban van náluk, s méginkább lehetne ha a lakosok szorgalmasabb vagy legalább gazdaságilag értelmesebbek volnának.

A magyarság negyedik eleméül említsem a *székelyeket*, kik mint magyar eredetűek, magyar nyelv- és jellemmel bírók, kétség

telenül figyelmet érdemelnek. Rólok röviden csak azt jegyzem meg: hogy noha századok óta született katonák lévén, a hajdani örökös háborúkban nagyon el vadultak, s e miatt lopás és rablásra hajlandóknak mondattak, jelenleg mégis sokat szelídültek e tekintetben is. Szabad lelkületüket híven megtartották; fővonalai: nyíltszívűség, becületérzés, nagylelkűség, még a lealázott ellen irányában is. E mellett szorgalmas, vallásos vitéz, és rettenthetlen nép.

Összevován az eddig mondottakat, nem épen olly kedvezőtlen a magyar népiségről felállítható kép, minőnek némelly elfogultak festeni szeretnék. Egészben véve nem olly tunya a magyar vér mint az Europaszerte elhírhedt „magyar restség⁴” gúnynev gyanittalná: sőt néha a Duna-mellékieknek kitünőbb szorgalmát, némelly tiszavidékieknek nagyobb kényelme egyrészen ellensúlyozza is, még sem húzhatni ki e két tényezőből olly eredményt, melly a *magyar vért* általán restséggel bélyegezné. Nem fogjuk ugyan a virágzó szorgalmuak koszorújára méltathatni a valódi magyar népséget összesen véve, de a legalsóbb fokú rút henyeség posványiban sem látjuk felrengni annak még csak egyes töredékeit sem. Miért is bizvást sorozhatjuk a magyar vér alsóbb osztályú képviselőit — egyes kivételeket ide nem értvén, miről alább — a szorgalmas, törekvő népek közé.

Ezen, sokak előtt kétségesnek látszhatott kérdés megoldása után, még némelly általánosb, vagy is közönségesebben elterjedt gyalorlóságokat és vétkeket kell meg említnünk, hogy az egészről kellő ítéletet hozhassunk.

Közönségesen tudva van: hogy a műveletlen magyar felsőbb s alsóbb osztályoknál egyaránt, s e szerint nagy részben a magyar köznép is — igen szeret káromkodni, sőt a káromkodásban némelly külföldi Íróktól valóságos nagymesternek, virtuóznak, tartatik. S ebben sok igaz van. Annál szomorítóbb volna pedig ezen hiba, mint a külső isteni tiszteletnek valóságos megtámadása, ha mind azon sűrű és ocsmány káromkodások, miket úton, útfélen hallhatni, a szívből fakadnának, vagy is teljes öntudat-, szándék- és akarral szóratnának. De nem titok előttünk, mikép a magyar ember ritkán káromkodik valóságos haragból, ártani akarás vagy épen bosszúálló szándékkal; hanem legtöbbnyire gondolatlan megszokottság, balul értett legénykedés és vitézkedés, tréfa vagy épen duzzadozó jó kedv ezen rősz, gyakortább czifránál czifrább kitérőseinek forrásai, úgy hogy legkevesebbszer róhatni fel a káromkodó

szavakat a teljes és világos öntudatnak. Mivel azonban épen a magyar nyelvnek van azon szerencsétlen sajátága, mi szerint káromkodásait és szidalmait a legdurvább érzékiség, a legocsmányabb aljasságok köréből meríti, kétségtelen: hogy nem is említve az Isten iránti közvetlen tiszteletlenséget, közvetve is sok ártalmat okoz, sőt szinte közvetlenül számtalan botrányt szül, főleg fiatalabb kedélyek irányában. E szerint a magyar ember káromkodását, mint egyfelől Isten, más felől felebarátunk iránti kötelességeknek durván sértő ocsmány szokást határozottan kárhazlotjuk ugyan; azonban a leggyakoribb esetben mint nem a lélek bensőjéből fakadót nem tarthatjuk oly igen életbe vágó bűnnek, mely magát a vallásoságot, noha gyöngíti ugyan, alapjaiban végkép megrengetné s megingatná. *)

Másik igen terjedtnek látszó hiba a mértékletlenség, mely is leginkább iszákosság alakjában nyilvánodik. — Mivel ez azonban a magyar köznépek egyszerű életmódja mellett általános épen nem divatozik, sőt csak kivételesen, ünnepi alkalmaknál, minők: menyegző, keresztelő, tor, búcsú, s egyéb nagy ünnepnapok, mintegy a köznapi élet nyűgeit lerázni akarólag, tünteti ki magát, — s mint-hogy továbbá egyes, magától a néptől is kárhozott kicsapongók részegeskedéseit, vagy némely, de igen gyér helységek illy nemű tömeges tévedéseit nem lehet az egész faj vétkéül felróni, igen természetes, hogy úgy az általános népbélyegek közt legfőlebb módosító, de nem határozó szly gyanánt használhatjuk. **)

*) Itt mindazáltal ünnepélyes óvást kell tennem azon netáni félreértetés ellen: mintha én — a mondottaknál fogva — a káromkodást erény-rútító szempontból csak csekélységnek tartanám. Ezt állítani távol legyen tőlem. Sőt nálamnál senki sem kívánhatja inkább még a tréfás vagy széleskedvű káromkodásnak is — főleg a magyar-nyelvű káromkodásnak — végképeni kipusztítását. De ha még emberölés eseteinél is megkülönböztetjük a beszámítás különböző fokait, — úgy hiszem, tehetjük ezt sőt tenünk kell az idézett vétekre nézve is. így véve föl, nem lehet a csupán tréfás vagy legénykedő stb. káromkodás oly mértékben erkölcsmételyző, mint például mindent a mi szent, szándékosan s dühöngve gyalázó valamely kifakadás. — Ennyit irányzatul. — Mértékletlenségről szólván, meg nem állhatom, hogy némely észrevételeimet ide ne csatoljam. A mértékletlenség szélesebb körű — genericus fogalom lévén, annak aránylag legkevesebb alárendelt vagy is fajfogalmi illenek az alsóbb — főleg pedig

Végre, a figyelemre méltó harmadik uralkodó vétek a tiltott szerelem élvezése. E pontra nézve, megvallom, nem érthetek egyet azon, többnyire balul értett orvostani elvekből kiinduló álokoskodókkal, kik a testi szerelmet az egészség fentartására, s a lélek derültség ápolására multhatlan eszköznek kiáltják, s pedig már a férfikor beállása előtt. Én azt hiszem, hogy kell lenni s hogy van is bizonyos időpont, — mellynek elérkezte előtt a bár legtüzesebb vér is, — ha egyébiránt az erők más úton módon kellőleg gyakoroltatnak s részben elpárologtatnak; s ez conditio sine qua non — fékezheti nemi ösztönét, s a bujasággá fajulandó vágyat illő korlátok közt tarthatja. De erről az álműveltség, melly fájdalom a valódi műveltségnek majd elválhatlan holdja, másképp gondolkozik. — Hová tűnt ama lovagi szellem, melly szent kötevények tartá a szűz

magyar — néposztályra. Itt ugyan is leginkább azon alakban tűnik az fel, mellyet különösen torkosság-, iszákosságnak nevezünk. Tehát csak egy specialitás a nagy terjedelmű bűn köréből. Holott a sajátképeni, minden alkalommal, száz meg száz alakban nyilvánodó mértéktelenség főleg a műveit osztályok bűne. Igen, mert e bűn. a balul értett műveltségnek vagy is álműveltségnek szükséges és elmaradhatlan fajzata. Vagy nem mértéktelenség-e az, midőn az úgy nevezett műveit tömeg az élvezeteknek ezer meg ezer érzékkábító, csiklandoztató, ésbénítő, erényöldöklő, kedélyzifaló, lélektompító változatosságait találja fel, s mohó kapkodással nyeldesi? De erre csillogó köpenyt vetünk hogy eltakarjuk rütségeit. Igen, mert a csak külső mázban lényegző külműveltségnek illy külső menszerre vajmi nagy szüksége van ám! S erre czéloz, ide irányul — fájdalom — korunk nevelésének egyik nevezetes törekvése. Ha a becsület rend keresztjét nem vihatjuk ki magunknak: tehát legalább a lepke rend szalagát tűzzük mellünkre. Mivel a n a p sugárkoronájára érdemetlenekül érezzük magunkat: tehát éjszalfény után sóvárgunk! Ez századunknak átká. De már illyféle műveltségtől ójjuk meg népünket mindörökre. S ha nevelés által csak ezt érhetnök el, inkább ne tegyünk semmit. — S mégis, milly igazságtalan a világ. Ha a mértéktelenség finomságaiba tetőtől talpig bemártott egyén egyszer más-szor lát út félen fetrengeni egy részeg pórt, kit illy állapotba tán csak nyomora, — insége, — vagy elszenvedett méltatlanságok feledhetésének vágya kergetett, amaz orrot fintorgat, követemel, kigyót békátkiált a durva, műveletlen, mértéktelen parasztra. — Az ok pedig végelemezésileg nem annyira a n é p ben, mint inkább m á sokban rejlik. Ha a népet gyógyítani akarjuk, igyunk magunk is a keserű orvosságból.

erény védelmét s ótalmazását, mely csak úgy tartá magát boldogítottak, ha a szűz erény kezeiből fogadd a díjkoszorút? E századok letűntek a történet láthatarán. Igaz, hogy ama lovagiság is nagy részben csak kényszerült ellenszere volt a női erény s általában az *emberi* szemérem durva megtámadása- s eltiprásainak; se szerint ma, midőn ama védő s óvó lovagiság, mint egy érezvén fölöslegességét önmagában megszünt, sokkal jobban kell állni a dolgoknak. Nincs is kétség benne, hogy javult az állapot, de csak alakra, nem anyagra nézve. Javult annyiban, mennyiben az erőszakos nyilvános megtámadások gyérültek, az emberi, főleg női szemérem kényúri lealázásai ritkultak s majd egészen eltűntek; de midőn egy felől a lealázás erőszaka megbénult, más felől az önlealázódás önkényes tévelye kapott szárnyra; — a nőnem, mely hajdan az erőt rettegő, ma önkényt és szívesen veti magát a csáb hálóiba.

Az álműveltség hatalmas fegyvert helyettesített a nő rablások és poroszlók helyébe: a csillogást, fényűzést s mindezek eszközét a pénzt. Rősz erkölcsű nőszemélyek találtattak a századok minden évsoraiban; de akkor közmegvetés, utalat süté rájuk a szégyenbélyeget, — ma közhelyeken, színházban, hangversenyen, nyilvános multságokban kénytelenek vagyunk szomszédunkul túrni az elvetemültség közismereté bűn-leányait, csak fizessék meg pontosan illető helyen a kereseti adót. — **) — Mindezt az álmű-

*) Ez ugyan minden időben így volt, — de illy nagy mértékben mint ma, alig. Olly időszakok pedig, melyekben a mostanihoz hasonló vagy épen nagyobbak látszó fokra hágott ezen szemtelenség! kicsapongás, okvetlen — se szerint következtetőleg csalhatlau előzői voltak a nemzeti semmissülésnek. Jussanak eszünkbe például Caligula, Caracalla stb. korszakai.

**) Igen is, ez tréfán kívüli dolog. Volt alkalmam úgynevezett városi biztosok beszédeit hallgatni, melyek szerint külön — magánosán lakó szabad személyektől hetenként egy egy forintost kaptak, — egyet pedig ismét a felügyelő orvos kap. S így aztán szabad a vásár. Hát még ama nagy intézetek, melyek nagyban és nagyszereűig rontják a különben legszebb reményekre jogosított fiatal nemzedéket, mennyit fizethetnek — kereseti adóul?! Itt igazán elmondhatni: lueri bonus odor ex qualibet re. ----- S ez nem mételty? nem országgyilkoló rendszer? — Archimedes egy pontot kért, melyre gépeit állítsa, hogy kiemelhesse sarkaiból a földet. Az erkölcsi világ archimedesi pontjai illyféle gaz intézetek, melyekbe megvetvén lábait a polgári társadalom, önmagát forgatja

veltség eredményezi; minek legszólóbb bizonyítványait főleg nagy városokban találjuk, mint az erény-ínségnek megannyi felkiáltó jeleit! — Se méreg, e mótely már a falusi nép egyszerű laikaiba is elszivárgott, főleg nagyobb városok közelében. De épen azért, mivel e bűn leginkább az úgy nevezett művelt világ oltványaul tekintendő, nem is vehetjük azt, noha elegendé terjednek mutatkozik, a nép eredeti és sajátos vétkének. Főleg pedig nem mondhatni ezt a magyar vérről. Mert noha olly kiváló dicséretet, minőt a palóczokról különösen kiemeltünk, ma már csak ritka vidék érdemel, még sem írhatjuk e hibát a bár keleti, de komoly szellemű magyar faj rovására, mint mellynek még ős fészkeiben is a soknejűség csak kivételesen, a sokférjűség pedig épen nem volt sajátja. Szomorú igazság, hogy a túlradható nemi ösztönt csak az észak fagya, s a bérzileg ridegen elszigetelt ős élet tarthatja féken europaszerte; de épen ezért a szerelmi visszaéléseket olly általános an elterjedt európai bűnnek kell tartanunk, melly nem sújthatja különösebben a magyar vért, — sőt épen erre nézve — mivel a tiszta sőt némikép magasztos szerelemnek számos példáiá! találkozzunk a köznép közt, mit most már összegyűjtött népdalaink is bizonyitnak — sok tekintetben dicséretes megjegyzést tehetünk, s épen nem mondhatjuk magyar népünket e tekintetben elfajultnak. *)

ki két sarkaiból. — Elszorul az ember szive azon tapasztalatra, hogy könyvek, hírlapi felszólalások, s a jobbak kárhooztató közzvéleményének daczára is fenállanak és szaporodnak olly gyalázatos barlangok. Ha a hatóságok erélyesen, de amügy igazán erélyesen akarnának, egy hét alatt mind kipusztulna efféle bűntanya. De így a mint van a dolog, azt kell gondolnunk, hogy vagy nem bírják vagy nem akarják kiirtani a mótely gyökei. Mintha csak egy sötét szörny üzné az intéző hatalmakat önakaratlan s öntudatlanul: hogy minél több méregfórrást engedjenek fakadni, mi szerint hadd veszszen, satnyuljon, semmisüljön, törpüljön a nemzedék. Illy nép, olly nemzet jó lenne majd — fojtásnak. De ihetlen, hogy akarva s öntudatosan történjenek olly intézkedések, mert ha ez volna: csak álkot lehetne mondani reájok. Ámde azért van szemünk hogy lássunk s a figyelmeztetés elől ne zárjuk el füleinket. De azért nem tagadhatni, hogy az elfajulás örvényéhez igen közel jár, mit nemcsak nagy és kis városokban de faluhelyeken is sajnosán tapasztalhatni, — olly jelenetek fejlődven ki itt is nyári éjjenként az utczákon, minőkről még ez előtt 20 évvel is csak a cancanféle párisi műveltség álmodozott.

A magyar nép erkölcsiségét tehát következőkben állapíthatjuk meg: A magyar nép *vallásos*, de nem vakbuzgó; a valóságos babonásától ment, mely is csak olly vidékeken mutatkozik jelen-tékenyebben, hol babonás néppel érintkezik; Isten iránti tiszteletét gyöngíti ugyan külsőleg a káromkodás rász szokása, de meg nem semmisíti. A magyar nép *önérettel s önbecsüléssel* bír, mely ugyan néha daczczá, macacssággá fajul, általában véve pedig *büszkeség* s gyakran *önhiűség* alakjában mutatkozik; — *mértékletes, tisztaság-* kedvelő, *munkás*, de még munkásabb lehetne, *türelmes*; — *ember- és vendégszerető, őszinte, nyiltszirü* és hű; *honszerető* s önáldozásra kész jó katona; szülők, felsőbbség, uraság irányában *hajlékony*, de e mellett *szabadságkedvelő*; szegények iránt *irgalmas*, — betegek iránt *kegyelettel*, Isten egyéb teremtményei iránt *kimérettel* viseltetik. Elvadulván az idegen jószág s más ember életének tisztelése nem igen tárgya gondjainak.

S illy nép, mely egészben véve annyi magvait rejti keblében a jónak és szépnak, mely a fogékonyság s fejlődési lehetőség ennyi bizonyosságait tárja fel előttünk százados életével, — illy nép nem érhetné el az emheri műveltség magasabb fokát? O mivé leendett már eddig is, ha csak két száz évvel ez előtt történt volna az, minek már most okvetlenül kell megtörténnie!

b) Német köznép.

Midőn a magyarországi németsegről szólunk mint olly elemről, mely számra nézve nem épen kitünő, — mert összesen körülbelül 1,000,000 lelket számlálhatni, de annál fontosabb ipari tekintetben, — mindenekelőtt nyilvánítunk kell, hogy lángoló hon- és nemzetszeretetünk mellett is elfogúlatlanok és igazságosak tudunk lenni. — Ezek szerint különösen az ipar tekintetében általában azt jegyezzük meg, hogy a németek főleg városokban telepedvén s telepítetvén meg, az ipart és kereskedést jobbadán sőt majd egészen magokhoz ragadták, ez által eléggé bebizonyítok: inilly eszélyesek, vagy ha úgy tetszik ildomosak tudnak lenni az új hazában is. Nem tartozik körünkhöz feszegetni, mennyire voltak eszélyesek vagy ildomosak — ős királyaink, *) midőn a németet ide édesgetvén annyi szép kiváltsággal felruházták, de viszont őt a magyar nemzetiséghez bármí szorosabb érdekszálakkal bilincselni egészen

*) És újabkori törvényhozásaink? —

elfeledték; de annyi bizonyos, hogy a német ipar és kereskedés, bármi nagy hasznára van is — közvetve — az egész hazának, vagy legalább a hon tetemes részének, — legközvetlenebbül még is magának a németiség jólétének kamatoz. De bármint legyen, ezen ipar valódi szorgalomnak szülötte. S valóban a németnek, valamint saját hazájában úgy nálunk is, elvitázhatlan tulajdona a szorgalom és iparkodás, nem csak az ipar és kereskedésnek, de a mezőgazdaságnak körében is.

S ezen szorgalom alkalmasint legkitűnőbb jellemvonásuk a magyarhoni németeknek.

Egyéb részletesség tekintetében a következőket jegyezzük meg:

Mosonyban, ezen legnémetebb megyében, engedelmesek, takarékosak; a rendet, pontosságot s szülőföldjüket igen szeretik.

A *soproni* németek rendszeretők; multságaik vígak zabolátlanság nélkül.

A *baranyaiak* visszatartó emberek; házaik körül inkább rend mint tisztaság uralkodik. A *tolnaiak* titkolódzók, perlekedők. A somosak szőke sáppadt emberek, de igen szorgalmas, fáradhatlan gazdák. A *borsiaknak* nyelve igen durva s csaknem érthetetlen; szintűgy a nyitraiaké. A *szepesiek* nyíltszívűek, vendégszeretők, jó kedvűek, bátrak, kevéssel megelégedők; a tudományokat és szép művészeteket nagyon kedvelik. A *bácsi* német inkább a rendnek mint tisztaságnak barátja; lakszobája bűdös, penészes, öltözete ronda; ételében fukar.

E néhány adatból is kiviláglik; mikép valódi összhangzás, és egyedség jellemükben fel nem található; hanem a szerint, mint a távol német földnek egyik vagy másik vidékéről szakadtak ide, s részint foglalkozásaik, részint az ide forradásnak kisebb nagyobb mértéke szerint, igen változók az ő vonásaik.

A nyíltszívűség és vendégszeretet, mely a magyarnak általános és közös bélyege, csak kivételkép díszíti a szepesi németet. A honszeretet pedig csak a mosonyiaknál érdemel különösb kitüntetést, kiknek elődei, mint mondják, még nagy Károly idejében, tehát a magyarok bejövetele előtt telepedtek meg ott, s így e ragaszkodás az ősi idők szent hagyományául tekintendő. — Egyébiránt ezen honszeretet — a magyarnép lelkének ezen köztudomásilag egyik legnemesb virága,—csak gyéren illatozik a németiség keblében, Főképp a nagyobb városi németek közt, kiknek tábora folyvást

új meg új pótlék csapatokat nyer a percenként beköltöző s mondhatnám betóduló pinczerek, mester- és boltoslegények, művészek és kontárok légióitól, a nagyobb városok németei közt mondom, a honszerelem szent erényét hiába keresnek. — Ha ragaszkodnak is ez országhoz, nem úgy mint *magyar* hazához vonzódnak hozzá, hanem úgy mint képzelt részéhez, kiegészítőjéhez azon német hazának, mellynek üdve vágyaik álmaikat serkengeti, vagy épen csak azon, minden sehonnaiak imája hevíti leiköket, ubi bene ibi patria. A dicséretes főképp a művelt osztályok közti kivételeket itt mellőzöm; — csak a tömegekről szólok. Vagy nézzük bár az ő s Budapestnek, Sopronnak, vagy Pozson vagy Kassának németjét, mint forr fel vére mérges hévtől, ha e hazának közjavát, haladását mint *magyar nemzeti* köz érdeket ajánlgatjuk néki! S e mellett gyakran milly póit eskedők, milly önhittek ok; minden műveltség, minden tudomány e hazában — úgy mondják — a németnek köszönhető. S ha szinte úgy volna is! de feledik, hogy habár ők adták is agyalút, de a fát, az anyagot a magyar adta. Ha ők némi műveltséget hoztak, ők viszont *életet* találtak és nyertek itt. — Szívesen elismerjük a németiség fáradhatlan *szorgalmát*, de azt hisszük hogy több nyíltszívűség- és egyeneslelkűséggel — több honszeretettel s kevesebb hánytorgással sokkal több s hathatósab jó tettehénének az egész haza felvirágoztatása, s a köz erkölcsiség viszonyos és kölcsönös emelésére, mint elfogult sziikkeblűség izgatta — kicsinyes érdek-harezok önző szellemének áldozván!

A magyarhoni német köznép tehát *munkás, szorgalmas, iparos, csendes, engedelmes, rendszerető* emberekből áll. *Nem* könnyen *lelkesíthető*, de mihez hozzáfog, abban *állhatatos*.

e) Szláv népségek.

Talán egy népségről sem olly nehéz jellemző vonásokat közölni, mint a szláv vér szülőiteiről, miután annyiféle töredékekben nyilvánodnak tulajdonaik, — s viszont egyikről is alig könnyebb ítéletet hozni, mint épen a szláv törzsokról, főbb vonásokban majd mindnyájan megegyezvén. Nem ugyan ugyan szellemi befolyás, demennyiségi súly szerint hatalmas tényezőt képezvén a szlávok e haza népségei közt, érdemes rólok különöbben megemlékezni. Népségi ágak szerint itt főleg a *tót, horvát, orosz* vagy *rusznyák, shokacz, rácz és vindus* ágakra fordítandjuk figyelmünket.

Az *árva* megyei tót igen szorgalmas és munkás, földjeit nagy

gonddal műveli, s úgy szólván még a kősziklákon is természet zabot; nyáron ezerenként lejár a Tisza és Duna környékeire kaszálni, aratni, vagy szőlőt munkálni; a vaj-, sajt- és túró-készítésében is ügyes. A vászonszövés és fehérítés szinte tetemes ága a szorgalomnak.

Liptóban legnagyobb figyelmet a túró és faeszközök készítése érdemel.

A *zólyomi* ipar is leginkább a sajt-, túró, vászon és csipke készítésben nyilatkozik.

Nyitrában pálinkaházat majd minden faluban találhatni. A földművelést meglehetősen iparral folytatják, lent és kendent sokat termesztenek. Eor nem teremvén helyette pálinkát, sört sokat főznek, s amazt többnyire rozsból. Mesterember a szükséghez képest kevés találatik.

Sáros megyében, hol a túlnyomó többséget teszik a tótok, a közemberek ábrázatában jószívűség és ravaszság keveréke tükröződik; egyébiránt engedelmesek, alázatosak, vallásukban szerfelett buzgók; szelídek, úgy hogy nagy vétket ritkán követnek el; a földművelésben kitűnő szorgalmúak.

A *pozsoni* tótokról megjegyeztetik: hogy jámborok, buzgók; szorgalmasok; erőszakos nagy vétek köztök szinte ritkaság; marháikkal különösen jól bántanak.

A *gömöri* iparban a tótoknak tetemes részök van.

Általános jellemül a tótoknak következők említetnek: ő jámbor, szelíd, örömet dolgozik, tudományok- és mesterségekre igen alkalmas, bátor katona: ellenben makacs, hízelgő, fősvény s a tisztaságnak nem nagy kedvelője. Nyelvéhez szenvedélyesen ragaszkodik, a honnan, hol nagyobb számmal lakik, ott más nyelvet hamar elfojt. —

Második tényezője a szláv vérnek a *horvát*.

Zágráb megyében a földművelési szorgalom, noha a használható földből alig van tenyérnyi, melly nem műveltetnék, értelmiség hiánya miatt csekély.

Varasában ezen belterjedelmileg legnépesebb megyében, a fölöttébb eldarabolt földek művelése nem virágzó. A szerfelett tunya köznép nem fordít reá elég szorgalmat; egyébiránt a szőlőművelés, és szilva-pálinka főzés kedvelt foglalatosság. — *Körös* megyében sem műveltik kellőleg a föld.

A *Zala* megyei, különösen muraközi horvátok igen szorgal-

mas emberek; — a *somogyiak* csak nem mindenben a magyar szokást és öltözetet vették be, a szarvasmarhát igen szeretik, s avval nagy kereskedést űznek. A soproniak indulatosak, a megyében legdurvábbak, s verekedésre hajlandók. A *mosonyi* horvátok fő foglalatossága a szekerezés.

Általános jellemül följegyeztetik: hogy a horvátok jámbor és szelíd emberek, a felsőbbség és törvényiránt engedelmesek; vendégszeretők, jó katonák: de a férfiak dologtalanok, a szeszes italokban mértéktelenek és boszúállók.

Harmadik nevezetes alkotója a szláv elemnek a keletészaki részeken lakó *oroszk* vagy *rusznyúkok* töredéke.

A *bereghi* orosz köznép gazdasági nagyszerű példányok szemlélésének daczára is megmarad régi együgyűségében, a rendes szokott miveltést sem adja meg földjeinek.

Az *ungh* megyei orosz szegény, tudatlan, kevéssel megelégedő. Van e megyében számtalan kalló, fűrészmalom és pálinkafőző ház.

A *marmarosi* rusznyákok igen lomhák, pedig ügyes dolgосok lennének; a pálinka italban mértéktelenek, s tudatlanok lévén, babonások, s minden szenvedélyben, különösen a nemi indulat kicsapongásiban tüntetik ki magokat. Az aszszonyok valamivel dolgozabbak a férfiaknál, a tisztaságot nem igen, de az öltözeti czifraságot igen szeretik. A földmiveltés elhagyott állapotban hever; a hamarabb jövedelmező sóaknázás és szálazásra inkább találkozik ember.

A sdros megyei *rusznyák* laka rendetlen, tisztátlan, inkább ol mint házszerű.

Általános jellemzésük ezekben adatik: jó szivü engedelmes emberek, de igen lomhák, félénkek, tudatlanok, s e miatt babonások, szenvedélyesek, tisztátalanok és szerfelett szegények.

Negyedik helyen említjük a déli vidékek lakóit a *Shokaczokat*, kik bunyevaczoknak is neveztetnek, és *ráczkokat*. — Előbbiek nem annyira jellemben mint vallásra nézve különbözvén a ráczkoktól, tulajdonaik tekintetében együtt szólhatunk rólok. — A Shokaczok római kaiholicus, a ráczkok pedig óhitü Szerbek.

Szerem megyében a köznép főbélyege restség lévén, a szorgalom kitünő jeleit nem tapasztalhatjuk. Nagy divatban van mindazáltal a szőlőtermesztés és pálinkafőzés még a köznépnél is. Mesterségek közt a szappanosság érdemel említést.

Verőcze megyéről olvassuk: A köznép bélyege restség, tunyaság, puhaság, lustaság, lomhaság, henyesség, és ha a szerencsétlen dologtalanságnak még több változatai volnának, mind reá illenének; még az emésztő inség idejében sem lehet őt dologra hajítani. Ravasz, megátalkodott álnok, boszuálló, heves, káromkodó. Az új bor, de kivált a pálinka-kazán legedesebb földi boldogságai közé tartozik, s ekkor felhevülvén verekedésre, sőt öldöklésre is hajlandó. Másképp a köznép szelíd, hol a törvényhatóság vas pálczáját érzi, alázatos, engedékeny, töredelmes, ajtatos sőt babonás is, jó atya, jó anya, hü házastárs, s a nőnem kiválólag szereti a guzsalyt. Lakása kürtötlen füstös. — A nőnem szorgalmasb a férfiaknál; az itt természetlen és kender figyelmet érdemel.

A *végvidékiükről* ezeket találjuk feljegyezve: a jószívűség vendégszeretet, fejlődéséhez s hazájához való ragaszkodás, vitézség, békelűrés, vallásos buzgóság közönségesen elismert erényei a végvidéki szlávna; más oldalról ellenben tunya és rest, kivévén a nőszemélyeket, kik igen szorgalmasak; pazarló, a részegítő italt különösen a szilva pálinkát (Rákié) szenvedélyesen kedveli, hirtelen haragú, boszuálló, babonás, a magát tettetésre s mások megvesztegetésére igen hajlandó, s kit megvesztegetett, azt későbbben boszuvágyának gyakran feláldozza; káromkodó.

Torontál megyében, mely a magyar-, német-, francia gyaratások által legvirágzóbb megyéje honunknak, csak a rácz és óláhfaluk rendetlenek.

A éacs megyei rácz bátor, jó katona, barátságos, buzgó, babonás, műveletlenebb a magyar és németnél, virgoncz, jókedvű, az éneket, dalokat szenvedélyesen szereti; a marhatartást kedveli, de a földművelésben tunya; bort, pálinkát sokat fogyaszt, rendetlen, szegény; nem igen kényesen bánik a nőnimmel, mely ugyan szorgalmasb a férfiaknál, de az ízléstelen czifraságot és pirósított mód nélkül szereti. Itt még most is a patriarchal szokás divatoz, mely szerint mindig csak a legöregebb parancsol a háznál.

A *baranyai* ráczok és shokácok leghátrább állnak a szorgalomban; sokszor földjeiket is műveletlenül hagyják, de juhot legtöbbet tartanak a jobbágyok közt.

Vége ötödször szólunk a *vindusokról* is. — Ezek mindössze 50,000 főre mennek; leginkább Vas és Zala megyében találhatnak.

Általában jó dolgozók. Erkölcsük szelíd, kisebb csínt, lopásokat tesznek ugyan, de nagyobb vétkeket ritkán követnek el.

Összefoglalván az eddig jegyzeteket első tekintetre kitűnik, hogy majd két ellenties földszark gyanánt áll szemközt az északnyugoti és délkeleti, s részben északkeleti szlávok két főága vagy is hogy a valóságos tótok sokkal kitünőbbek a többi szláv vértű népségeknél. Tulajdonképeni szorgalom csak északnyugton a tótoknál, valódi tunyaság pedig kelet és dél vidékein a rusznyákok shokácizok és ráczoknál honos. A végvidéki szlávnak kissé bokrosabb erényei semmiképp sem szolgálhatnak — mérfokul az egész szlávosság irányában, — sőt azokat is a szinte bokros gyarlóságok és vétkek tökéletesen ellensúlyozzák.

Az általános jellemzést a szláv vérré nézve már most következőleg állapítjuk meg: az északnyugoti szláv *szorgalmas*; a déli és *északkeleti* hasonlíthatlanul nagyobb többségben s kiválólág *tunya*. Egyéb közös erényeik és bűneik a szlávoknak: a *buzgóság*, melly azonban majd mindig *babonával* karöltve jár; a részegítő italok, főleg *pálinka mértéktelen* kedvelése; *tisztatlanság*, mellyel mind a mellett gyakran női *hiúság* és *piperéskedés* párosul; *jószívűség*, melly csak ritkán nyilatkozik mint vendégszeretet, s mellyel a hízelgésre hajlandó *ravaszág* szövetkezik; *szelidség*, *alázat*, félénk *engedelmesség*; — bátorság pedig, de egyszersmind káromkodás és verekedésben nyilatkozó, s *boszuállásra* kész *indulatosság* főleg a déli vidékek lakóinál találtak.

Minden gyarlóság mellett sok jó erkölcsi elem szendereg a magyarhoni szlávságban, mellyet a kellő és szükséges korlátozás és irányzás segítségével nem megvetendő kamatozó tényezőjéül lehetne emelni a köz hazának. De főleg a czél volna szem előtt tartandó; mert másfelé kacsingató rokonszenvi játékok, vagy ridegen elszigetelt magába vonult csigaházi élet melleit, habár különben a legdicsebb erényekkel ékeskednék is valamelly népség,—ez országnak mint egytetemes köz hazának csak ártalmára munkálhat.

d) Oláh nép.

Az oláh népség szokásai és erkölcsaire nézve — kivevén netán a marmarosiakat — majdnem egyszínűnek mondható, — olly csekélyek az árnyéklati eltérések. Nagyobb biztosság kedvéért azonban lássunk némelly részleteket.

Temes megye szorgalmát illetőleg ezt találjuk följegyezve:

Olly műveléssel, minővel itt az oláh földműves gazdag aratásra tesz szert, a felföldi tót éhhalna meg.

Krasznában az oláh szinte renyhe és dologtalan.

A *végvidéki* különösen bánási oláhokról ezt jegyezzük meg: Tizenhét, tizennyolcz éves korukban már megházasodnak, s a menyasszony gyakran nem több 15 évesnél. Az oláh igen jószívű, vendégszerető, szép természetes észtehetséggel bíró, gyermekségétől fogva hideghez, meleghez, éhséghez hozzá szokván, — e miatt igen használható katona, e mellett személyes bátorsága is nagy, kivált ha ollyaktól vezéreltetik, kikhez bizodalma van. Ellenben a századokon keresztül tartó elnyomatásnak szomorú következései még most is látszanak: mert dologtalan (kivevén a nőszemélyeket) fellelte boszuálló, alattomos, vakbuzgó és babonás, tudatlan, a szesz italokat mód nélkül szerető. A legszegényebb nőszemélyek is piposított használnak, és szemöldeiket feketére festik.

A *bihar* megyei oláh bélyegei következők: Átalában csaknem legelső fokán áll a műveltségnek. Még a falusi papok is nagyobb részt szegény és tanulatlan emberek lévén, — épen nem csuda a különben éles eszti nép szörnyű bárdolatlansága. A köz oláh nem kedveli a tartós munkát; csinosságra keveset ügyel; a vakbuzgóság mellett a babonáságnak minden nemeit hiszi és gyakorolja; lopásra s gyilkolásra hajlandó; az ital kivált pálinka után mód nélkül esdeklük; a nőnem a cifraságot, kilyuggatott arany s ezüst pénzt, fiiggentyüket szenvedélyesen szereti, de szorgalmasb a férfinál. Az oláh tüzes elmével bírván a verselésre mindig kész, s ennél fogva a donolás igen kedves mulatsága, kivált a fehérmépnék. Babonáik közt valóban kegyetlenek és botrányosak is vannak. Boszorkányok, sárkányok, lidérczek, ördögök, mindenféle alakban és hatalommal uralkodnak a szegény oláh fejében.

A *szathmári* oláh munkára rest, babonás, boszuálló, pálinka után mód nélkül eseng; különben szolgálatra kész, s minden nyomorúságot hideg vérrrel tűr.

A *marmarosi* oláhok a bukovinai, moldvai, erdélyi s magyarországi oláhoktól sokban különböznek. A in. oláh jószívű, szolgálatra termett, ételben felette mértékletes, a legnagyobb veszedelmekben hidegvérű, a nyomorúságokat békével tűri, ha jó szántából dolgozik, akkor ige n ügyes és állhatatos, de ha dologra más szorítja, mindig panaszkodik, s általában főhibája a tunyaság; továbbá hir-

télén haragú, boszuálló, tudatlan, s ennélfogva felette babonás. Ellenben a nőnem különösen szorgalmas, tisztaságszerető és fáradhatlak A piperét és ékszereket, legkivált a leányok kedvelik.

A mondottak szerint így állíthatni össze az oláh főjelmzését: *jószívű, edzett s természetes észtehetséggel bíró;* de rendkívül *tunya, felettebb vakbuzgó és babonás, a szeszitalok szerfelett nagy barátja; alattomoságnál fogva a lopásra, hirtelen haragú és szörnyű boszuálló* lévén, gyújtogatásra, gyilkolásra is hajlandó, — és igen tudatlan. A *nőnem szorgalmasb, tisztaság kedvelőbb, de egyszersmind hiúság és piperéskedésnek* rabja.

Illy nagy számú népnél a természetes észtehetségeket tudatlanság — és babonaságnak, az edzetséget s nyomorrali megküzdhetést a részegség és renyhességnek, a jószívűséget boszúvágó- és hiuskodásnak hagyni martalékul valódi bűn az emberiség irányában; kétszeres bűn pedig, mivel ezen százados elhanyagolás által két milliónyi tömeget veszít a két testvérhaza érdekeiért hevülhető s haladását munkálható tényezőiből. Két millió I Mintha csak szívéből váгна ki ez ország nemzete egy hatodrészt, s tűzbe vagy tengerbe lökné martalékul az emésztés és enyészet szörnyeinnek, — vagy mintha készakarva elzárná szívének közlő csatornáit, hogy ne kerenghessen a vér teljes életvidorsággal! Oh, ennek meg kell változni, ha nagyok, ha erősek lenni akarunk!

e) Zsidóság.

A magyarországi zsidók jelleméről s közvetve erkölcsiségéről ítéletet hozni nem tartozik ugyan a kényes kérdések közé, miután jellemi minőségek úgyis köztudoinási dolog. Vannak azonban némelly árnyvonalok mellyeket határozottan levázolni s körrajzolni annál kívánatosb, minél bizonyosabb: hogy innen is, túl is, mind a zsidóbarátok, mind a zsidógyűlölők oldalán tetemes elfogultság uralkodik. A zsidót *általában* csak olly jelességű embernek tartani, mint például a derék s el nem vadult magyarságot, szintolly túlság, mint például őket összesen és egyenként a föld legaljasabb, legelvetemültebb férgeinek kiáltani. Ha megvalljuk a magyarság hibáit, ha kitárjuk a szláv és oláh gyarlóságait és bűneit, nem látom át, miért kelljen a zsidót az igazság kimondásától megkímélni, — de viszont azt sem látom át: miért kelljen elhallgatni, némelly jó tulajdonait, fogékonyságait és törekvéseit, miután egyéb népfajok irányában szintezen igazságot és méltányt gyakoroltuk.

Az erkölcsiség fokának meghatározására végkérdésül csak az lesz igen fontos: valljon olyak e a jó tulajdonok: hogy a rosszakat kellőleg ellensúlyozzák, vagy pedig emezektől elnyomatnak? S itt nem is a számszerinti mennyiség, hanem a benső súlytartalom jöhet tekintetbe.

Kétségtelenül nagy baj a zsidóra nézve, hogy benne elszigetelő vallás és elszigetelő nemzetiség együtt mintegy gyúgóczban öszpontosul. Mert míg Magyarhon különböző népfajainak e vagy ama része egy más népfaj e vagy ama részével vallásra nézve rokonul, vagy viszont, a különböző vallásfelekezetek emberei e vagy ama közös nemzetiségben találják fel a rokonító kapcsot, s e szerint az érdekek éles ellentéteinek kiegyenlítése lehetőbb: addig a zsidó az ö vallásával és nemzetiségével ridegen elkülönölten áll, vérre és lelki érdekre csak saját fajával, semmi más fajjal sem vérre sem lelki meggyőződésre nézve össze nem forrható; s így kétszeres ellenségét szemléli a más fajuban s más vallásuban. — Ne mondjátok nekem, hogy a különbséget csak a vallás oldaláról kell megítélni, hogy a zsidóság nem áll mint külön népiség e hazában. Mindenütt, hol még az országtörvények nem olvasztották egészen egy testté a zsidót az ország népével, külön népként áll az, annál is inkább, mivel vallása a népbélyegzéssel úgy összeforrt, mint semmi más most élő vallás; nem kell feledni, hogy itt is a zsidó *köznép*ről szólok. Vagy hallott e valaki főzsidót, ki magát zsidóvallásu magyarnak, vagy németnek vallaná?

Másik főbaja a zsidónak: hogy csak két osztályt ismer a maga kebelében: köznépet és aristocriát. Tán mosolyra is készit egynémelyt az utóbbi osztály nevezése; — s pedig bármi különösnek, sőt tán nevetségesnek tessenek is, az nincs különben. De mi képezi e zsidó aristocriatia alapját? A pénz, egyedül a pénz. A tudomány kevésbbé vétetik tekintetbe, s csak úgy, ha pénzgyűjtésre eszközül szolgál. Az orvos, ki már szerzett, vagy. gazdag feleséget vön, aristocrata, a szegény tanító, ha valódi tudós volna is, az alosztályba tartozik. S e szerint, kik alkotják főtengelyeit a zsidó aristocriatiának? a nagy kereskedők. De nagy kereskedő a szatócsból is válhatik, az alosztályból rögtön a főosztályba léphet, ha pénzre tesz szert: — innen a pénzimadás nagy terjedtsége, innen a folytonos törekvés bármi úton módon pénzt szerezni, s ha magának nem is, legalább magzatainak egyengetni az utat az aristocrata osztályba juthatásra.

Hogy az érintett pénzvágyi izgatottság tetemesen megrontja a jellemet, kétséget nem szenved. Az alnépről szólok, nem a már vagyonos főbb osztályúról. Ki már tetemes vagyon birtokában van, könnyebben elégedhetik meg a kereskedői világban bevett és szokásos nyeresémeny-részletekkel; de kinek még csak fukarkodva kell vagyonra törekedni, annak csak saját önkénye s az alkalmi lehetőség szab törvényt a nyereség meghatározásában.

Harmadik főbaj s ez már inkább az országra, mint a zsidóságra hat vissza, — hogy a zsidó előtt úgy szólván csak két pálya, az orvosi és kereskedői áll nyitva. A mesteremben osztály talán csak most fog igazán megalakulni, *) a földművelőire még csekély a kilátás. Hogy az orvosok s néhány tanítók aránylag csak igen kevés számuak lehetnek, természetes, s így a két hazában létező, mintegy 300 ezernyi zsidóság **) legnagyobb részt kereskedők-, szatócsok- és házalókból áll; ideértvén a csapiárosokat és pálinkafőzőket is, mert ezek is csak kalmári elvekből indulnak munkálkodásuknál.

Én azonban, céljaimhoz képest nem követhetem ezen említett osztályozások egyikét sem, hanem feladatomhoz híven, itt a zsidókat népességi tekintetben, — s pedig hogy eredményre juthassak,

*) Ámbár tekintve épen a mesteremberek ellenszenvét, erre nem igen nagy kilátásunk van ; — ha t. i. csupán a mesteremberekre bíznák a dolog eldöntését. — S tulajdonkép miért is fáznak a keresztény kézművesek oíly igen nagyon a zsidónak kézművessé lehetőségétől? Tán szorgalmával félnek versenyezni? Legyenek ők még szorgalmasbak. Tán jobban fog amaz dolgozni? Dolgoznak ők még jobban. Vagy tán mesterségök becsületét féltik, állítván: hogy munkájával a zsidó majd csalni fog? A csaló maga alatt vágja a fát: — senki sem fog nála dolgoztatni. Furcsa dolog valóban! Az ember legbecsesb kincsét, egészségét s életét, nem átaljuk zsidó orvosra bízni, itt nem félünk a titkos gyilkolástól: — de kalap-készítésben vagy saruvarrásban stb, hamisság üzhetné gonosz játékát! — S még is illy okos és okszerű (!) emberek inkább földművelésre utasítják a zsidót. Igen helyesen. De hát ha (szerintük) itt is a hamisság győz, s a zsidó majd az elvetett tatárka helyett csupa tiszta búzát talál aratni? Ez lesz ám a nyolczadik vagyis zsidóvilág-csuda!

**) S ez arány, igazat szólva, jelen körülmények közt nem igen lélekemelő. Britanniában 27 millió lakosra 40, ezer zsidó, — nálunk 13 millióra 300,000! Tehát itt tizenötszörte több mint amott. S ime ott már arról beszélnek, hogy a zsidó parlament tag is lehessen; s nálunk? — Itt a bökkenő. A köz zsidót min-

műveltek- és műveletlenekre osztályozván, — azoknak *köznépet* te-
szem vizsgálásom tárgyául.

Hogy a *zsidóközép* alatt a műveletlenek osztályát értem, szükségtelen megjegyezmem. S itt a jellemzés nem épen valami fejtörő munka. A köz zsidó vallásában *buzgó*, gyakran vakbuzgó, fölöttébb szapora, fajtalanságra hajlandó, tisztátalan, *mértékletes*, de egyszersmind fukar, pénzsomjas, haszonért bármi alacsonyúságra kész, célja elérésében *kitűrő*, *önző*, *csalárd*, néha csúszásig *alázatos* és türelmes, néha szemtelen és tolakodó, a vigyázatlan keresztény köznépet adósság csinálásra csábító, de hi tsorsosa iránt kitűnő *rokonszевvel* viseltető, szülői iránt *engedelmes*, súlyos testi munkát kerülő, *kényelmet* szerető, a hadi szolgálattól rendszerint irtózó nép, melly főkép apró szatócskodás- házálással, pálinkafőzés-, és csaplároskodással foglalkozik. Egyébiránt eleven eszű, számolásra különösen hajlandó, sürgés- forgásban fáradhatlan, és községének, mellyhez tartozik, *hű*, családjának szorgalmas tagja.

Az említett jó tulajdonok mellett felmerülő bokros erkölsetelen vonásokért a közzsídot föltétlenül kórhozhatni nem volna helyes. A több mint ezredéves megszokottság s megrögzöttség, az egyiptomi s babiloni fogságtól kezdve mai napig tartó üldöztetés s megvetettség szükségkép az elaljasodás örvényébe sodorták a zsidó népet. A legújabb időben célba vett javítások sikerét be kell várunk, mielőtt a javulhalás fölött kétségbe esnénk. Erről majd alább. De annyi bizonyos, hogy a javítási munka népiségileg csak úgy leendhet eredményes, ha a közzsído mindenek előtt megszünend önmagát és fajtáját az érdekek központjának nézni, s azon ország-
nak, mellyben lakik, üdvét törekvéseinek s erkölcsi fáradozásainak főcéljául tekintendi. —

magunk kényszerítjük hogy a csalás pályáit kiválólag ölelje. S minél tovább teendjük ezt, annál későbbre marad a kibontakozás lehetősége. Mert népek életében szörnyen következetes a számarány boszúja. Rögtöni gyógyulást várni az orvos szertől illy ezredéves bajban balgaság. De meglehet, ha mindjárt alkalmazzuk a gyógyszer, 20 — 30 év múlva már erkölcsi sükert lá-
tandunk; ellenben bizonyosnak tarthatjuk, hogy ha csak 10 év múlva fogunk a dologhoz, a süker legfőlebb 100 év múlva örendezteteti meg unokáink örökőseit.

f) Czigányok.

Ki nem ismerné a falu végén nyomorult sátrokban vagy földkunyhókban lakó ama barna csapatokat, melyek a Hindostánból ötödfélszáz esztendő előtt kiköltözött s földön futókká lett csoportoknak szegény maradácai. A *czigányok* ezek, kik műveletlenség tekintetében majd egy fokon állnak a vadállatokkal, s kik a szabad természet fiaí lévén, az emberszerető polgárosítás, minden eddigi törekvéseivel daczoltak. Sajátságos ellenmondás látszik rejleni abban, hogy egyfelől maga az állodalom egyik célja, a fenállhatás, s egymás melletti megélhetés szükségünk és személyes követeleéseink minél inkábbki korlátozását s kevesbitését teszi köteleességünkke, — más felől azonban az erkölcsi és anyagi szükségek szerfelett! csekélysege ijeszt vissz a valakit az állodalom eszméjétől, vagy ennek megközelítését teljes lehetetlenné teszi, mint a hol már még is valamivel több szükségünknek *kell* lennünk, mint mennyivel a vadon elhagyott fia bír. De épen az erkölcsi szükségek azok, melyek emberhez kiválólag m éltók, s melyeket maga a polgárosítás idéz elő és fejt ki leghatályosabban. Innen kitetszik, hogy a czigányok polgárosítására mindenek előtt fogékonytságot kellene költeni szívükben az erkölcsi szükségek érez *hetesére*, mi koránsem történhetik rögtöni életmód-változtatások, vagy bárminemű telepitések által. Ezen *erkölcsi* szükségek iránti fogékonytságot egyedül a nevelés adhatja meg. Az elszilajult bölönyt semmi mód nem szelídítheti meg, inkább bezúzza agyát, mintsem engedjen, ha vissza nem menekülhet ős rengetegeibe; ellenben kölyök korában szelídítő kézre bízva az oroszlán sőt káplán (tigris) is sokat veszt sivatagi vadságából. — De épen nevelés tekintetében igen keveset, vagy semmit sem mondhatunk a czigányokról, miért nem is csuda, ha eredeti dologkerülő vadonszerű bélyegüket csak az éhhalál, s a bitófátóli félelem módosítja némileg.

Vallásosságukra nézve alig mondhatni bizonyost, miután sokról nem tudni: tartozik e bizonyos hit felekezethez vagy nem, — vagy talán titokban zagyva nyelve segítségével még most is Brahma imádója. — (Magam voltam szem- és fültanúja, midőn egy 65 éves házassulandó ős czigányt, ki magát a katholica valláshoz tartozni vallá, a plébánus semmi módon sem bírta megtanítani az „atya, fiú és sz. lélek“ elmondására; hol az atyát, hol a fiút, hol a sz. lelket felede el. — Gyermekségétől fogva serdült koráig mez-

telenkedvén, a szemérmertlenség s írig kíséri; már lakása s együttléti módja is kész előidézője az állati ösztönöknek, mik bujaságra fertelemre vezetnek. — Gyakran csak döglött állatok húsán éledvén, igen természetes, hogy illy élelem nem magasíthatja életerejüket: s lassankénti megfogyásuknak egyik oka tán ebben keresendő, miután különben edzettségök, életerő-tartósságát gyaníthatatna. Egyébiránt jellemüket következőkben kimeríthetni: dolog-kerülés, hazudás, lopás, lócsiszárság, szerencse-és jövődömondás kcdvencz foglalkozásaik. Egyesek dicséretes tulajdonai közé tartozik a kovácsság, szegcsinálás, s fa eszközök készítésének kedvelése. Legkitűnőbb vonásuk azonban a zenehajlam és ügyesség. Magyar zenénk gyakorlatának éppen ők legjobb avatottjai, s ez már magában is kímélésüket s mívelésüket ajánlja; de figyelmet érdemelne az is, hogy a tűzzel foglalkozó munkákra (kovácsolás stb.) ebbéli hajlandóságuknál fogva nagyobb mértékben is haszonvehető volnának.

g) Összehasonlítás.

Ha most csak futó pillantást vetünk is az eddig elsorolt népek összehasonlítására; első tekintetre fel kell tűnni, milly hasonlíthatatlanul fölötte áll a magyar vér minden egyéb fajoknak. Csak roszakaró szükkeblőség, vagy gyűlölködő önzés tagadhatja meg a magyar néptől azon előnyöket, mellyekkel jelleménél fogva az e hazát lakó többi néptöredékek fölött *erkölcsileg* is jeleskedik. Ne nézzük számszeréntileg, mi, mint már érintém, úgy sem lehet illő mérfok, hanem belterjelmileg, benső súly- és hatályra, érdem és becsre nézve az ő tulajdonait, azonnal kiviláglik azon hegy úgy mondjam erkölcsi tömötség, melly az újjá születést — e nemzetnek olly igen óhajtott regeneratióját — könnyen és gyorsan lehetővé teszi. Nem kell több, csak *hármat* vegyünk a magyar nép tulajdonaiból, már ezekben is a valódi *emberi* emelkedhetésnek jó magas előkészítő lépcsőire ismerünk. Vakbuzgóság és babonától ment, *vallásosság*, *önbecsülés* és *nyíltszívűség*, három olly talizmán, melly kellő műveltség hozzá járultával a magyar fajt az ég és föld fölcent polgárává, saját maga és felebarátja védangyalává avathatja. S ismét három: *hon- szabadság-* és *vendégszeretet* mint a mennyek megannyi küldöttje áll őrt lelke fölött, hogy a különösebb érdek-összeffordadások a gyakorlati élet és nemzeti lét mezején valóságos diszvirágokká fejlődhessenek. S még három, a *mértékletesség*, könnyen öregbíthető *munkásság* és *hűség* nemcsak a hazai de a világpol-

gári élet ölében is érdempolczra juttathatják, gyámolítva a többi tulajdonok kettős szövetségétől. E hármás háromság, e kllenczes frigye a jó tulajdonoknak azon férfias lánczolat, mellynek véggyüriinél fogva biztosítva érezheti léteieét, fenállását e hon, csak önmagok közt ne gyöngüljenek a lánczszemek; egyik véggyűrűt a nemzetek létét kormányzó istenség tartja hatalmas kezében, másikkra horgonyt kötünk, s bátran vetjük a zajongó tenger mélyeire. *Isten- és honszeretet* e két főgyűrű, mellyeken függ a nemzetek életének lehetősége. A nép, melly vallását porba tiporta, melly honát elárulja vagy gyáván elhagyja, önmaga nyitja meg az enyészet örvénykapúit. De nép mellynek jellemében a szeretet olly magasztos és édes, olly szent és gyöngéd változatokban virágra kelt s gyümölcsözik, mint vallás-, haza-, szabadság-, ember- és vendégszeretet, — illy nép életre van hivatva, — illy népnek élni kell! S az élet kivivására még más eszközökkel is kínálkozik lelke, minők: *hajlékonyság, bátorság s vitézség* és *önáldozásra* készség. Mikép ronthatnának le ennyi tényezőt, ha kellő öszhangzatba hozatnak, azon gyarlóságok és hibák, mellyek vagy külsőségekben nyilatkoznak csak, vagy egyes élté—vedteknek szörnyszüleményei? A vadult állapotban ördögöt vagy böszültet, vagy elvakultat ne vedd mérfokául az aránytalanul nagyobb józan és rendes seregnek. De arra igen is gondod legyen, hogy minél kevesebbet, s ha lehet senkit se érjen azon szánandó elvadulás és elvakulás borzasztó átka. Neved az embert; mert embert nevelni fősleges feladat!

A német vér — itt mindig csak a magyar haza határain belől, nem pedig a széles németföldön lakó összes németséget értvén — dicsért munkássága, szorgalma, engedékenysége mellett sem bí, azon erkölcsi föltételekkel, mellyek ez országnak mint *magyar* hazának egyetemes boldogítását eszközölhetnék, s nem is birand mind addig, valamig a tökéletes átolvasztás, a magyar néppeli teljes össze forrasztás nem sikerülend. Csupán a magyar nyelvnek megtanulása és gyakorlata — noha a lehető összeforradásra első és mulhatlan föltétel — nem lehet elégséges arra, hogy az itteni németséget a magyar haza boldogító tényezőjévé emelhesse, s pedig azért nem, mivel a közhazának ártalmas erkölcsi vonások épen ezen össze nem forradottságból erednek. Pedig hitem az, — miről alább ki-merítöbben szólandok — hogy bár az emberileg s átalanosan erkölcsileg legnemesb tulajdonokkal ékeskedjék is valamelly népfaj,

ha még és hiányzanak jellemében a honfíúi s köznemzetiségi érények, bármí nagy erőfejtése, vagy bármí nemleges jósa a honra nézve gyümölcsozó nem lehet; sóť még azt is állítom: hogy az adott — magyarhoni — viszonyok között a honfíúi érények mellőzése magát az átalános emberi érények kifejlendését is nagy részben gátolja. — (De erről szinte alább bővebben.) E helyű röviden csak azt említjük: mikép a hon-, szabadság- s nagy részben vendégszeretet híjával levő, az őszinteséget és nyíltszívűséget pedig — legalább a magyar irányában — sajnosán nélkülöző magyarhoni német köznép, e haza felvirágoztatásában csak másodrangú, s legjobb esetet fölveve, inkább anyagi mint szellemi súlylyal bíró tényezőt képez jelen erkölcsi tulajdonainál fogva.

A szláv vérűek egyetemes erkölcsisége, sok tekintetben még az átalános emberi nemesebb tulajdonok nélkül is szűkölködven — épen nem nyújt biztosítékot e haza szilárdítása és felemelésére. Tunyaság, babona, tisztátlanság, és ravaszkodás nem olly tulajdonok, melyeket akár önmaga akár felebarátja irányában eredménydúsan használhatna az ember; maga az alázat és engedelmesség is csak mintegy kényszerűlt állapot jelvei tűnnek fel, és koránsem tekinthetnek egy nagyobbserű cselekvőségre emelkedhető önálló lélek szűlőtteiül, ha meggondoljuk, mikép ős forrásukat a büntetést rettegő s felsőbb befolyásokkal szemközt félénk önbizodalmatlanságban könnyen feltalálhatni, sóť hogy az önbutitást de egyszersmind önlealacsonyítást, majdnem erőszakosan eszközlő szeszes italokbani mérlékletlenség folytonos ápolója az erkölcsi méltóság becsét fel nem fogható gyarlóságoknak. Mit érhet ekkor egyfelől a lanyha jószívűség, s más felől a szláv népség egy részének szorgalma? Ellen tényezőkul mindenesetre gyöngék, az öneltiprás veszedelmének elkerülésére nézve pedig tekintetbe sem vehetők. —

A magyar vér s némi részben a német faj erkölcsi állapotában legalább már kész anyagot találunk, melyből a ki- és felfelé képzés némi módosításokkal azonnal lehets égés: a szláv népeknél nagy részben még előbb hogy úgy mondjam erkölcsi anyagot kell teremteni, melyből a ki- és felképzés lehetővé váljék.

Még szomorítóbb az, mit az oláh és zsidó köznépéről mondhatunk, a főnebb előadott jellemzés nyomán. Itt igazán alapos azon aggodalom: vájjon fogják e unokáink is élvezhetni e népfajok erkölcsi emelkedésének részint örömét, részint hasznait, — olly mélynek találjuk a súlyedtséget. De azért kétségbe esünk nem szabad;

kezdenünk legalább kell, hogy utódinknak a folytatást tegyük lehetővé. Annyi bizonyosnak látszik: mikép a magyar és német faj köz-
nemzetiségi szempontból, erélyes lépések segítségével mindjárt vagy
legalább igen hamar, a szláv vér már később, az oláh és zsidó
legkésőbb leendhet e szép hazának dicstényezőjévé; a cigányokat
elszórtságuk és csekély számuknál fogva illy magas tekintetben
nem is említhetvén. Így boszúlja meg magát a százados s ezredé-
ves eltiprás s elnyomás bölcséletgunyoló meggondolatlansága s ke-
gyetlensége. — De' ha szinte nem hinnök is sikerülhetőnek, hogy
az említett fajokat egyhamar, vagy akár harmad-, negyed-iziglen
is valóságos cselekvő és tényleges súlylyal bíró hőseivé avathatjuk
e haza boldogságának s az emberiség nemesedésének, arra minden-
esetre törekedünk kell, hogy legalább oly helyzetbe hozzuk őket,

*) Sokan épen ellenkezőleg a zsidótul többet várnak mint a német-
től és szlávótól. Hirlapi és országgyűlési felszólalások emlegetik
a zsidónak simulását nyelvünkhez, nemzetiségünkhez, s azon kész-
ségét, mellynél fogva, ha hazát nyerhet itt, e hazának boldogsá-
gát előmozdítani mindenképen Ígérkezik. S ennél fogva azt állít-
ják: hogy a zsidó sokkal könnyebben s hamarább olvadand össze
a magyarsággal, mint bár melly más népiség. Én ezt nem merném
állítani. Az az: én megkülönböztetem a dolgot. A művelt zsidók-
ról én is osztom a főnebbi véleményt. De ezek mindössze alig ütök
meg a 30 ezret; s ezekről feladatomhoz képest nem is szólha-
tok itt. A többi műveletlen tömeg — tehát mintegy 270,000 —
kétségtelenül csak igen lassan olvadhat be a magyarságba nem-
zeti tényezőül. S ezt igen sok akadály indokolja. A köz-zsidó
erkölcsiségben kétségtelenül alantabb áll a német s némi tekin-
tetben még a szláv köznépnél is; vallásánál fogva, mellynek ri-
degségét a művelt osztálynál épen a műveltség mérsékeli — tem-
perálja — némileg, elkülönözötteen áll szokás és véleményben a
magyar köznéptől: mint nyakas talmudista, s az úgy nevezett re-
formált zsidó elvek dühös ellensége minden apróságnál, melly
által más vallások külsősegileg is az övétől eltérnek, ijesztő bot-
ránnyköbe ütöközik. Egy már nem létező országnak s nemzetileg
nem létező népnek történetét magáénak vallván ó szövetségi
dicsőség ábrándiba merülten még mindig Mesziást, még mindig
országfoglalást várván, egy önálló országos és nemzetilegtelt nem
e hazában, s nem is ezen haza- eszme alapján remélt, — mi-
ért is e nemzetbe mint magyar tényező bele olvadni, ez or-
got mint magyar hazát erősíteni, s pedig saját nemzeté — s
országga lehetőségnek feladása s feledésével — merőben ellenke-

mellyben erkölcsileg minél kevesebbet ronthassanak, — vagy is oda emelni őket, hogy ha nem használhatnak is közvetlenül, legalább közvetlenül ne ártsanak. S ez csak *nevelés*, nép-nevelés által eszközölhető; s azért ismétlem: kezdjük ma inkább mint holnap! nehogy a javulás az óriásilag növekvő elfajulás által teljes lehetlenné tétessék.

Hogy jelen néperkölcsei elemzés melleit kissé hosszabb időig mulattam, azt azért tettem, hogy olly álláspontra helyezkedjem, mellyről később a különös gyógy módok ajánlásakor az általános és részletes utalás könnyebbé váljék. — S most már áttérek a szinte nagy fontosságú második tekintet vizsgálására.

Második Czikkely.

Második tekintet. Életmód.

Kétségen kívüli dolog, hogy azon életmód, melyet valaki követ, s az azzal összefüggő szokott foglalkozások, határozott befolyással vannak az egyéni erkölcsökre. A tömegek s osztályok,

zik ókori ábrándjaival s jövendője játszi reményeivel. Szóval, minél nyakasabb, szilárdabb, vagy ha úgy tetszik, minél jobb zsidó valaki,— (a műveletlen köz-zsidó pedig ilyen) annál inkább áll vele szemközt a magyarrá-levés, és zsidó-szűnés rémképe; s ha szinte érdekeivel öszhaugzik is e törekvés de eszméivel örökös barezban áll. Mivel pedig eszmék sokkal liatározollabban s tartósakban vonzanak mint érdekek finert ez az ember természetében fenekük), ha megtörténik is, hogy a földi jólét érdekei — e földi bálványak — rábírák a köz zsidót az engedékenységi — vagyis simulási útra, az összeolvadás legfőlebb is csak színleges de őszinte nem leend mind addig, míg a műveltség mint magasabb körű hatvány kibékítőül, engesztelőül közbe nem lép. Egészen máskép állana a dolog, ha a hajdan Nagy Idán tartatott zsidószinat, niellyre a világ minden zsidóinak küldöttéi öszeözönlöttek, elismerte volna a Messiásnak már megtörtént eljöttét. De a fari-zeusok maradékai, még akkor is legádázabb ellenségei Krisztusnak, lehetleníték a végést. — Ezeknél fogva én azt hiszem, hogy a köz rendű műveletlen zsidótömeg, melly az ókor ábrándihoz, a jövő ábrándos reményihez, egész talmudi szilárdsággal — s pedig a felsőbb műveltség kibékítő, engesztelő s közvetítő közbejövetele nélkül — ragaszkodik, még igen soká nem leendhet — bensőkép és szellemileg e hazának valódi és őszinte magyar tényezőjévé — a szerint t. i. mint a dolgok jelenleg állanak.

egyénekből állván igen természetes, hogy a hasonló vagy ugyan azon foglalkozású egyénekből álló tömegeken is bizonyos uralkodó erkölcsi vonások, mint megannyi hogy úgy mondjam erkölcsi fajbéliyek, lesznek észrevehetők. Sem czélom sem időm nem engedi e helyt minden egyes és különös életmódok részletes kutatására kiereszkedni, — elég legyen itt olly általános és közönséges tömegeket felállítani, melyeknek életmódja a főtékintetekben az erkölcsi nyilatkozatoknak bizonyos egyneműségét eredményezi. — Illy osztályokat következőleg állítok fel jelen alkalommal: a) mezei nép, b) mesterlegények, c) cselédségé d) napszamosok e) kóbor nyeglék, f) koldus csapat, ff) tolvajok.

Első tekintetre kitűnik, hogy az állodalomra nézve a mezei nép, tömegessége tekintetében, legfontosabb, vagy is, hogy annak erkölcsisége mint külön álló hatvány az ország alaperejének irányában legtöbb figyelmet érdemel. De a többi osztályok sem csekélyebb érdekűek azon számos érintkezési pontoknál fogva, melyek közlők és egyéb osztályok közt még a műveltebbeket is ide értve, kifejlenek, olly annyira, hogy míg a mezei nép, vagy is az úgy nevezett földnépének erkölcsisége önmaga egy haltalmas tényező a hon sorsa s az emberiségnek nagy arányok szerinti fejlődésére nézve, addig a többi említett osztályok erkölcsisége nem annyira önálló befolyású közvetlen hatalomként, mint inkább azon súly szerint érdemel figyelmet a nemzetsors mérlegében, melyet ingerlő, csábító, rontó, vesztegető, szóval metyelyző befolyásával gyakorolhat más osztálynak irányában.

aj Mezei nép, vagy is a földnépe.

Mezei népről szólván nem a falusi lakásnak a városbelivel való ellenlíségét veszem tekintetbe, hanem a foglalkozásoknak azon nemeire építem ez osztályt, melyek kiválólág a mezei étellel vannak kapcsolatban. S a mezei életet itt a lehető legszélsőbb értelemben veszem. Nem csupán a szorosán vett mezei gazdasággal foglalkozók, hanem mindazok — tartoznak annak körébe, kik valamely, csak a mezei élet viszonyai közt létező vagy lehelő életmódot követnek; tehát valódi föld- és szőlómívelők, bányászok, pásztorok, szén- és mészégetők, faragók, szekerezők, gyári dolgozók, s a falusi alsóbb körű iparnak egyéb képviselői. Mindezek összevéve alkotják az úgy nevezett földnépet vagy is mezei népet.

S mindezekre nézve általán véve állanak azok, miket népiségi

tekintetben megjegyztünk, — mert csak ugyan ezen mezei nép tömegeiben összesülnek leginkább a magyar, német; szláv oláh köznép elmei. A földnépéncz különösebb vonásait illetőleg tehát legjobban teendünk, ha visszatekintőleg figyelembe vesszük, melyik mi nemzetiségi osztályhoz tartozik.

Különösebb észrevételeinket azonban körülbelül következőkbe pontosíthatjuk: A valóságos föld- és szőlőművelők, vagy is különböző természetű foglalkozók, midőn egyfelől saját munkásságuk, mint sikert nagy részben eredményezhető foglalkozás, folytonos éberségben és szakadatlan gyakorlatban tartatik, más felől leginkább érezhetik magukat az istenséghez, mint bármi munkásságot is egyedül áldással koszorúzható főhatalomhoz vonzatva, s iránta hálával lekötelezve. Elősegíti ezt a falusi lakásnál fogva gyakoribb részlvehetés az isteni tiszteletben s isten igéjének hallgatásában is. Épen ezen falusi együttlakás könnyebben kifejti a társas érintkezésnél fogva az embernek emberhez vonzódását is, noha más oldalról, ha ez érintkezés szelleme illőleg nem irányoztatik, nem vezetetik, többféle csábval kínálkozik a tiszta erkölcs útjáról letérésre, korcsmázás, fonóka, verekedés stb. alakjában. Továbbá a természet munkái mind az évszakok szerinti munkálkodás, mind a termények különfelesége szerint kellemes változatosságot nyújtanak, mellynél fogva a mezei embernek számításai s reményei az elmét s kedélyt soha sem engedik — ha csak t. i. a tunyaság útban nem áll — teljes pangásba süllyedni.

Nem olly kedvező alakulnak e viszonyok a mezei nem egyéb osztályaira nézve. A falusi kis iparos minden sikert inkább csak önkezei szorgalmának hajlandó felróni, s így némi részben kevésbé hat reá az isteni áldás magas eszméje; a gyári dolgozó inkább másnak mint magának teremtvén tetemes hasznot, napi élélének egyforma szűk megkeresése mellett öntudatlanul is némi idegenséget enged szívébe fészkelni a jobb módúak ellenében; a bánya munkást az említett tekinteten felül még az emberekölí elzárkózottság is hidegebbé, részvétlenebbé teszi; a pásztor, szén-mészegető, erdei faragó, s több effélék a magánynak untató befolyása alatt könnyen martalékul esnek az elme s kedély teljes tétlenségének, sőt néha az ember szeretettel épen ellenkező gondolatokra s merényekre csábíthatnak a gyarlóságnak folytonosan munkáló s nyugtalankodó szelleme által. Már maga az együgyűség, s Isten nagyszerű munkái becsülésére hajló fogékonyágnak haldoklása

is sokkal nagyobb mértékben körülfogja a magányba szorított embert, mint az alkotó természetet majd percenként megleső apróbb foglalkozások és emberrel érintkezések ölében élő halandót.

A mondottak kivonatául ezt mondhatjuk, hogy a mezei nép természetével foglalkozó részében több a vallásos érzelem, több az emberszeretet eleme; a magányba vonult vagy elzárkózott körű munkás szívében pedig mind halkabban, gyöngébben hangzanak vissza az Isten s embertárs iránti vonzalmaknak szentebb szavatai.

b) Mesterlegények, vagyis kézműveslegények.

Az alsóbb néposztály olly töredékét képezik a mesterlegények, mellyről erkölcsiségi ítéletet hozni tán legnehezebb. Nem mintha igen bonyolódott s ellenmondó vonások találkoznának az ő általános jellemükben; hanem csupán azon okból, hogy olly igen jelentéktelen s majd mit sem mondó nyilvánodásokban tűnik fel erkölcsiségök. Nap- és héthosszant a műhelybe elzárkózva, vagy nagyobb sereggel egynemű s egy hangú foglalkozáshoz kötve lévén a mesterlegények, az egy vasárnap s néha egy egy ünnep nyitja nekik azon egyedüli palyatért, mellyen lelküknek szabadabb mozgásait nyilatkoztathatják. Illyenkor aztán az igaz, rendszerint nem a legdicséretesb fényben tündöklenek, mi azonban a népfaj szerint mellyhez tartoznak, s a kézmunkák szerint, mellyeket gyakorolnak, igen különböző fokozatokban szokott bebizonyodni. Így például nehéz s testi erőt fejlesztő munkákkal foglalkodó kézműves legények erejökben bizakodván főleg verekedésre és veszekedésre; kedély vadító munkákban eljárók még különösen vérengzésre is, szoktak hajlandók lenni. Azon egy fővonás azonban kevés kivétellel majd mindnyájok közös tutajdona: hogy a korhelység és kicsapongáshoz különös előszeretettel viseltetnek.

Céljainkhoz képest lehetne a kézműves- legénységei családi, nemzetiségi, tartózkodási, és kézmű minőségi tekintetben osztályozni. Viszonyaikat illetőleg szinte négy viszony mestereik, felsőbbség, közönség iránti, s ön magokhozi vagy is pajlássági viszonyuk érdemelne figyelmet. — Családi tekintetben találunk olyakat, kik mestereikkel családirag laknak, mint a kisebb terjedelmű mesterségeknél majd mindenütt, főkép kisebb városokban és olyakat, kik magok is külön családi tűzhellyel bírnak, vagy legalább külön laknak és étkeznek, mint például a kőművesek és ácsok mindenütt, nagy városokban pedig egyebek is, mint például szabók

vargák is sat. — Nemzetiségi szempontból találunk különféle népfajok szerinti magyarországiakat, s külföldieket. Tartózkodási helyek szerint leginkább városi és mezővárosi ritkán falusi mesterlegényekre találunk; kézmű minőségi szempontból pedig durvább, és finomabb gyári és műhelyi munkával foglalkozókat, s a finomabb foglalkozásúak közt ismét gépies és műértelemmel dolgozókat tudnánk megkülönböztetni. Azonban ezen osztályok az élet gyakorlatában úgy összeolvadnak, hogy rólok itt külön értekezni fölösleges munka volna. Némelly rövid megjegyzések elégségesek kitűzött célunkhoz képest. — így például azt találjuk, hogy a magyarországi legénység inkább durvább munkák körül foglalkozik számosabban, minők tímár-, ács-, lakatos-, kovács-, csizmadia- stb. munkák, — a külföldi legénység leginkább gyári s finomabb munkák körül, — a finomabb munkák közül is aránylag kevesebbet választ a magyarországi legény ollyat, mely műértelemmel párosúl, — találunk szabót, gombkötőt sat. de aranyzót, aranyművest, órát sat. igen ritkán magyarországit, s legritkábban valódi magyar vért. Ezen összeállításokból célunk szerint csak azt vonhatjuk le: hogy a magyarországi, főleg tősgyökeres magyar vérit legénység sokkal nagyobb számban találatik csupán a durvább mesterségeket űző városokban, a finomabb, vagy legalább a többágú műveltség igényeit kielégítő kézművekkel foglalkozó városokban pedig özöne van a külföldi legénységnek. S ez a dolog erkölcsi oldalát tekintve nem csekély fontosságú.

A kézműves legények általán véve műveletlenek, de leginüveletlenebbek, igazat szólva a magyarországiak; holott a német, főleg éjszaki németországi tartományokból ide szaladó munkások közt néha szinte meglepő műveltségű egyénekre akadunk mind ismeretek mind beszédmód és előadás tekintetében. Azonban bizonyos színe a nyersségnek majd mindannyin szokott előmleni. Az, hogy egynémelly sok súrlódás után kiköszörültetvén, művelt hangú derék polgárrá válik később, itt tekintetbe nem jöhet, hol a túlnyomó számról s a legényről addig inig legény, húzunk következtetést. —

A nevezett nyersség s általános műveletlenség erkölcsileg is tünteti ki magát, s főleg azon érintkezési viszonyokban, mellyeket főnebb már említék. Ki nem tudja, mennyi galyibát csinál a a legénység gyakran a mestereknek, s milly rász befolyást gyakorol, kivált a családilag együtt lakóknak garázdasága, iszákossága, rendetlensége s rút káromkodása a mesterek családjaira, különösen

ezek gyermekeire. Ez, főleg a makactság és ellenszegülési szellem néha annyira megy, hogy a czéhbeli sőt hatósági felsőbbségnek közbe jövebe szükségeltetik. A közönség irányában kisebb és nagyobb városokban egyaránt tűnik fel a mester-legények rendezendő patvarkodása; vagy nem mindennapi tapasztalás mutatja-e, mennyire szeretik megzavarni, hol erősebbekül érzik magokat, más becsületes ember csendes élvezetét, — milly kedves nekik egyegy tánczvigalmi vagy utca-zajgási botrányt okozhatni, — főkép kis városokban mennyire kedvelik a deákokkali örökös czívódást, verekedést. *) Mi végtére pajtassági viszonyukat illeti; a különböző kézművek dolgosai gyakran szinte bőszen ellenként tettelegességekkel, vagy legalább gúnnyal üldözik egymást; a legjobban össze tartójt is pedig a lehető legjellemtelenebb változékonysággal majd csókolódó galambok, majd vizsgálkodó tigrisekül mutatkoznak, s az okok, mik, olly szépnek látszó egységöket, villámsebeséggel szokták megszakasztani, ser és bor, a nagyon divatos játék, vagy a szinte szemérmetlenül folytatott szerelmeskedés.

S épen e pontról akarok e helyet különösebben megemlékezni. A mesterlegények egész serge legnagyobb részt nőfelen lévén, elgondolhatni, mennyi bajt, mennyi botrányt okoz a nőnemmel gyöngédtelen társalgás. Nem is említve azon eseteket, mellyek egy némelly becsületes polgárnak házi csendét, s becsületét fel dűlják, itt csak azon kicsapongásokat érintem, mellyek az erkölcs-telen személyekkel történni szokott mulatozásokként, nyilvános helyeken is, elég botrányosan előfordulnak. Erre sokkal csekélyebb figyelem fordítatik a hatóságok részéről is, mint sem kívánatos volna. Ide tartoznak az úgynevezett vad házasságok is, mellyek mennyire ássák alá a törvényes házosságok becsét, és tekintélyét, s mennyire rengetik meg alapjaiban a polgári társaságot észrevétlenül, sokan tán nem is gyanítják. De ha szinte titkon vétkeznek is a nemi kicsapongásokban, annyi bizonyos, hogy a mesterlegények

*) Említést érdemel itt az önkénykedés is, metlyet egynémelly mesterség legényei gyakorolnak. Példáid: a hús-vágóknál a mértékbeni zsarlás, a sütőknél valamely tésztaféle kisütéséért járó fizetésnek önkényes megsabása. Mire való az egész czéhrendszer, ha illy policziális tekintetben nem tud vagy nem bír árendszabályokat alkotni? Hát a bérkocsislegények ezen sajátszerű emberfaj — zsarlásairól mit szóljunk?

nagy sergét a szűz erény ellen irányzott valóságos kuruez hadnak tekinthetjük, valamíg illy könnyedén fog vétetni az illy vétkek jelentősége az alosztályé nő- és férfinem részéről. Lassan szivárgó méreg ez, melly végre siralmasan megrontandja a nemzedékek véré.

A külföldi legénységéről különösbbe még azt kell meg jeyeznünk, mikép az valóságos nadálya a magyar nemzetiségnek, melly itt munkát és pénzt keres, cserében pedig e haza kigúnyolását vagy pőfeszkedő megvetését hagyja, ollyannyira hogy még az itt megtelepülés esetében is mit egyik vagy másik települőnek kézműi ügyessége által közgazdászatiilag nyerünk is, azt tízszerezen veszjtük e haza iránt semmi belső érdekeltséggel nem viseltető leendő családfejek közönbössége vagy épen ellenséges indulata által; mert illy esetben nem csak egy ember, hanem rendszerint az egész család emeli fel fejét daczosan e hon neinizetias haladásának védangyala ellen. S ez mindaddig úgy lesz, míg a mostani viszonyokon gyökeresen segítve nem leend.

Egybefoglalván mármost a mesterlegények erkölcsiségének vonalzását, úgy találjuk, hogy e rajz fényesnek alig mondható. Valásosságuk gyakran igen kevés, s mi van is, inkább meg szokottsági külsőség, mint benső érzelmvilág szüleménye (az egyes kivételeket itt mindig alattomban értvén; hajlandóság minden fële korhelykedésre, garázdaságra, rendzavarásra; — fajtalanóság beszédben, énekben, elménczkedésben és életben, — s a honszeretnek vagy semmi nyoma, vagy kikben megvolna is, a művelet-ségnél fogva minden öntudalom nélküli, közelebb érdekeltség hiányában pedig minden melegség nélküli, számolat csak; — ezek ime az árnyvonalok, mellyek ezen alakok körrajzait képezik. A jó tulajdonok amikkel bírnak, nem mint mesterlegényeket, hanem mint embereket általában illehetik őket. S e mérges fülánkok szurdalásainak leginkább a városok, s pedig minél nagyobbak annál nagyobb mértékben, — vannak kitéve. Higyétek, a városok erkölcsiségének is van egy központja, egy szive; lehetlen hogy ennyi földiánk közöl egyik vagy másik a szív főbb ereit ne érintse. Pedig jaj azon szívnek, mellybe az erek mérgezett vért ölnek! Azért minélelőbb gondoskodni kell hatályos sikeres ellenmérégről.

e) Cselédség.

A mai nemzedék egyik legromlottabb osztálya a cselédség. Kemény a szó; de megnem érdemeltnek csak azok előtt látszhatik,

kik — a cselédekkel igen csekély vagy semmi személyes érintkezésben nincsenek. Ilyének aztán túlzottnak szokták kiáltani a cselédség erkölcsiségének keményebb megrovását. Pedig ha valahol, itt tévedés lappang. Cselédet az meg nem ítélni, ki magas polczáról legfőlebb annyit beszél hozzá egész évben, mennyi e két szóban „hozzá vizet“ foglaltatik, a többi elintézkedéseket pedig másra, teszem tisztre, vagy magasabb fokú szolgára bizza. Ilyekről, vagy mi épen undorító, ollyaktól, kik szorosabb barátkozásba szövődnek a cselédséggel, szoktunk néha dicsérgető vagy legalább héven védelmező szózatokat hallani; első esetben az állapot nem ismerése menthetővé teszi a védszónoklást, midőn a másodikban csak szánó mosolylyal fizethetjük az ügyvédkedő mohóságot.

Ha valaki, én bizonyosan utálója vagyok minden várnai (kaszli) elszigetelésnek, melly embert embertársától túske borzserű falak által elkülönít. Olly igen szeretnék mindenkit nemével a kegyeletos hévnek mellemhez ölelni, mert mindenkiben tisztelen Isten akaratának és kegyelmének lenyomatát, az Isten képére alkotott embert. De midőn látom, mint törli le szándékosan valaki magáról az Isten bélyegét, mint gúnyolja minden szenlebb törekvését az emberiségnek, mint akasztja meg az erkölcsi világfej—lödés nagy munkáját: akkor megvallo, kissé összelohadnak az emberszeretet költészetének szélesre nyitott szárnyai, s bár elfogultsággal nem, de óvatosan nyúlok az erkölcsi becs mérlegezésének lelkismeretes munkájához.

Nem akarom tagadni, hogy neme a súlyos átoknak fekszik a szolgálattévő osztályon már annál fogva is, hogy vagy szegénysége, vagy lelki korlátoltsága következtében magát mintegy oda bilincsezve lenni érzi, hogy másokat szolgáljon, másoktól örökös függésben legyen; de feljogosithalja-e ezen körülmény, emberileg szólva, a cselédséget ollyszerű önlealacsonyításra, miilyben gyakran sinyleni tapasztaljuk? Szabad-e a függőség és alárendeltség érzetének annyira elvadítani az emberi kedélyt, hogy más osztályuaknak mintegy folytonos titkos esküdt ellenségévé torzuljon? E körülményt azért említem meg különöbben, mivel igen szokott és használt panasz a cselédek szájában: miszerint elég nagy szerencsétlenség az reájok nézve, hogy szolgálniok kell, s nem kel-lene még állapotokat kíméletlen faggatásokkal vagy zsarolásokkal súlyosbíni. — Igaz, nem ritkán történik, hogy egyegy méltányla-

lan, gyakran szinte műveletlen, s netán pár forintnyi vagyonában gögösködő uraság ekként szeretné a cselédet lábai alá sodorni, de legtöbbszörre olykor is tajtékszik illy panaszos ellenszegülés a cseléd száján, midőn nem egyéb, mint önkényt vállalt kötelességének pontos, rendes és hibátlan teljesítése követeltek. S itt ismét el kell ismerni, hogy valamint túl, úgy innen is számos hiba követtetik el irányukban; mert vannak a cselédtartók közt gyakran, kik bármi, néha megsem nevezhető érdekeknél fogva mód nélkül kedveznek a cselédeknek, s ekép őket elkényeztetik, elkapatják, tunyák, követelők, szemtelenekké teszik, s ezáltal a méltányos, s a cselédben is embert, de mégis bizonyos szolgálatokra ajánlkozott, s ezekért illően megjutalmazott embert látó cselédtartóknak nagy bosszúságot, sőt az egész polgáratzi szervezetnek veszedelmes dőfést okoznak.

Egyébiránt bárinint álljanak az okok — mikről alább bővebben, — eredményileg most azt találjuk, hogy a cselédség hazánkban nagy részt, s néha igen fenyegető mértékben el van romolva, mi annál nagyobb figyelmet érdemel, mivel éppen a cselédség a családdal együtt lakván, az ifjú nemzedékre, a család magzataira, néha igen kártékony hatással szokott befolyjni.

Ha a cselédséget osztályozni akarnék, legelőbb is a nemi különbséget kellene alapul fölvenni, miszerint vannak férfi és nő cselédek. Második tekintet lehetne a városi és falusi, a falusiakra nézve különösen harmadik tekintet a gazdasági és házi cselédre nézve. — A két nemű cselédséget illetőleg általán tapasztaljuk, hogy a nemi ösztön csábjai szerint tiltott gyönyörök céljából részint egymást, részint az egyéb úgynevezett hozzájuk illő személyeket igen keresik, — sőt fájdalom néha a hozzájuk nem igen illő személyektől kerestetnek is, — mi természetesen ép olly rákfenéje a köz erkölcsiségnek, millyenről a főnebbi czikkben már emlékeztem! A városi és falusi cseléd közt azon főkülönség létezik, hogy falun a férfi cseléd koresmázás és korhelységre, városon pedig a nő cseléd hiúságra s czifrálkodásra hajlandóbb. A gazdasági cseléd (például béres, ökrész stb.) csak elvégzi dolgát a hét folytán, — de ha aztán rést kap, övé a világ. A házi cseléd, falun úgy mint városon, leginkább azon iparkodik, hogy minél többet fogyaszthasson, (sokkal többet, mint mennyi ésszerűleg szükséges volna erőinek pótlására) hiszen nem ő neki kell azt szerezni; továbbá, hogy minél inkább könnyíthessen kötelességei teljesítésén, ren-

dellenség, tisztátlanság, és követelések által minél inkább boszantása, elkeserítse kenyér adó uraságát. Igen csekély azok száma, kik uraságuk gyarapodását, javát, érdekét, igaz jó lélekkel törekednének előmozdítani: a pátriárkái egyszerűség és bizalom ideje leűnt. Csalás, lopás, vigyázatlanságból és szántsándékból származó rontás, törés, szaggatás igen gyakori tünemények, sőt a romlottságot néha épen a legborzasztóbbra, a kenyeres uraság meggyilkolása s kifosztására látjuk vetemedni.

-Nemzetiségi tekintetben átalán véve megjegyyezhetni, hogy a magyar vérű cseléd aránylag még is jobb lélekkel ragaszkodik uraságához, s némi részben a német is, mint a tót eredetű, ki főleg magyar uraság irányában nem tudja egészen elfojtani ama kettős idegenséget, mellyel először mint többel bíró másodsorú mint uralgó nemzeti ellenében viseltetik. De azért dicséretes, s viszont kárhózas kivételek vannak innen is onnan is.

A nő cselédek közül különösen a dajkákat említjük meg, kik a dajkálást, a könnyen és kényelmesen élhetésnek, s a minél többet követelhetésnek legszebb forrásául ismervén, nem igen érzik magokat felhivatva szűz erényök megóvása s megvédésére: hogy ez úton gyakran a legszánandóbb csirák közöttéinek a fiatal nemzedékkel, szinte kétségen kívűli dolog.

De sokkal figyelemre méltóbb azon erkölcsi elkorcsítás, mellyben a száraz dajkák, s egyéb cselédek a gyermekeket igen gyakran részesítik. Mindenféle babona, féltékenység, mozsdatlan beszéd, sikamlós képzelek, káromkodás, engedetlenségi szellem s több efféle. Ezúton szivárog a gyöngéd letekbe, sőt néha egyenes csábítás, bűnre vezetés, főleg a nemi ösztönnek idő előtti felingerlésc, s a vele visszaélésije nógatás csupán rősz lelkű cselédek borzasztó műve. Ennélfogva, minél bizonyosabb, hogy a gyermek és ember nevelésére minden befoly mi őt környezi, annál szükségesebb, hogy azok nevelésére legyen mindenek fölött gondunk, kiket bármí óvatosság mellett sem zárhatunk el egészen gyermekeinktől; iparkodunk kell, hogy a kártékony hatásoknak mennyire lehet elejét vegyük, vagy legalább lehető legcsekélyebb fokra hangoljuk le árlalmasságukat. Oh igen nevelni kell a cselédséget, hogy átláthassa, mikép a több javakkal megáldottak nem természetes elenei a szegényebb sorsúaknak, mert e tévedt képzelésben rejlik egyik oka a keserű izgatásnak, melly e néposzlályt mintegy visszatolással a vagyonosabbak alattomos elleneivé avatja. S lehet

e álladalmi öszhangzatot, s emberiségi nemesedést csak képzelní is olt, hol egy egész osztály folytonos irigykedése, gyűlölsége, álnoksága, s agyarkodása a szentebb terek edéseket minden lépten gátolja? Az erénynek lehetónek kell lenni bitófa, s pallos nélkül is!

d) Napszámósok.

Az ember élni akar, az embernek élni kell! a miért is fentar-tási ösztöntől, s a jobb szellem sugalmaitól hajtva minden mód-hoz szívesen nyúl, melly által becsületes úton az életet fentarthatni. Bármint csigázzuk bölcseleti eszméinket, azon meggyőződésre al-kalmasint sohasem bírandjuk a világ népességét, mikép azért él hogy dolgozzék, s ezredévek múlva is leginkább azért fog dol-gozni hogy élhessen.

A legsilányabb keresetűek közé tartoznak azon embertársá-ink, kiket napszámósok neve alatt ismertünk, s kiknek már nevezé-té is kifejezi, mikép életüket csak egy napról a másikra tengetik.

Mennyivel jobb helyzetűek ezeknél a cselédek, kik ha ezt kellő figyelembe vennék, hihetőleg sokkal inkább megbecsülnék sorsukat.

Napszámós az, ki napi bérért bizonyos munkákat végez, me-zőn, kertben, szőlőben, építkezések körül, teher hordás, hajó hú-zás, utca-tisztogatás, útcsinálás alakjában s több efféle, s illy napszámós sorsa valóban szárandó. Az élet, a testi önfentartás mindennapi s legsürgetőbb szükségeivel folytonosan küzdve, nem csuda ha testi- s lelkileg végképen legörnyed a súly alatt. És még is ez osztály nem legroszabb töredéke az emberi társaságnak; csakhogy azon egykedvűség, mellyet külsőleg tanúsítanak sorsuk iránt, nem annyira a megelégedés, mint inkább a csendes meg-nyugvás érzete, s ez ismét annyira az önmegadás hősies elszáná-sának, mint inkább az együgyűség rugalmatlanságának szülötte. S így ha köztük nem merül fel nagyobb szánni súlyosabb bűn, azt nem annyira erényi öntudatnak, mint inkább, a lehangolt lélek tét-lenségének, az elnyomott egyéni önállóság szenvedelmességének tulajdoníthatni. Az illy eltompult lelki szegény nem azért nem kel ki hangosabban sorsa mostohasága ellen, nem azért nem nyúl helyzete javításának erőszakos eszközeihez, mert tudva s akarva szereti az erényt, hanem inkább azért zárkózik olly hideg rész-vétlenséggel szűknunka terének kagylójába, — mert egy részt az anyagi jobbról tiszta s világos képzetei nincsenek, más részt, mi-

vel egy magyarázhatlan természeti szózat — az emberi természet jobb sugalma — ösztönzi őt az életfentartásra egyszerűen kínálkozó alkalom megragadására, de még azon felül, ha ellenkezőt mérészelne, a büntetés, a visszakényszerítés réme ijeszti. De ez igénytelen kagyló, — életben néha drága gyöngy is terem a magzati és szülőiszeretet, s főleg a hasonorsúakhoz vonzódo ember-szeretet alakjában. S ez olly igazság, mely egyéb már nevezett alsóbb osztályok közt is gyakran bebizonyul, mert bármint mázolja is el számosán a vétek iszapéval lelki arcukat: az emberben az embert egészen megölni még sem képesek.

Azonban az eddig érintettek csak addig értendők valóknak, míg az indulat is szenvedély féke szét nem pattanó. Minél műveletlenebb valaki, annál vadabb s böszültebb módon tör elő rajta a belső vihar. Indulati állapotokat vagy kitoréseket tanulni akaró színész, költő vagy lélekbúvár ne a műveltebb osztályok közt keresse tanulmánya tárgyait: a műveltség máza, s a tettetés ereje mint olaj a háborgó tenger színét úgy előnti s fogva tartja a lelki hullámokat; de a műveletlenek vére, szeme, arcizmai, tagjárásai az indulatnak minden lobbanásait, híven tükrözik. Innen van, hogy illy osztályú ember mi egyébiránt sok más alsóbb osztályuakról is értendő ha egyszer túlhág a lelki csend határvonalán, nincs észhatalom, mely csilapítsa dühöngését; — a verekedés heve önmagát böszítvén vérengzéssé fajul, — a nemi vágy erőszak és szemtelenségre vetemül, a lopási inger kegyetlenséggel párosul a czél elérése kedvéért. Itt is meg kell mindazáltal jegyezni, hogy valamint az öntudatlan megnyugvást nem tisztelhetjük erényül: úgy viszont a tán csak inség és nyomor sújtotta kihágásokat leg-alább enyhíti, ha nem menti is, az állapot árvasága.

Egyébiránt a napszamosok közt általában olly erkölcsiséget találunk, miilyen a lehető legvastagabb lelkisötétséggel csak megférhető. Vallásosságuk gyakran csak vakbuzgóság, vagy szertartási pontosság, emberbecsülésök leginkább csak sorsosaik irányában nyilvánodik, különben neme a kajánság és gyűlölségnek majdnem elválaszthatlan lévén tőlük; hon szeretetről sejtelmük sincs, — mikép is szeretnének olly valamit mit névről is alig ismernek, s ha ismernek is, mi nekik sem földet, sem házat, sem élvét, sem lelki javakat nem osztogat? Mi végre önmaguk iránti tartozásaik lerovását illeti, — izzadnak, fáradnak, hogy táplálják magukon nem annyira az embert, mint az állatot. Ok folyvást főlebb tolják

sisyphus kőszikláját, melyly örökké újra meg újra a völgybe hengereg.

e) Kóbor nyeglék.

E nevezet alatt azon néposztályt értem, mely holmi mulatató, bohóskodó, néha épen aljas és torz mutatványokkal tölti idejét, s csalja a pénzt a műveletlen csoportoktól. Általános jellemük mindazon hibákkal éktelenkedik, melyek a kóborlás, henyeség, ámitás, és csalás szükséges következményei; de némelyek közülök valóban és egyenesen erkölcsrontó, kedélyvadító hatást gyakorolnak a tömegekre. A kintornázók, majom és medve tánczoltalók, korcsmabűvész szemfényvesztők — hogy csak néhányat említsek — még az ártalmatlanabbak közé sorozandók, de annál veszélyesebbek a gyilkos történetek éneklői, s a viaszbálványok kiállítói. Valóban elbámul az ember, mikép találkozhatnak még Európában a 19-dik század közepén illy ocsmány kinövései a foglalkozásoknak, illy rút fekélyei a policziai rendtartásnak! — Lefestetnek egy vászon lapra több szakaszban holmi embergyilkoló, orgazdái, rabló, vérengző, kegyetlenkedő jeleneteket, megállnak utca, piacz közepén, a körülálló népcsoportnak ama képeket mutogatva, keserves hangokon gajdolnak egy két nyomorú szerkezetű éneket, s illy cselekvésért pénzt várnak és követelnek, s kapnak is mintegy jól érdemlett díjjul. Azt hiszitek, szánalom, illetődés szállta meg a bámészok keblét, a gyalázatos és borzasztó gyakran csak költött tények hallására? vagy épen tán egy nemesebb húr pendíti meg lelkükben a rosznak a bűnnek megutálása s kerülésére? Csalódtok. Olly botrányokra, olly merényekre eszmél itt az együgyű csoport, melyek különben tán soha eszébe sem jutottak volna; az újságvágy kielégítésének útján felkorbácsolt lehetőség tudalma pedig észrevétlenül hasonló merények elkövetéséről, sőt még a miképeni végrehajtás módjairól is képzetet nyújt, s egynémelly a mohócsapat közül tán sokkal előbb kapja különben téli len lelkét hasonló terv koholásba súlyedt merengésen, mint az előtt csak álmodhatta is. Igen is, adjunk táplálékot az alsó és legalsóbb műveltségű osztályok lelkének is, hogy legyen mivel foglalkoznia szellemileg is, legyen a tápla az ő helyzetük és fejlettségükhöz mérve, de ne állítsunk gaz példányokat fel, melylyek a szenderéből fölvert lelket soha jó gyümölcsöt nem hozandólag kápráztassák.

Másik veszedelmes faja az efféle nyeglének az említettem viaszbálványok gyűjtői. — Fabódékat állítanak fel, csalogatóul néhány kivilágított példányát a becses gyűjteménynek köznézelre, czimerül tesznek ki? S mik ezek? S ha belépünk, mit látunk? Elszörnyül a míveltebb lélek illy átkozott látványon. Valódi bűnbarlang illy bódék belseje. Rablók, gyilkosok, gyűjtogatók, méregkeverők, haramiák, zsványok, férfiak és asszonyok, sőt gyermekek is egyiránt állítatnak itt elő életnagyságban s pedig borzalmas cselekvőségük legiszonyúbb, s legocsmányabb helyzeteiben s perczekben. Az őrjögő szenvedélyesség, s az istentől elrugaszkodott undorító bűnörület a maga legrémesebb színében tükröződik itt minden arczvonáson, a szem csillogásában, a tagok bösz lázadalmában. A merre csak nézünk, a bűn ül diadalmi tort és szörnyetegek serge üt tábort a polgárzat szívében. S e mellett még elmondatik. körülményesen minden tettük, minden gaz merényök illy elvadulnak, hogy annál élénkebb legyen a benyomás, hogy szó és kép segítse megfészkelni a szörnyű emlékezést. S illy mutatványokat ácsorog körül óráig a kíváncsi alnép, s illy bálványokat néz, s illy dolgokat hallgat kapzsi gyönyörrel. Észrevétlenül valóságos hőseivé, valódi bálványaivá, magasztosulnak a köznép gyarló és tévedésre vezetett képzeletében e gyilkosok és gyűjtogatók, s nem a bámulatnak kapja meg a butaságban sýnylódó lelket ennyi merészség, ennyi elszántság fölött. Ne higyétek mintha az megnyugtatóná, kibékítné a felizgatott erkölcsi érzetet, hogy e gazok végre mind akasztófán száradtak, vagy vérpadon lakoltanak. Ez sokkal távolabb áll a képzelettől, — legélénkebben az ragadja meg, mi szem elé állítatott. A bekövetkezett bűnhődés csak gyöngé ködlepel a kiáltó színezetű lép fölött, melyet az első őrizetlen pillanat késértő lobbanása felolvaszt, az első indulat vihara elsodor. Minél közelebb áll valakinek műveltsége a szellemi bölesóhöz, a benyomás annál iszonyúbb leend. Illy állapotúak az alnép s egyálalan a gyermekek. S találkoznak még is, oh fájdalom, műveltebb osztályú szülék is, kik illy torz látványokra önmaguk hurczolják gyermekeiket! Mintha csak kést döfnének ezek fejledező erkölcsi érzelmének szívébe!

És szabad e sikeres népnevelésről meg csak gondolkoznunk is, míg illy szerű kimérhetlen következményű botrányok nyilvánosan és felsőbbségileg megszenvedtetnek? És nem valódi jötevője volna e az emberiségnek, ki illy aljas keresetű nyeglét egyszerre ki-

seprüzne az ismert világ határain túl? Ó igen, ez első teendője az álladalmaknak, hogy illy nyomorult vérszopó lidérczeitül ez erkölcsiségnek mielőbb megszabaduljon. S édes hazánkra nem derülhet erényüdv soha, ha szinte minden egyebet majdnem csudákkal határosokat művelne, még e mirigyet ki nem vágja testéből. Veszélyes e faj még magoknál a zsványoknál is! *)

f) Kölduscsoapat.

Bárkit is érhet, főkép a különben is szegényebb sorsuak közül olly véletlen csapás, melly őt köldusbolra juttatja. Távol tehát attól, hogy a köldusok létezése miatt szemrehányásokra fakadjak akár a sors, akár az álladalom ellen, csak azt akarom itt röviden érinteni, mikép még sem lehet az álladalom, sem az emberiség érdekében, hogy nyilvános köldusok legyenek. Mert ha tekintjük e nyomorultakat, főleg két részre látjuk őket szakadni; vágnak ugyan is jó lelkű és csalárd köldusok. Amazokat valóban az inség kényszeríti illy módon segélyt keresni; utóbbiak azonban csupa henyeség, és dologkerülésből vetemednek ezen rájuk nézve aránylag kényelmes életmódra. — Koldus koldussal könnyen érintkezik; s így nem csuda, ha az eleinte jobb lelkű szegény is a gyakoribb közlekedés által megmételtyeztetik. Mert a csalárd köldusoknál a keresetmód inkább csak köpeny, mellynek foszlányos árnya lopást orgazdaságát, örkémkedést, s aljaskerüést takar élném ritkán, úgy hogy e népet minél inkább elzárni a többi népességtől az országos intézkedéseknek egyik sürgetőbb teendője. Hát ha még meggondoljuk, milly szörnyű merényekre vetemednek néha illy elfajult lelkűek, midőn egyfelől nagyobb szánalom gerjesztés, más felől hogy úgy mondjam kolduló eszközeik többszörítése végett gyermekeket lopnak el, kiket nagy iszonyúan elcsonkiának, mintegy nyomorúságok kétszeres súlyának czímereül, vagy külön koldulásra kergetnek, legkegyetlenebb módon a kitűzött összeg behajtására

*) Nem hagyhatom említetlenül a miklósnapi ijesztő bábokat, krampuszokat sem, mellyeket széltiben árulnak mindenféle anyagból Legátkozottabb találmányok mégis azok, mellyeket a csukrászok árulnak s köz szemlére tesznek ki. Hát ugyan váljon illyeket nem kellene ellenkobozeni? Én — ha hatóság volnék — készítőjüket azonfelül még keményen meg is büntetném. Az értetlenség nem is sejtí: mennyire elbeíítja vagy el is vadítja illy jószág a gyermek kedélyét. Most csak ennyit. Máskor és másutt többet.

kényszerítvén őket. — Ő bármint nyíljék is meg keblem az emberi szenvedések és nyomor együttérzésére: a koldusokat még is föltétlenül szálni nem tudom, és szabadon szerte kóborultokban legnagyobb részt veszélyes tagjaikul nézem a polgári társaságnak.

g) Tolvajok.

Midőn a tolvajokról itt különösen emlékezünk, önként értetik, hogy nem azon egyesek forognak itt elménk előtt, kik akármelyik néposztályból néha lopásra, vagy épen fosztogatásra vetemednek, hanem ollyféle emberek, kiknek a lopás, fosztogatás, háztörés, s ezekkel járó néholi gyilkolás is, kitűzött keresetüket s egyenesen életmódjokat képezi, szóval a polgári társaságnak olly kivetett egyéneit kívánjuk itt értetni, kiket Olaszthonban rendszerint banditácul, nálunk szegénylegényekül szoktak tartani. Vannak azonban ez osztálynak némelly al- és mellék fajai is, miket különféle neveken, u. m. zsebelők, iparlovagok s több efféle díszes czimeken ismerünk. Hogy az épen most érintettek száma városokban, főkép nagyvárosokban sokkal tetemesb, s hogy ismét mások, például ulonállók, s valóságos szegény legények csak az erdőkben, csárdákban, pusztákon élnek, az magában értetik, — Mindezeknek erkölcsiségéről szót vesztegetni is fölösleges volna. Olly rohdadékaik ezek a hazának, mellyektől végkép megtisztulnia ugyan nem egyhamar sikerülend, de a kevesbitést és ritkítást mindenesetre csak a rendezett és hatályos népnevelés eszközölhetendi. S eziránt kétségbe esni épen nem kell, miután van néhány tartomány Európában, hol éjjel nappal teljes biztossággal s őrizet nélkül akár az utcára is kirakhatni a legbecsesb kincseket.

h) Átalános jegyzetek.

Az alsóbb néposztály eddig elsorolt nemein kívül vannak ugyan még számos életmódok, mellyek szinte külön rovatot képezhetnének, de részint mivel némellyeket már csak egyszerű megnevezésük is tökéletesen bélyegez, másokat pedig a külső fegy és kényszerűség mintegy megfoszt az önálló e nemű jellemtől, s a mi rajtok észrevehető e tekintetben, inkább nemzetiségi bélyegeikre vezetendő vissza, — részint mivel némelly illy életmódok nem annyira önállók hogy külön válva minden egyéb tekintetektől érdemelnének figyelmet, hanem inkább egyik vagy másik főbb tekintet alá helyeztethetők, — ezen okoknál fogva itt még többet kü-

lönösebben elnevezni nem tartom szükségesnek. Így például, ki kívánná, hogy az örömeányok vagy mesterség szerinti játékosokról itt bővebben értekezzünk? — ki nem tudja, hogy a köz katona nem annyira belső mint külső emberként tűnik fel, s ha jellem díszíti vagy rútítja őt, azt inkább származása elemeiben kell fölkeresni? Majd hasonlót mondhatnánk a hatósági hajdúk és pandúrokról, noha nem tagadhatni, hogy épen a külső fegynek elhatározó befolyása van a belső ember idomulására is.

Végre vannak még egyéb fokai is az alsóbb néposztálynak, melyeket leginkább a műveltség csekély vagy csekélyebb mértéke határoz meg, holott ugyanazon életmód mellett de nagyobb műveltséggel már a közép osztályhoz tartoznak azon fokú egyének. Kétségtelen, hogy a polgári rend a közép osztály egyik tényezője, de következik-e ebből, hogy erkölcsileg s műveltségileg minden polgár szükségkép a közép rend kiegészítője? Sőt így véve számosat az alsóbb osztályhoz kellene számítunk. Viszont vannak bizonyos foglalkozások s mesterségek, melyeknek egyénei falun vagy csekély műveltség mellett városba is határozottan az alsó osztályhoz tartoznak, s mégis ugyanazon foglalkozás mellett egyik vagy másik ember, ha a műveltség magasb fokán áll, bizonyosan a közép osztálynak tagjává lesz. Ezekről tehát határozott választvonalok húzása által eldöntőleg itt nem szólhatunk, magában értődvén, hogy ha a közép osztályúak erkölcsiségének vizsgálatát is feladatunkkul tűztük volna, e nehézséget sokkal könnyebben legyőzhetnek. — Azonban további felvilágosításul szolgálhat még némelly idomító tényezők tekintetbe vétele, mikről röviden ezenel emlékezendünk.

Harmadik Gzikkely.

Némelly idomító tényezők befolyása.

Az alnépnek erkölcsiségéről szólván egészen ki nem elégíthetnek még bennünket azon vizsgálatok, melyeket eddigelé nemzetiségi és életmódi tekintetben tevének, hanem szükségkép kell még némelly más körülményekre figyelmeznünk, melyek az erkölcsi állapotot szinte némileg módosítják, vagyis idomítják. Hlye—nekül már a vallás és politikai helyzet minőségét érintetem úgyszinte akor és nemről is tendővén említést.

A. Vallási befolyás.

Nincs szándékom részint olly kényes, részint félreértésekre olly könnyen vezethető feszegetésekbe bocsátkozni, mellyek eredményéül egyik vagy másik vallásnak nagyobb vagy kisebb erkölcsi tökélyét akarnám felmutatni, jól tudván hogy melly vallásnak külön erkölcstana a valódi erényességgel ellenkeznék, már ennél fogva, mint az emberiség és különösen az álladalom céljaival össze nem férő egyenesen tova tiltatnék minden józan polgárzati társadalomtól. Illyenekről tehát hazánkban szó sem lehet. Azonban még sem tagadhatni hogy kell lenni minden vallás szellemében bizonyos titkosan ható erének, melly önkénytelenül is áthatja a híveket; s azokat akkor is, ha netán nem hatolhatnak mindnyájan egyenként és összesen azon szellem legmagasztosb bensőjébe s legrajtetebb mélyeibe, — mintegy öntudatlanul s ellentáthatlanul a kijelölt irány követésére ragadja. Ebből aztán az következik, hogy egyik másik vallás a maga szellemének legerősb s leggyöngébb oldalai szerint ez vagy amaz erényre nagyobb mértékben buzdítja s mintegy fogékonyabbá teszi követőjét; s viszont — a nélkül hogy erkölcstelenséget helyeslne — egyik vagy másik erénykötély teljesítését lanyhábban sürgeti. Így leend hogy tömegeken — mert egyeseknél egészen más tekintetek határoznak — némelly egyes vonásokat veszünk észre, mellyeket részben legalább az ő vallásukból is magyarázhatandunk.

Nagyobb általánosság kedvéért hazánkat illetőleg csak két osztályt említek, u. m. a keresztény és zsidó vallás követőit.

A kereszténység nagy eszméje a szeretet, azon isteni hatalom, melly a szívekben a legnemesb emberi erényeiket éleszti. Olly vallás, melly minden ember iránt egyképen szeretetre kötelez, melly még az ellenséget is szeretni tanítja, — lehelten hogy magasztos érzelmeket ne költsön egyfelől azon legfőbb lény irányában, ki épen illy tanítmány, illy kinyilatkoztatás által bizonyítja be magát legvilágosabban az összes emberi nemzet valódi atyjául, másfelől az embertársak irányában, kik illy elvek által megszentestive valóságos köztestvérekül ölelik egymást. A szeretet azon főtengely, melly körül minden tisztán emberi cselekvéseink forognak, ez azon biibáj, melly eltávolítja körünkől az emberi természet elaljasodásának rútságait. S valóban tapasztaljuk, hogy a kereszténység szellemének napsugarától fölmelegített, különben

tán igen műveletlen, de már csak ezen szellem általános hatásánál fogva is, némi magasabb erkölcsi műveltségben részesült alosztály] tömegéknél könnyebben s gyakrabban találkozunk a szelidség, nagylelkűség, békeszeretet, engesztelődés, nyíltság, őszinteség, könyörület és kegyelet magasztosan nemes erényeivel, mint bármi más vallás híveinél e földön. S így már a kereszténység olly áldása e hazának, mely soha nem engedendi az itteni népeket tömegesen olly pokoli vadság örvényébe süllyedni, mellytől vissza keljen rettenni az erkölcsiség angyalának, vagy is más szóval: magában a kereszténységben látjuk az erkölcsiség leghathatós biztosítékát.

De midőn e meggyőződésemet itt kijelentem, azt hiszem egyszerűsrimd: hogy a kereszténység csak úgy áraszthatja kellőleg ezen a maga lényegében rejlő szükséges áldásokat, ha legalább főbb elemeiben tisztán felfogva, s megértve s mi fő dolog: érzve is egyszerűsrimd, hatja át a hívek lelkét, szívét, életét. Eddig-él úgy találjuk hogy a hazánkbeli népségek erkölcsi a kereszténység különböző felekezetei szerint is, némelly dolgokra nézve elütnek egymástól; de ennek okát ott vélem rejleni, hogy a köznép nem lévén eléggé beavattatva a vallásbensőség lényegébe, gyakran felcseréli a szertartásokat a lényegesekkel, hol pedig szertartásokkal gyérebben találkozik, ott azon külső egyszerűség kevésbbé hatván meg idegzetét, maga a vallási erkölcsstan is kevésbbé képes szívét fölhevíteni. Mert egészen máskép áll a vallás felfogása az értelem és ész teljes erejű működése mellett, s máskép a pusztá együgyűség körében. De bár mint legyen, tapasztalatilag azt mondhatni, hogy valódi ájtatosság, de egyszerűsrimd vakbuzgalomra hajlandóság és őszinteség kiválólag a Katholikus, számító engedékenységg de egyszerűsrimd némi ravaszság a Luthert követő; nyíltszívű bátorság de egyszerűsrimd nyereség és makacosság, a Calvin tanait valló köznép tulajdona; a vakbuzgalom és babona leginkább a görögghitű alnép közt fejlett ki. — A zsidó vallást kétségen kívül alaptalanul és méltatlanul vádolják sokan arról, mintha már annak tan- és erkölcs elvei a más vallásúaknak főleg a keresztényeknek gyűlöletét és megrontását czéloznák. Hiszen a zsidó hit erkölcsstana is szól isten és felebaráti szeretéiről, ez is ajánlja az ember és haza iránti kötevényeket. De más felől igaz, hogy ezen vallás eszméjében befoglaltatik az elkülönözöttség eszméje, melly minden módon nemcsak szertartásilag

de életszabályilag is gyakorlatba vétetvén ridegen s homlokegyenest ellentétbe állítja a zsidót a többi vallások híveivel. Ezen elkülönözöttség, ezen separatismus, amaz üdvtelen vetés miből annyi dudva annyi burján sarjadzik, hogy a dolgokat csak felületesen nézni szeretők, magában a vallás belsejében keresik azoknak gyökereit.)* — Noha tehát szívesen elismerem hogy az izraelita erkölcsstan szinte sok tiszta és nemes elvet hinteget, annyi még is való, hogy a szeretet, főkép minden emberbe egyiránt kiterjeszkedő szeretet elve, nem ragyog azon mindenek feletti dicsfényben,

- *) Legújabb időben is emelkedett szózat hazai hirlapjaink egyikében az iránt, hogy a zsidót már vallása, mint vallás teszi határozottan rosszá, s pedig azon oknál fogva, mivel a legfőbb jót földi jutalomban, a legfőbb rosszat földi fájdalom, kár és büntetésben helyezi. Itt tehát egyenesen a jövő s jelenélet elveinek ellentétisége szemlélhető. Hlyet állítok nehezen visgálak meg jól a zsidó vallás valódi szellemét, melly szinte a halhatatlanságra s az érzékiség legyőzésére támaszkodik. Hivatkozom e tekintetben Sehvab Arszlán pesti főrabbinak 1846-ikban megjelent „Emlékeztetés” című iratára. Én tehát, erkölcsi tekintetbnn a zsidók vallását nem tartom olly veszedelmesnek, mint némelyek. De a vallás erkölcselvei még magokban véve nem elégségesek, hanem az elvek megtestesítése a fődolog. Hogy e megtestesítés eddigelé a nagy műveletlen tömegnél lanyhábban történt mint kellene, sőt hogy e lanyhaságból egy némely műveltebb zsidóra is ragadnak néha egyes szálacskák, azt inkább, ha szabad magam így kifejeznem, az erkölcs fegyelmi eddigi hanyagságnak (mire nézve tán jobbat szabad reménylennünk) és a mindent magával sodró tömeges közszokás ellenálhatatlan hatalmának, mint magának, a valláselvnek tulajdonítani vagyok hajlandó. Sokkal fontosabb előttem azon tekintet, hogy a zsidó vallás egyszersmind nemzet i v a l l á s u l tűnik fel. Ha törvényhozásilag vagy bármimódon oda vihetjük a dolgot, hogy e vallás szűnjék meg pusztán zsidó vallás lenni, s hogy követői inkább Mózes-vallású magyarok, mint magyarországi zsidók legyenek, akkor — országunk jövődjét tekintve üdvösen oldottuk meg a kérdést a köz tömegre nézve is. De mind addig míg ez nem sikerül, hiú minden politikai ön-áltatás. S ennek lehetőnek kell lenni. Ha nem lehető, akkor mondjunk le és mondjanak le minden összeolvadási reményről és ábrándról. Legyenek Mózes-vallású magyarok, — valamint vannak katolikus és protestáns sat. magyarok, valamint vannak Muhamedán törökök, arabok, persák, sat. De magyar zsidó? ez előttem legalább képtelenség éppen úgy, mint magyar-német, francia, spanyol, vagy arab-török sat.

melly ellenálthatlanul lebűvölné a gondolatot, lelánczolná a tetteket. Innen van, hogy a gyakorlati alkalmazásban a közszeretet szelleme nem azon kivétel nélküli hévvel lángolja át a lelkeket, melly az emberiség magasztosabb fejlődésére egyedül lehet üdvös; miert is sokkal gyöngébben tiltja és ellenzi azon rász szokásokat, mik más embereknek átalán véve károsítására czéloznak. Ezek szerint nem csuda, hogy a zsidó köznép a családság és szemtelenséggel vegyes gyávaságra kitűnőbben hajlandó. —

Erősen hiszem, hogy minden vallás, melly egy istent, örökletet, halhatlanságot hisz, mellynek főbb elvei közt a szeretet ragyog, melly erényt magasztal s bünt kárhoztat, hogy mondom minden illy vallás képes az ember erkölcsiségét jóra irányozni; de vájjon valóban irányozza-e, az már nem a vallástól, s annak elveitől magukban véve, hanem ezeknek megértése, s gyakorlatba vételétől függ. A vallási és erkölcstani elvek magok erejénél fogva senkit sem idvezithetnek túl, és senkitsem boldogíthatnak innen a síron: csak az idvezül és boldogul, ki ez elveket valóban követi s meg is tartja. S ha egyik vagy másik vallásnak vannak magasztos és szeut, de ezek mellett gyarlóbb elvei is, mellyek öszhangzatban s együtt véve még is szép és jó egészet képeznek, — ismét csak a gyakorlatba vevő ember hibája, ha netán épen a gyarlóbb elvekhez ragaszkodik fölöttébb, s épen tán a magasztosabbaktól elfordul, idegenkedik, s ekép az elvi s életgyakorlati üdvös öszhangzatot önkényt lerontja. S ha némelly vallás dicső s isteni hit és erkölcsi elvekkel bír, de egyszersmind külsőségekkel szertartásokkal van felruházva, mellyek az elvek bensőségének bővebb magyarázására, a gyakorlati alkalmazás könnyebbítésére irányulnak, — ismét nem lesz a vallás s az elveknek, hanem egyenesen a gyarló, együgyű, tudatlan embernek hibája, ha egész és kizárólagos figyelmét a külsőségekre fordítván, ezek mellett magát a földolgot, az elvet, a bensőséget feledi. — Innen van, hogy bár melly szent vallás sem biztosítja az embert, és e szerint a köznépi tömeget sem a bünöktől s gyarlóságoktól, s egy vallás sem mutathat követőiben tökéletes erény-példányokat, miután nem elég, hogy a vallás és erkölcstan törvénye ajánlja, parancsolja a jót, de ezt az életben tények által kell megtestesíteni. A miert is nincs egyegy sürgetőbb teendője az erkölcstan, az erény terjesztés bárátnak, mint arra bírni a népet, hogy a vallás erkölcsi elveit tisztán, elferdítés s megvesztegetés nélkül őrizze meg keblében, s vi-

gye át az életharcz nagy mezejére. De ez csak józan, következetes, szilárd, oktató felvilágosító s tanító bizalom-edző nevelés által eszközölhető.

B. Politikai helyzet befolyása.

A másik említettem erkölcsileg idomító tényező a politikai helyzet különfélesége. — Kétséget nem szenved, hogy a szerint, mint valaki politikailag többé vagy kevésbé kedvező helyzetben s körülmények közt létezik, erkölcsisége is vagy buzdító vagy leverő, más szóval: erény-fejítő vagy gátló befolyásoknak lesz kitéve. S itt a hatás nem mindig áll egyenes arányban az okokkal, sőt néha ugyanazon okok éppen ellenkező eredményeket szüntenek. Példát vehetünk erre egyéb okok köréből is. Az Ínség és nyomor például egynemellyt alázatra, önmegadásra bír, mást ellenben erőszakra, lopás- s rablásra bátorít. így azon öntudat, hogy valaki a nemes osztályhoz tartozik, egynemellyt jeles tulajdonok, nemes erkölcsök szerzésére buzdít, mást ellenben felfuvalkodás, önbizakodás, dacz, dologkerülés és tunyaság átkával kísért.

Épen ezen utóbb említett osztály hazánkban különösebb tekintetet érdemel. Nem titok, miként nálunk a nemességnek olly — s pedig számos töredéke van, melly lakhelye, foglalkozása, életmódja és műveltségénél fogva határozottan az alsóbb néposztályhoz tartozik. Igen de ő tudja s érzi, pedig kellenén túl is érzi, hogy a kiváltságos, a nemesi rendhez számíttatik. E kiváltsága, e nemessége lesz kísértő és csábító szellemévé. Azt hiszi, hogy nemes ember létere külön anyagból készült mint a szegény pór; e felfuvalkodásában megvető, durva és kegyetlen lesz a paraszt irányában: azt hiszi, hogy az ő apáké szép hont vérrel azért szereztek neki, hogy ő azt csak bámulja és őrizze; a megfeszített munka és szorgalom a pórnak való; ez önhietségében tunyává, henyévé lesz, tudatlan marad, és feneketlen szegénységbe süllyed. De épen ezen szegénykedése sújtja a köznemesi a lehető legocsmányabb bélyeggel: a vesztegetés és lélekvásárlás pár húzasért, pár pint borért nyílt és kész vásárt talál. így történik, hogy a közrendű vagy is földművelő magyar nemes az erkölcstelenségnek néhány olly vonásával bővelkedik, mellyekkel egyéb közrendűek, főleg magyar rendű földművelők nem bírnak, — noha igaz hogy néhány olly erénnyel is bír, melyekről a pór legalább azon mértékben nem is álmodik, például a

hon javáért fel buzgó lelkesedés, — csak az kár, hogy ezt is inkább képzelt javak mellett tüzelik fel a rász lelkű bujtatók.

Hasonlag bizonyos hogy a lakhely minősége is nagyon befoly az erkölcsök változtatására. Nagy városban ezerféle alakban kínálkozik a csábítás és vesztegetés. A bujaság, ravaszkodás, csalárdság, zsebelés, tettetés, s száz más neme az erény ellenségeinek, sokkal otthonosabb városokban, mint falun; ellenben itt lólopással, káromkodással, vérengző verekedéssel, s több efféle, gyakrabban találkozunk. — Még számos hasonló dolgot is hozhatnánk fel, de legyen elég csak annyit említeni, hogy a milly helyzetben, s körülmények közt van valaki, a szerint változnak erkölcei, szenved többé vagy kevésbé erényességének lehető kifejtése*)

Egyet mindazonáltal nem mellőzhetek, sőt különösebben ki kell emelnem, s az a teljes politikai elnyomottság állapota. Minél több teher súlyosodik valaki nyakára, minél kevesebb a személyes szabadság gyakorlata, szóval, minél nagyobb az aránytalanság jog és kötelesség között, annál inkább megromlik az erkölcsi érzélem, annál undorítóbb módon tompul meg az erény-fogékonyság. S ez megfordított viszonyban is igaznak bizonyul, vagy is a jog-túlnyomtság esetében, llyenkor t. i. az aránytalanul több joggal mint tartozással bíró egyén vagy osztály könnyen gögőssé, pöffeszke-

- *) Mindaddig, míg hazánkban a születés minden, a szerzett személyes becs és érdem pedig semmibe, vagy alig valamibe vétetik, gyökeres javulásról nem is álmodhatni. Igaz, ott már az ujabbkori törvény, mellynek bölcselme ellenkezőt czéloz. De törvény még nem közvélemény, elmélet még nem gyakorlat, főleg a műveltség szülte elmélet még nem elmélete a köztömegnek. A milly nemes tulajdon magában a büszkeség, melly önérzeten s önbecsülésen alapszik: ép oily aljas és utálatos a dölyf, melly mások lenézése s megvetésében lényegzik. Semmi sem illik oily rútúl össze, mint tudatlanság és gög, szegénység és dölyf, műveletlenség és fel-fuvalkodás, erkölcstelenség és elbizottság: még is mi gyakran játszák ezek karöltve a zsarnok szerepet. Minél mélyebb körű a durvaság, annál magosabb pontra erőködik fel a tömegi láthatáron, ha címer és kutyabőr szolgálnak lépcsőzetül. Erre egyes tényeket is hozhatnék fel példakul saját életem tapasztalásiból; legyen azonban itt elég általánosságban ezen hitemet kifejeznem: hogy oily országban, hol minden bárdolatlan suhanc e három szóban: „nemes ember vagyok“ — bármi erőszak s disztelenség, sőt vadság s embertelenség elkövethetésére elégséges palládiumot keres és — talál, oily országban, mondom, míg ez így lesz, polgári s erkölcsi üdv nem remélhető.

dóvé, s e szerint zsarnokká korszosul. De a tartozások vagyis terhek túlnyomó aránytalansága még is sokkal iszonyúbban boszulja meg magát az emberiségen. Illy aránytalanság mind inkább lejjebb lejjebb súlyoszi az egyént és osztályt az emberbecs lépcsőzetén, míg végre majd minden jogi önérettől, minden emberméltósági öntudattól megfosztva az állatiság fertőibe rogy. S minél tovább tart illy szerencsétlen állapot, annál szörnyebben hat vissza az egyéni s osztályi boldogságra, annál undokabbul gúnyolja az emberiség eszméjét. S csudálhatni-e, ha a százados elnyomatás s butítás járma alatt nyögő, ezeryi teherrel zsarolt, majd teljes jogtalanságban sínylő oláh, szláv, és zsidó népségek egyes töredékei majd egészen levetkezék azon nemesebb bélyeget, mellyről istennek legfőbb földi teremtményére ismerhetni? Csudálhatni-e, ha illy boldogtalan aránytalanság mérges lehealatt mindenféle erkölcsi burján tenyészik; ha ez álnok, ravasz, csalárd, félénk, gyáva; amaz tunya, boszuálló, babonás, tolvaj, buja, szeszimádó teremtménynyé fajul? Csudálhatni-e, ha egyik másik olly kéj-fürdőbe mártja szívét, mellyet kajánság, irigység, gyűlölet, alattomos árthatás, visszatorlás vágya áraszt el körötte? Oh az emberi s polgári jogok köréből származó marczongoló érzete költi fel ember lelkében amaz átkos szörnyeteget, melly a szerencsétlent mindaddig űzi, kergeti, üldözi, míg nyomorának égető fájdalmait egy pálinka-üstben enyhíteni, vagy más birtokának fellobogó lángjain merengő gyönyörben elcsitítani reményű. S ez erkölcsi romlás nemzedékről nemzedékre átszárma-zván, később olly fokot ér, mellyen már gépies megszokottság s mintegy kiirthatlan másod természet alakjában tűnik fel. De nem, nem szabad illy ál-okoskodással megnyugtatni magunkat, mintha már veszve volna minden javítási erőködés. Ki kell irtanunk e dúló szörnyeket, az emberiség ezen pokoli ellenségeit, az állati tespedést, és állati szenvedélyeket: kiirtandjuk pedig mind nyájunknak mindnyájunk általi nevelésével l

C. Kor és nem idomító befolyása.

Mi tetemes különbséget idéz elő az erkölcsökben a kor különbsége, mindenki előtt tudva van. A mint a lélek alaptehetségei fejlődnek, s virágzási vagy gyümölcsözési fokot érnek, akként változik a fogékonyság és nyilatkozási készség ez vagy amaz ére-nyekre nézve. Minden kornak saját erényei s vétkei vannak, a sze-rint a mint az érzékiség és értelmiség közti harc hullmázatai

majd magasra törő hegytorlaszokat emelnek, majd éji sötétséget s ásitózó őrvényeket nyitnak az élet tengerén.

Figyelmet érdemel ez valamint egyesek úgy tömegek irányában is, s pedig annál nagyobb, minél közelebb áll rendszerint a mesterkéltnél műveltséget nélkülöző együgyű ember a természet egyszerű és fokozatosan szabályos fejleményeihez. De, fájdalom, ez utóbbi tekintetben is gyakran csalatkozunk. Már gyermekeknél néha oly vétkekre akadunk, melyek természetes fejleményi utón semmikép sem tűnhettek volna még elő, mert a természet magára hagyatva bizonyosan nem ösztönzendé ily irányban a gyermeket, suhanczot és ifjút. Hallunk rút szitkozódásokat gyermek szájából ümleni, látjuk milly ügyességgel bír egynémelly gyermek és suhancz a lopásban; az anyagi szerelemre törő vágyat, sőt ebben valóságos kicsapongásokat és visszaéléseket néhol visszaíjesztő mértékben elterjedve lenni tapasztaljuk a csak épen serdülő nemzedék között; a szesz italok élvezésében! hősieskedés szinte igen elharapózott növendék ember-társaink között; ajellem igazságát megrontó hazudozás, titkolódzás, árulkodás és esküvés, elvadulást szülő verekedés és csupa pajzánságból folyó kártevés és rontás-bontás, na gy szerepet játszanak az alsóbb osztályok fiatalságánál. S ki győzné mind elsorolni azon apróbb vonásokát, melyek összevéve valódi szennybélyeget sütnék mai fiatalainkra? — S miért mind e balság, ez erkölcsi viszásság? Azért, mert az erény fenségét kellőképp, vagy tán épen nem őrző szülék s egyéb környezők, boldogtalan befolyásuk által elkoraiták, sítotték az ösztönök, vágyak és ingerek ébredését, s szerencsétlen példájokkal elősegíték a tán soha, vagy csak később fejledendett tévelygő érzelmeket. Nagy bűnös e dologban a tudatlanság is. Ha valahol, itt kiált félhangosan a népnevelés szüksége; az ifjú nemzedék üdve, a még lehető újjászületés ezt mulhallanúl kívánják. Mert ha valahol, úgy csak a fiatal nemzedékben helyezhetjük reményünket. — Mózes sem vezette be az ígélet földére az elkorcsosult véneket.*)

*) Szükségtelen itt különösen részleteznem a vének és ifjak, férfiak és gyermekek némelly sajátos erényeit és bűneit is hogy még is megérintek néhányat, csak azért teszem, hogy annál inkább ki-tűnjék az érintkezések veszélyessége. Az ifjú, valamint rendszerint bátrabb a vénnél, úgy viszont vakmerőbb is, bőszebb, erőszakra, vérengzésre hajlandóbb. A gyermek s ifjú egyszerűbb,

Nemi tekintetben röviden azt mondhatjuk: hogy valamint a nőnem átalán véve gyöngédebb, érzelmesebb a férfúnál, úgy a köznépnél is rendszerint közelebb látjuk állni a fehérmemet a jobb erkölcsökhöz mint a férfiakat. A legrestebb népfajoknál is legalább az asszony munkás, a legdurvábbaknál is legalább a nőszemélyben mutatkozik szelidség. Igaz ugyan hogy némely magyar pórőnek nagyon rájár a szája a káromkodásra, hogy a köz orosznó tán még piszkosabb a férfínál, s több efféle; de általánosságban egy fokkal mindig magasabbra helyezhetjük az alsó rendű fehérmepet a férfi nemnél, kivéve még is azon elvetemülteket, kik rendszerint minden romlottság fertőiben fürödnek, s kiket jobbadán a városok álműveltsége nevel illy zánandó bűn-példányokká.*)

őszintébb; a férfi s vén számítóbb, ravaszabb; de viszont a gyermek csábulékonyabb, az ifjú szenvedélyesebb, a férfi szilárdabb, a vén higgadtabb. A gyermek lelke befogadóbb, az ifjúé kihatóbb, — a férfiúé mérlegez, a véné magába vissza vonul. A gyermek figyvel, az ifjú vágyik és czéloz, a férfi cselekszik, a vén ítél. A gyermek ingó fűszál, az ifjú lenge nád, a férfi sudár fa, a vén megkérgesedett, megkövesült töke. Kapzsi a gyermek, pazar az ifjú s gyűjtő a férfi, szívtelen fukar a vén. A gyermek érzék, az ifjú eszmény, a férfi érdek, a vén haszon után indul. A gyermek hajlékony, az ifjú makaes, a férfi parancsoló, a vén követelő. A gyermek tanulja az erényt vagy vétket, az ifjú egyik, vagy másikat ösvényt választja pályául, a férfi mit egyszer megszokott, el nem hagyja, s a vén midőn már tenni nem bír, legalább tanítja a jót, vagy gonoszt. — Mennyi érintkezési viszony, mennyi változatosság fejlődik ki ezekből! De szabályul áll: hogy a gyermeki lélek sokkal távolabb állván a véntől mint például az ifjútól, sokkal fogékonyabb és utánzóbb lesz arra nézve, mit a magához közelebb álló leiktől tapasztal. S mind ebből tanulságul levonható az: hogy a hol az ifjak, férfiak és vének erkölcsiségét üdvösnek látjuk, itt többszörösrésztük minél inkább az érintkezési pontokat gyermekekkel; hol pedig ellenkezőt tapasztalunk, ez érintkezéseket, lehetőleg gyérítsük. Alkalmazzuk ezt a magyarországi alnép eddig megismert erkölcsiségi állapotára, s ítéljük meg, mit várhatunk tőle a legszentebb s még születendő nemzedékre nézve? s vajjon nem legszentebb emberi kötély e legtöbb esetben olly kört jelölni ki a fiatal nemzedéknek, melyben — erényes vezetés véd-szánya alatt — minél inkább megóvassék, elvonassék a mirigyse légkörből?

*) A nőnem műveltségi foka mindig kétségtelen mérfoka az összes műveltség szellemének. Hol csak a nő munkás a férfi henyesége mellett, ez bár milly dicsőtő is magára a nőnemre nézve, annál

Negyedik Czikkely.

Összeállítások.

Az eddigi fejtegetések nyomán a néperkölsi állapotminőségét, mint összes eredményt következőkben véljük össze foglalhatni. —

Édes magyar hazánk népségeinek több mint fele erkölcsileg olly képet tüntet élönkbe, melly vigasztosnak, megnyugtónak épen nem mondható, sőt emberiségileg valódi szánakozásra, polgárzatilag nem csekély aggodalomra nyújt okot. A másik, számra nézve csekélyebb, de lelki alaperőre nézve hathatós fele, noha ember- s hon- fejlemény! szempontból derültebb reményekre jogosít, tisztán erkölcsen! tekintetben még sem elégti ki a szigorúbb követeléseket; sőt némelly vonásokban szinte aggasztó gyarlóságokat s vétkeket mutat fel tulajdonaiul. — Nem alaptalan tehát az erénybarátok azon sóhaja: miszerint hazánk népének alosztályait nagy részt romlottságról, általán véve pedig öntudatos erény tisztelet hiányáról vádolják. Szóval: hazánk köznépek erkölcsi-sége olly alantias, hogy a fölemelésre hathatós és ernyedellen eszközöket sürgetve igényel.

gyalázóbb a férfiakra s így a közműveltségre. De hol a nő épen csak bábszerré, ösztönnek áldozó eszközzé aljasul, s aljasíttatik, ott mind a nő, mind a férfi nem egyiránt osztozik a gyalázatban. Némelly éfrikai népeinél csak az asszony dolgozik, a férfi hever és zsarolja őt: ez vadság; némelly ázsiai népeknél, s tán még másutt is, legalább egyeseknél, a férfi ugyan dolgozik, de a nők viszont semmitsem tesznek, hanem csupán érzék—kábító élv-serlegekül díszlegnek: — ez pulyaság. A nőnemnek sohasem szabad bájjait csábbá torzítani, magát hálóvá aljasítani. Ha önfeledkezett nőszemélyek nem volnának, megszűnnék a csábításnak s kísértésnek számtalan alkama. A bűnös szándéka férfit az erény irányában is vakmerővé csak az teszi, mert másutt számtalan alkalom szokott nyílani, hol a könnyű győzelem önként kínálkozik. Az elvetemültek tábora árt az összes nőnem erénye hírének. Egyes erény-angyalok a balhiedelmet enyhítik csak . de ellen nem súlyozzák. Azért minden áron arra kellene törekedniök az ország-hatalmaknak, hogy a női erényt az alsóbb rétegekben is minél általánosabbá tegyék; mert a nőnem kezében az emberi nemzet boldogítása főképp anyai erények gyakorlása által: de viszont az ő kezében — főleg a csábítás bünszelleménél fogva — a kárhozat kulcsa.

Alapszínezetnek az erkölcsi fokozatok különbözőseire nézve a nemzetiségi jellemet tekintjük, mely életmódi, helyzeti, vallási, kor- és nembeli befolyások miatt meg annyi egyes fény-vagy árnyvonalok által módosulhat vagy halványulhat ugyan, de egészen ki nem irtható. Így például a magyar vérűeken legyenek azok földmívelők, mesterlegények, napszámások, városiak, vagy falusiak, mindig megmaradand az alapszín, mely egyenesen a magyarság következménye, noha életmódjuk és helyzetük szerint egyes erkölcsi vonások a mesterlegényt a napszámástól, a földmívelőt a városi cselédttől megkülönböztetik s így tovább. E szerint minél több ok foly össze például nemzetiség és életmódnál fogva, valamely néposztály erkölcsének emelése vagy süllyesztésére nézve, annál fentebb vagy alantabb álland az. Így például a magyar vérű földmívelő több erkölcsi becszel bír, mint az oláh vagy rusznyák földmívelő, de többel szinte mint a magyar cseléd, s ez viszont többel mint az oláh cseléd. — Mert utóbbi egyfelől már tetemesb nemzetiségi hibákkal bír eredeténél fogva, mint a magyar, azonban más felől még azon hibák is meg vannak benne, mellyek mint cselédben a magyarban is feltalálhatnak. — Tudnivaló, hogy itt sohasem egyénekről, hanem általán véve az egész osztályi tömegekről beszélek.

Végre midőn néperkölcsliségéről szólunk, nem jöhetnek tekintetbe csupán ama czímeres vétkek, mellyeket tetemességöknél fogva a világi törvény-szék is megfenyít, hanem sokkal beebb kell tekintenünk a népéletnek, hogy úgy mondjam szívébe. Illy vétkek mindig egyesek vétkei maradnak, s biztos kulcsul rávitelileg nem szolgálhatnak. Mert megtörténhetik, hogy valaki oly bünt követ el, mellyre vérrokonainak egyébiránt nincs nagy vagy semmi hajlamok, s ez nem bélyegezheti a fajt. A törvény csak a tény vizsgálja: az erkölcsbíróra néha sokkal érdekesebb és fontosabb az, mi a tényt megelőzte. S ámbár az erkölcstannak legkülönösebb feladata az egyéni büntényeket gyéríteni: mégis nagy czéljához képest főleg arra kell munkálnia, hogy a tömegben általán véve lehangolja a vétkes hajlamokat, s így az egyéni vétkeknek könnyen megtörténhetését már maga az osztály-jellem módosítása által is gátolja, nehezítse. Éhez járul, hogy sok oly vétkek és erkölcstelen szokás dúlong a nép éleiben, mellyekkel a külső törvény egyáltalán nem törődik, vagy a legbotrányosabb esetekben is csak akkor érezteti súlyát, ha egyenesen panaszló, vádló lép föl ellenük. Pe-

dig épen illy, a törvény által megszenvedett, vagy ignorált erkölcstelenségekben rejlik magva azon vétségeknek és büntényeknek, melyekért aztán, ha már bekövetkeztek, a törvény egyenesen, bitófával vagy börtönláncczal lakoltat.*)

*) S épen erre vonatkozólag különösebben a bujálkodás említendő. Erős hitem az, hogy ha valami, úgy épen e bűn teendő semmivé leghamarébb s legkönyebben az emberiséget. Számatalan bal következmény serkendez e zavaros forrásból. A természeti bajok is már eléggé tetemesek, minők a vérnek nemzedékről nemzedékre! megromlása, tehetetlenülése, kiszáradása, a népnek satynnlása, törpülése, korcsulása; továbbá a borzasztóan emészto kórok, pusztító nyavalyák, öldöklő ragályok. De az erkölcsi romlás sorozata még iszonyúbb. Szörnyen következetes összefüggésben van e bűn számtalan más vétkekkel, melyeket eredményez olyképen, hogy nélkülük ezek tán soha sem ébredtek volna. A buja hazudik, tettét színeskedik, hogy czélzatait eltakarja, vagy szándéka véghez vite-lére rést nyisson magának; lop, hogy vakítson, hódítson, s ingerei követeléseit kielégíthesse; erőszakol, ha kényének egy-könnyen nem áldozhatik; — gyűlöl, kajánkodik, üldöz, bosszul gyilkol és gyújtogat; örvöng s öngyilkossá lesz. Csaló, tolvaj, gyilkos, haramia, ádáz, bős, örült, felebarátja s önmaga bakója, — milly iszonyú szövetség! Nem megannyi mérgezett tör-e ez, az emberiség létezetésének szívébe döfve? S igen gyakran mindezeknek rémes ős anyja: bujaság. Jéggé mered az ember szívében a vér, ha mind e rémszörnyek ellebegnek lelkünk előtt, de még inkább, ha meggondoljuk, hogy a polgári társalom mindezeknek gátlására, azaz: a bajnak gyökérbeni irtására aránylag legkevesebbet tön és tesz. Mert ezer meg ezer színben s alakban dúlong e mótely a polgári társaság kebelében, észrevétlenül csúszva mint hideg gyík, álnokul tekerözve mint sima kígyó a társadalmi szokások és szertartások kinövéseinek burjánzó füve alatt. S mind ezen czernyi alakok közül úgy szólván, csak egy van, melyben ha feltűnik e bűn, valódián és szigorúan sújtatik a külső hatalom és külső törvény által, — s ez alak: a bebizonyított házasságtörés. Minden egyéb módon bántatlanul úzheti pokoli játékát. A tolvajt bilincsre verik, a gyilkost bitóra, pallosra Ítélik, a bonáruól halál, átok s gyalázat díjazza: de a bujálkodó, ki családi örömöket elfonnyaszt, családi üdvet s becsületet sírba temet, ki nemzedékeket mérgez meg átkos lehével, — ő bizvást folytatja sötét mesterségét, mert a törvény az elshuhanó vetkesnek, hogy úgy mondjam, csak nyomát veri. Hisz bizonyítani kell a tény, s ollyat kell bizonyítani, mi magát a sértett félt is a közvélemény előtt mosokkal fertözi. Ez rettenetes. Míg más vétkeknek leghűbb szövetségese az éj és sötétség; ennek mosolygó bajtársa maga a vilá-

Az erkölcsbírónak tehát sokkal szélesebb alapokra kell fektetni vizsgálódásait, mint milly alapot a bűnténynek egyszerű statistical adatai nyújthatnának; neki a népélet szelleme adhat csak biztos iránytűt kezébe. A súlyosabb bűntények annyiban lehetnek fontosak reá nézve, kivált ha tömegesebben történnek, hogy figyelmzettik annak fűrkészésére: milly erkölcsi súlyedtségnek kelle megelőzni ily szánandó kitöréseket. így például a cholera-időszaki szláv lázongás hazánkban hatalmas tanulságot rejt a szláv-ság erkölcsi állapotának elkorcsulására nézve.

S ily alapok szerint járván el eddigi elemzéseinkben azon végeredményre jutottunk: hogy bár merre nézzünk, mindenüt javitni valót találunk, mert a nép erkölcsi állapota összesen véve szánandó alantóságban sýnylódik. — Mik lehetnek ezen erkölcsi szegénységnek okai, ennek vizsgálása egy újabb czikkünk tárgya.

Ötödik czikkely.

A nép-erkölcsi állapot okainak vizsgálása.

Hogy valamiről alaposan ítélhessünk, szükség azt lehetőleg minden részleteiben megismernünk, a mit eddigi fejtegetéseinkkel megközelítni törekedtünk. A szerint aztán, a mint helyesnek vagy helytelenek találjuk a tapasztaltakat, olly eszközökről kell gondoskodnunk, mellyek által a jót tovább is megtarthassuk, támogathassuk, a rosszat pedig eltávolíthassuk. De ezen eszközök csak úgy leendhetnek hatályosak, ha a rosznak egyenesen gyökereére törnek, vagy is a baleredmény valóságos okait támadják meg, s lehetőkép ki is irtják. Mit is érne bármelley állapotok megváltoztatásáról okoskodni s módokat javasolni, ha nem ismerjük az okokat, mellyek ez állapot szülői valának? Mert gyakran tán egye-

gosság, azaz, az álvilágosodás kores szelleme. — Ha Isten 5-dik és 7-dik parancsának szilárd gyakorlati sükeresítésére vallás és erkölcsan erején felül még polgári törvény karja is segélyt nyújt; miért hagyjuk a 6-dik parancsot, mint mellynek meg nem tartása méhében hordozza az emberiség végromlását, csupán a vallás és erénytan szellemének gyámolára minden külső szigorúbb ellenőrség nélkül? Vagy ha ez nem lehetséges, vagy eredménytelen maradna, úgy hát törekedjünk magát az erényes szellemet, és érzelmet legmélyebb gyökeiben olly annyira szilárdítani, hogy az emberiség jövője belőlük bizton felviruljon.

dül azon okok megszüntetésére célzó eszközök lehetnek a legegyszerűbb, s leghatályosb gyógyszerek.

Eddigélé úgy tekintettük az alsóbb néposztályok erkölcsiségét mint egyszerű tény, mint eredményt, mint olytat a mi úgy van. Itt meg nem állapodhatunk. Ennek tudása még semmi eszközöket nem tanácsol, nem ajánl kezünkre. E tény, ez eredmény bizonyára valamely tényezőknek vala kifolyása; a lettét, az így levőt valamely ható okok származtatták. S azért már most a néperkölcsei állapot okaira fordítjuk figyelmünket.

S íme ez már egy lépéssel közelebb visz bennünket tulajdonképeni célunkhoz, annak megismerésére t. i. milly hatással van eddigélé ez állapotra a népnevelés.

Mert vannak, s pedig nem csekély számmal, kik minden, a nép erkölcsiben feltűnő balságot és hiányt egyenesen, föltétlenül, egyedül és kizárólag a népnevelésnek rónak fel, ekkép eresztethetvén meg legkényelmesben a kárhozható böbeszédűség, s látszólagosan nemes emberbaráti hévből eredő legyalázás és keserű korholás gyepelőit. Feledik az illyenek, hogy mindennek, mi környezi az embert, a népet, van bizonyos s néha nagy hatályú befolyása az emberre, a népre, s hogy e szerint legjobb esetben nagyon sokat, tulságot várnak s követelnek, a köznyelvilég úgy nevezett népneveléstől, vagyis iskoláztatási időtül, azon csekély időtől, melly rendszerint csak ötödét, néha épen csak egyhatodát vagy hetedét foglalja el az egész emberéletnek.

Kém azt akarom evvel mondani: mintha eddigi népnevelésünk helytelenítése igazságtalan volna, de azt igen is: hogy a kifakadások gyakran méltatlanok. — Hemzseg a hiány és gyarlóság eddigi népnevelésünkben, ez kétséget nem szenved, sőt néhol a legfőbb, a legszörnyebb hiba épen az, hogy az egész népnevelés gyakorlata majd azonos a semmivel; de azt sem hallgathatjuk el, mikép egyéb körülmények s érintkezések gyakran olyanok, melylyek, ha szinte a népnevelés saját erejénél fogva angyalokat volna is képes alkotni, ez eredményt vajmi könnyen lerontják, megsemmisítik, vagy legalább megcsonkítják. De e sajnos állapot épen azon bal felfogásból származik, mellyszerint a valóságos és teljes népnevelést csupán néhány rövid iskoláztatási évre vélik szoríthatni; magától az élettől pedig — mint bevezetésemben érintém — minden nevelési képességet, s nevelési közhatást megtagadnak.

Részemről az okokat, mellyek alsóbb néposztályaink alantass

erkölcsiségét eredményezik, részint a sajátképeni ügy nevezett népnevelés körében, részint ezen kívül vélem feltalálhatni.

Czélomhoz könnyebben eljutok, ha, a különben tán legtermészetesnek látszó rendet megfordítva, előbb a népnevelésen kívüli tényezőkről, s csak azután a népnevelés körébeni okokról szólok.

a) A sajátképeni nevelés körén kívül, vagy is az életben ható okokról.

Bárhová tekintsünk, mindenütt számos ellenségére találunk a nép erkölcsiségének, — barátaira ellenben csak igen gyéren. Sajnos, de igaz.

Ha kissé buzgóbb költőiséggel akarnék szólni, mondhatnám: hogy az alosztályt! embert már születése órájában neme az átoknak lengi körül, mely jejes kérgű sötét felhő borít reá, min csak igen ritkán vagy sohasem hatolhat keresztül az emberiség magasztosb légkörét hevítő s világió jótékony napsugár. Mintha csak arra volna kárhóztatva szegény az üldöző sors kegyetlen szellemétől, hogy soha ki ne bontakozzék a sötétség lélekfulasztó örvényletéből olly annyira mostohák minden környületei. Óh nézzük csak: kik fogják fel karjaikon az újonyszülött kis világpolgárt, kik állják körül bölcsőjét, kik viszonozzák első mosolyát? Olly emberek, kiknek agyvelején gyakran tudatlanság éjfele borong, kiknek szívét nem ritkán erkölcstelenség metye mérgezi, — s ha szinte ezek gyöngébb mértékben volnának is jelen, azon csillag mindazáltal, mely biztos kalauz az embernek *miképeni* helyes és okszerű nevelésében, sohasem világított be lelkök rejtekébe. A tej, mellyel az emlékből, színak e teremtmények, gyakran babonával kevert, a szó és hang, melly üdvözli őket, durvaság és szidalmak árján duzzadozott olly keménynyé; a lehelet, melly a szülői csókot kíséri, a szesznek kábító maszlagát közli a zsenge idegzetten. Renyhesség és rondaság környezi a kis csemetét mindenféle alakban, s még mielőtt eszmélne, a szem már meghitt barátja a pizsoknak, s a fül óhajtott zenéül szokja meg a garázda házsártos hangokat, s a lélek mintegy sejtelemszerűleg ösztönzi a testet azon boldog állapot megkívánására, mellyben legközelebb környezőit olly szép tétlenségben és munkátlanságban ásitozni látja. — Mit várhatunk illy teremtménytől, mellyben az első, olly buján tenyésző, rós benyomások olly igen fogékony földre találnak? De azt mondjátok: bekövetkezik majd a tanodáztatás ideje, a mikor más értelmesebbek befolyása semlegesítheti a

szülői ferde hatást. Jó tehát, reményjük ezt addig is, míg a tanodáztatás idejének vizsgálásakor annak mibenléte ki fog tűnni. Fölvett elosztásunk szerint ez időszakot most át kell ugranunk. Nézzük hát a már felserdült, közbeszédileg: fölnevelt alsóbb osztályú embert.

Kilép az életbe az együgyű ifjú vagy suhancz, s kezdi vagy is inkább folytatja a nagy tusát. Mit talál itt, mit reméllhet itt? Töviset eleget: virágot igen ritkán. Kettő lehet a kiindulási pont, honnan czélja felé siet; — vagy van jövőjének némileges anyagi (vagyoni) alapja, melyre reménye támaszkodhatik, — vagy nincs, s egyedül saját erejéből kell valamelyes jövőt teremtenie. Első esetben nyugodtabb kedélyvel hajtandja maga előtt ökreit a szántó földre, — másik esetben sanyar és inség lévén osztályrésze lehajtott fővel nyuland a kapa, vagy vándorbot után, — s vagy csüggeteg szívvel pergeti az egyformán sovány időfonal órsóját, vagy egy ötlet szökik át agyán, mely a jobb létre vergődhetés kedvéért minden módot és eszközt, jót, rosszat, erényeset, becstelent, mindegy! megkísérteni s felhasználni készíti. — De nem, ne tápláljunk ily sötét gondolatot. Bízunk a történt nevelési befolyás hatályosságában! Az bizonyára oly lelki útravalóval készítette ki az élet ifjú zarándokát, mely megóvandja minden büntörvénytől. És bízunk az embertársak jóságában, a felebarátok rokonszenvében, az emberiség fölemelkedett szellemében, a világ igazságérzetében: — ennyi jó akaró majd csak gyámolítandja a fárodozott, nem hagyandja roskadni őt, hogy ő is felemelhesse fejét, szemét, homlokát a mindenkit boldogító, s csak egyedül boldogítható erkölcsisztaság ragyogó fénycsillagához.

Oh a világ! Oh az emberek! Bennük nincs mit bízni. Csalárd szívtelen e faj; véres körmökkel ássa ki saját fajrokonainak szívét veséit. — Itt ne remélljelek! — így hangzik a sötét embergyűlölő baljóslatú szózata. — Mit sem tesz. Előre csak; lássuk mennyit bízhatni az emberekben?

A kilátás valóban szomorú. Ha a gyermek saját szülei házában nem talált valódi erényápoló kezekre: mikép találjon itt széles e világon, e nyílt síkon, hol önérdék harcaiban nyüzsgenek a milliók? — vagy itt e bérczetőkön, hol az emberek vágyai a holdat, s' napot szentetlenítik meg, egyik kincs-bányául, másik mellén függő ékszerül áhítozván azt lelopni az ég boltozatáról? — De a köz, a társadalom, az ország, a haza, a nemzet tán mégis csak meg-
szánandja e sorshánytatkat, intézkedendik üdvösen, s lemosandja

az egyesek önző homlokán lapadó szégyenbélyeget! —Nézzük, mint vigasztal bennünket e tekintetben az emberiség nemtője.

Ha valahol, épen itt találkozunk az alnép legveszélyesebb elnevelésével, itt a társadalom, a nemzet mezején. Itt bizonyul belegszó-lóbban: hogy elmulasztottuk, hogy nem értettük, s föl nem fogtuk a mindnyájunknak mindnyájunk általi neveltetés nagy eszméjét. Minden lépésen egy egy botránykőbe ütközünk.

Szegény emberi az ág is huzza, a szegényt a levegő is nyomja. Akárhová fordulna is, a nyúgtól szabadulni nem bir. Mindenütt teher meg teher, és ismét teher. Nincs kilátás a boldogúlhatásra. — Megáldá Isten a termést?—nagy részét más élvezi. Munka javíthatja a diisabb állapotát? — a munkát a szegény ember végzi. Út kell? — a szegény csinálja meg azt; — tán még fizetni is kell rajta menve? a szegény fizet is. Védni kell a hazát, s ellenséggeli csatákban elvérezni? — a szegény ember vérével s gyermekei vérével adózik a közhon üdvének. A harczi élni is akar, s erre pénz kell? — a pénz ismét a szegény adja. Tán megcsönkítva kerül haza bajnok pályájáról, — s mit mivel? — koldulhat! Az igazság kezelésére tisztviselő is kell, — kifizeti ezt? ki más, mint a szegény ember! De van aztán igazság, s méltánylat az ő részére nemde? Dehogyan van. Azon apró zsarnok, kit ő fizet, de kit más ültetett a nyakára, önkény szerint dúl, fül, intézkedik, s ha keresztre nem feszítheti, legalább kereszt alá huzatja őt. Góg, megvetés, szidalom vigasztalja annyi eltűrésért — s ha ki méltatlankodik rajta? ki bánja; bünt követ el? bizonyosan lakói; de ugyanazon tettért a fényesb rangú bántatlan marad; hisz amaz — úr, ő csak — szegény pór! — Ennyi teher s méltatlanság érzete, illy aránytalansága a jog- és kötelességnek mikép ne keserítne el kedélyét? s illy kedélyben mikép verjen gyököt az erény zavartalan szeretete?

De hisz ezek tán legközelebből csak a földműelő pórt illetik. Menjünk tovább. Nézzük a kézművest, cselédet *) napszámost.

*) A cselédségről különösebben emlékezni a már főnebb kifejtett alapnál fogva tán nem fölösleges. Rendszerint igen csekély vagy ha nagyon fiatal korban történik a' szolgálatba lépés, majd semmi rendes nevelésben nem részesülnek a' cselédek. E silány erkölcsi s értelmi készségöknél fogva sem helyzetüket, sem a viszonyt, mellybe lépnek, kellőleg felfogni képesek nem lévén, nemével az előgyűlölet-, vagy idegenkedésnek kezdik meg pályájokat, mellyre magokat kényszerítés, nyomor és szegénység által hajtata érezik.

Mindenütt gőg és döllyf, méltatlankodás és szívtelenség, egy felől a kissé magasb helyzetűek részéről, — másfelől megvetettség, erkölcsi és szellemi ínség. De hol ezek nem tűnnek is fel illy éles

S nincs mi a kiengesztelés munkáját intézhetné saját felizgatott vagy elkeseredett kedélyük, s ez életnekem czélzatai között. Az anyagi jobblét s a tett szolgálatért nyert haszon, a bővebb élelem és bér, ezen érzéki tényezők csak csitítják a belharczot, de végkép megtompítani a kedélyi fülánkot nem bírják. Minden áron — bár eleinte öntudatlanul is — olly valami után törekzenek, mi a súlyos helyzet még súlyosabbaknak képzelt terheivel egyensúlyt tartson, s a szerencsétlenség érzetét kiegyenlítsé. Illy hangulatban találják őket a cseléd-csiszárok, a szegődtető asszonyok és tudáskereső intézetek. Egyiknek úgy mint a másiknak — a tapasztalás szőlőerdejében fekszik minél több szegődtető tizes- és húzasokat nyerni, a miért is épen nem munkálnak azon, hogy a cseléd sokáig maradjon (vagyis lakjék) egy helyben, mert hiszen a gyakori cselédváltásban rejlik az óhajtott bő aratás titka. Így történik, hogy közvetlenül és közvetve — részint személyes tanítgatás és biztatás, részint más ravaszabb, kitanúltabb, kivertebb cselédek általi hatás, minők bujtoztatás, ingerlés sat. segélyével csakhamar bevezettetik az njonczseléd a fogások és tekervények egész tömkelegébe, mit annyira megkedvel s megszokik, hogy belőle már szabadulnia alig lehet. Hozzá járul némelly kenyéradó uraság részéről durvaság, vagy túlengedékeusység; gondatlanság, könnyelműség, pazarlás; rendtelenség, tisztátlanság, laza erkölcs, s több más számtalan ok, mik teljesen bevégzik a cseléd megrontását. Hát még mikor a házi úr vagy nő a cseléd titoktartását, s barátságát, bizonyos félrelépések miatt megvásárolni kénytelen, mire nem érzi magát ekkor feljogosítottnak a bizodalmassá lett cseléd! Hogy tökéletes legyen a kép, még hozzá kell tudnunk, hogy a szolgálat ideje alatt is semmi tanítás, semmi erkölcsi felvilágosításban részt nem vesz a szolgálattelvő személyzet, csak basonlótól szíván be folyvást az erénytan elferdített elveit, lassanként az erkölcsiség seprőljévé aljasúl. Kéjt, élvét vadászni: ez lesz a jelszó, — s im ez élv, e kéj minek valósisására bármi eszköz jó — lesz ama balul értett czéllá, melly őt helyzetével kibékíti. Őszinteség nincs, becsületesség nincs, önbecsülés nincs. így történik, hogy a jó cseléd ma már az arany kivételek közé tartozik. Az uraság kijátszása, bosszantása, károsítása, meglopása, dacz, nyelveskedés, ellenszegülés, szembeszállás, napirendre jönnek, mellyeknek némellyel néha csak kiszámított cselfogásokul használtanak, hogy őket elbocsátni kényeszerüljünk, vagy legalább elmenetelükön örvendjünk. S az ekkép szolgálatavesztett cseléd szívesen, mintegy mámorosán áldozza párhavi keresményét valamelly jótékony szobaasszony (szállást adó nő) vadszármnyi alatt, csakhogy kedvére heverhessen párhétig. Valóban szörnyű ez állapot, de még iszonyúbb a jövőrei kilátás. —

alakban: a rossz példa, a műveltebb sorsúak erkölcstelensége mindenütt környezi a szegényt. S mikép és miért törekednék ő nemesb erkülsíségre szert tenni, ha mások szint olyan, vagy még durvább nemű bünökben gyönyörködnek, s mégis fényben vagy legalább jólétben úsznak?

S mennyi inger, mennyi csáb kínálkozik elrontására a tán eredetileg szeplőtlen kedélynek. Itt egy aljas mutatvány, amott a szemtelen bünleány kaczerkodik; fényüzés, játéklarang, és naplopás, megannyi syrénajkú bálvány. Pálinkát maga a földesuraság s az édesgető zsidó éget nagy mennyiségben, s a korcsmaillat oly igézö varázs-szal fogja körül a gyarló akaratot. — Oh, számosak az erkölcstelenítö okok, mellyekkel mimagunk, a műveltebb közönség, az élet, megrohanja a szegény testi s lelki ügyefogyottat!

De ennyi baj és keserúség között tán csak talál vigasztaló horgonyt, mellyhez léte üdvét lánczolván megmeneküljön a végelmerüléstől? Tán a hit, a vallás malasztaiban vagy egyéb ember-szerető segédeszközökben leli létének örangyalait? — Igaz, a hit, a vallás mindig mondhatlan jótéviséggel árasztja el csüggedt és csábult kebelét, de az arány e fényangyal s a rontó elemek ereje közt nem mindig kedvezö. Fiatalságában gyakran nem nyert elég-séges szilárd alapot; s most papja vagy maga is tudatlan, mint az oláhoknál, 's képtelen neki hatályos és észszerü vigaszt nyújtani, — vagy csak önsanyargatást s nélkülözést, túrést és önfékezést követel, — de az ehez szükséges lelki eröt előteremteni feledi vagy már nem képes. — Az emberiség kebelén keresne tehát menhelyel a szerencsétlen? Oh de az erre való sóvárgást, annak sejtését is felkölni ifjú keblében elmulaszták, — s most kérgesen melle a legszebb javítási szándékot is mint ellenséges nyíl-vesszöt löki vissza magáról. S ha szinte ébredne is illyesminek öhajtsa lelkében, mikép elégítse ki nemesebb vágyait? Nincs vezéröl szellem, nincs intézkedö kéz. Nincsenek társulatok, mellyek felfogván a szegénynek szellemi s erkölcsi ínségét, azt enyhíteni iparkodnának, — nincsenek könyvek, mellyekből enyhülést, vigasztalódást meríthetne szomjas lelkének. *) Oh, ismétlem, az élet ezernyi alakban üldözi az alnép erkölsíségét!

Hát tétlenül nézzük-e, mint szövetkeznek e tábor családi békénk, nyugalmunk s birtokunk ellen, — mi pedig az ö erkölsíségök javítására, nevelésökre ne szövetkezzünk-e soha?! —

*) S ha vannak is könyvek, olvasóra nem találunk, mert nincs, ki

Van néhány jó angyala is a nép erkölcsi életének, s itt a legközelebb érintetteken kívül, tudniillik némely már mégis kezdő emberbarát törekvéseken **) s főleg a jól és alaposan közlött vallás-tanon kívül mint legkitűnőbbet a vagyonosságot említjük, vagyis azon állapotot, melyben nem kell a mindennapi inség rémeivel küzködni. S innen van, hogy ama magyar köznép, melyre munkája után mezei áldás mosolyog, rendszerint jobb erkölcsű, mint a mindenféle bajjal küzködők egyéb seregei. —

b) A népnevelés köréből merített okok.

Láttuk, mikép az élet erkölcsi körülményei nem olyanok, hogy — ha a fiatal nemzedék szinte angyalok jönne is ki a népnevelés kezéből — a népet az erkölcsiség ösvényén megtartani bírnák. De viszont maga a népnevelés sem olyan, mellynél fogva, — ha szinte aránylag sokkal csekélyebb kártékony okokkal találkozának is az élet mezéjén — teljes erkölcsi tisztaságban folytathatnák pályájukat a nép alsóbb osztályai. —

Nem új dolgot beszélek, azt mondván: hogy a néptanodák, az elemi iskolák, melyek körében az egész úgy nevezett eddigi népnevelés központosuk, koránsem voltak eddigelé s most sincsenek, nem mondom virágzó vagy fényes, de még csak dicséretes állapotban sem. — A netán legközelebb s csak egyesektől tétetett javítások itt tekintetbe nem jöhetnek, mert a most élő népnek jelen erkölcsiségére, a mennyiben ez a népneveléstől is eredményezték, csakugyan a *volt* s pedig *általánosan* volt népnevelés volt háttással.

De nem elég kimondani a vádat, mely ugyan, mint közpapasz viszhangja, épen nem mondható súlyosnak, hanem azt, hogy

figyelmeztesse reájok a népet, nincs ki ennek tudtára adná azok létezését, s olvasásukra édesgetné. Mert eddig borzasztóan elhanyagolt népüktől hiába várjuk, hogy önkényt csödüljön olvasó terem-be, vagy valami ismeretlen szellemi jóért péuzt is adjon. Áldozni kell, ajándékol osztogatni a hasznos könyveket, ha sükert akarunk. Ignoti nulla cupido. Ha egyszer megismeri s megkedveli az olvasás becsét, ekkor lehtend a népet további önművelésre sükeresen buzdítani.

**) Itt az iparegylet különösen említendő, mely mesterinas-iskolájával nagy hézagot pótol. De ez csak egy csepp — noha g y ö n g y-csepp —, a tengerben. Egyéb városokban még nincs erre gond. A cselédség figyelem nélkül van hagyva. Vasárnapi tanoda csak ritka madár. — De „már jeget törtek; nosza utánok!” —

határozatlanba elfolyó gáncsolásnak ne tartassák, okokkal is kell támogatni; mit is némelly részletesb vonalzásokkal következőleg kísérelendünk meg.

Eddigi népnevelésünk körül legelső s legsúlyosabb hiánynak az látszik előttünk: hogy a nép-tanodák nincsenek eléggé közönségesítve, nincsenek eléggé elterjedve, vagy is az első fő hiányt a néptanodáák *csekély számában* keressük. S ez annál ts fontosabb, mivel csakugyan tény, hogy azon népfajok és vallás-felekezeteknél hol aránylag legkevesebb a néptanodák száma, s a mellyek vágyanak is, nagyobb részt igen tengő állapotban vannak, mint például az oláhoknál, a kétrendbeli görög hitűeknél, hogy mondom ezen osztályoknál, a népműveltség és erkölcsiség is aránylag sokkal alantibb fokon áll, mint egyéb fajok és felekezeteknél. Miből alaptételként kiderül: hogy a néptanodák bármi gyöngö szerkezetűek legyenek is egyébként, minden esetre több hatást gyakorolnak a nép lehető jó erkölcsaire, mint azoknak tetjes nemléte.

Második fő hiányul emlitem a *szellemet*, melly a néptanodákat átleni. Azon balvélemény, hogy a köznépet legfőlebb néhány s pedig igen kevés positiv ismeretre tanítani, de lelkének öncselekvőségét, némileges öngondolkozást a viláért sem kell kifejteni, vagy ébreszteni, ezen balvélemény szülte azon valóban szárnyaszegett szellemet, melly készakarva elvont a nép köréből minden olyan dolgokat, ismereteket, tárgyakat, mellyekből az valódi üdvös — nem pedig kárhuzatos, ál — világosodást teríthetne, — főleg pedig olly tárgyakat, mellyekben fejtő, alaki — formális — értelem, és észképző erő rejlik. *) E szellem szülé továbbá azon eljárást, melly a népnél eléglé a gépiességet, — ellenben az öntudatosságot főlösegesnek vagy éppen veszélyesnek kiáltá; — az ember csak hülsőleg, de belsőleg nem míveltetett; az emberre rá, de belőle ki mit sem képezlek; az ember csupán a hívés nem hitet érték itt) fokáig, de a tudás, a meggyőződés polczáig nem emel-

*) Gyarapítja ezt még a néptanítók — úgynevezett mesterek — merev stabilismusa. S ha szinte tárgyakra nézve, felsőbb parancsok és befolyások nyomán, van is haladás vagy legalább változtatás, de módszer és modorra nézve csakugyan igen gyakran a régi nótát fűják. A 60 éves tanító úgy és akképen tanít, mint gyermekkorában őt tanította az akkor szinte 50 — 60 éves mestere; s így az ő jelenlegi tanítása az átszarmazás fonala szerint valódi százados régiség, őskori kövület.

kedhetett. Szóval, e szellem előli az ember önállóságát, mint egyénét, de megfosztja őt egyszersmind az észszerű függés és összefüggés szükségének érzetétől mint társadalmi tagot; e szellem, midőn csak hódoló népet akar nevelni a felsőbbségnek, feledi hogy benső hévtől lelkesített, önkényt s örömmel hódoló polgárokat kellene nevelni a hazának is.

Az említett ólomszárnyú szellem következménye a harmadik hiba, t. i. az egyoldalú rendszer. — Rendszer alatt én itt mindazon tárgyak és eszközök összegét akarom értetni, mellyek a népnevelés gyakorlati mezején igénybe s alkalmazásba vétetnek. Első tekintetre feltűnő itt azon aránytalanság, melly a csupán tanítási s tulajdonképeni nevelési tárgyak és eszközök közt fenáll. Olvasás, írás, számvetés, katekizmus, biblia: ezek a néptanodáknak legszokottabb s majd egyedüli tárgyai. — (Ne tekintsük itt a mintegy 140 főbb nemzeti tanodákat, ez igen kevés, midőn az elemi tanodák összes száma mintegy 6500.) — Ki előtt volna titok, hogy ama tanodái tárgyak leginkább csak tanítás tekintetéből kezeltetnek, hogy a voltaképeni nevelés általok majd épen nincs képviseltetve? Mondhatná ugyan valaki, hogy a káté is biblia épen mint nevelési eszközök, hit és szív képezésére czélozván, alkalmaztatnak. Nincs kétség benne, hogy ilyenekül használtatnak, okos, ügyes és lelkes tanító által: de vájjon valóban úgy alkalmaztatnak-e, az más kérdés. A tapasztalás tanítja mikép csak ritka lelkész egy segéd-lelkész jár el valódi buzgalom és lelkeséggel a hittan és bibliai történetek magyarázatában (dicséret azoknak kik teszik)! Azon felül hogy illy magyarázás szívképzési leg is sikeres legyen, — az említett tulajdonokon kívül még ritka ügyesség is kívántatik, mellyel nem mindenki dicsekedhetik, — mert hiszen épen gyermekek irányában válik legnehezebbé a szívet felmelegítő kibányászása olly tárgyaknak, mellyek néha olly magaszosak, hogy a megértésnek nem, csak a hitnek elérhetők. Illy okszerű és lelkesítő alkalmazás tehát legtöbb esetben hiányozván, a káté és biblia is leggyakrabban sorról sorra kijegyzett száraz tanulmányi eledelül használtatik, s legfőlebb az emlékezetnek röpké kincsévé lesz, a helyett, hogy a lélek mélyeibe, a szív rejtekébe szállana alá. Az írás és olvasás, tudjuk milly gépies módon tanítatnak be, s magokban véve is semmi nevelési hatással nem bírnak. A számvetés? Ebben volna értelem fejlődő erő, és silány kezeltetése mellett is aránylag legtöbb van benne a néptanodai tár-

gyak közt; de mennyivel több lehetne, ha kizárólag nem azon vég-czélból, hogy a gyermekek a négy külön műtétet tudják, hanem okszerűen képző fokozatossággal és fejlesztéssel gyakoroltatnék. De így legtöbb esetben ez is csupa gépies emléktudományyá silányul. Am de, bár mennyire fejlesztetnék is az ő értelem művelő ereje, nyer-e ez által szívképző nevelési erőt. Noha az említettek közül némelyek szorosán véve a módszert illetik, még is meg kel-le érintenem, hogy annál inkább kitűnjék mennyire van mellőzve a v a l ó d i nevelési irány e tárgyaknál, melyek számszerinti súly-ra nézve is inkább csak tanításra s tanullatásra czéloznak. S ezt nevezem én egyoldalúságnak, midőn az egész rendszer leginkább oda irányul, hogy a nép gyermekei valamicskét tanuljanak,;rra pedig alig terjeszti ki figyelmét, hogy neveltessenek is. Pótolná ugyan e hiányt, a mennyiben pótolhatja, azon körülmény: hogy az isteni szolgálat, Isten ige hallgatása, s templomi tanítások kiválólag a nevelési feladat megközelítését veszik czélba; s hol ezek jól, s épületesen intézteinek, valóban igen sok jót eszközölhetnek is, de elégségesek még nem lesznek. Mert vájjon szenlelhet-e a szónokló lelkész annyi kizárólagos figyelmet a gyermek-seregnek, mennyi-re szüksége volna? Hiszen neki azon alkalommal már csak folytatnia kell, mit a tano da kezdett építeni, s főleg a fölserdülteket, az ifjakat, érettkorúakat és véneket is szeme előtt tartania, hogy magas hivatásának illőkép megfeleljen. S különhen is egy pár óracska igen csekély. — De ha szinte a telhetőleg legjobbat s legtöbbet művelné is az egyház és iskola, mindez főkép a rászánt idő csekélysege, s a közlés modoránál fogva inkább tanítási mint nevelési utón történik. Magas példák, szent előképek, nagyszerű erény-példányok mutattnak fel, s azok utánzása, követése sür—geltetik, ajánltatik; mindez tanítás oktatás; — vagy a főbb igazságok szívható rajzokba öltöztetve az áhítat fényével ragyogtatnak körül, ihlet és buzgóság egyképen törekszenek jó feltételeket költeni a hallgató szívben, s a szív tán fel is buzdul, fellelkesül, — de azért a bátorító szó csak tanítás marad; — vagy szabályokba, tanácsokba, parancsokba, szent férfiak ihletszülte mondataiba öntve adatik elő az erkölcsiség életboldogító összege: — mindez szó és tanulmány! Ismétlésül, a már szívbe oltottnak föllevennié-seül a gyakorlatba átment élet-erény folytonos és szakadatlan élenkítésül igen jó hatással lehetnek mindezek a már megnőttekre nézve, de gyermekek irányában hiányzik épen az, mi a szót, a

tanítványt letté érlelje, mi a szívbe oltottál kicsiráztassa, mi a szép elveket a gyakorlat terén, az élet körülményeiben felvirágoztassa, — hiányzik az idő, s az élet alkalmazása, a szoktatás varázsa. Azon pár napontai óra, mit a gyermek tanítójával tölt, a gépies munkálatok bevégzésére alig elegendő; azon pár év pedig mely a tanodáztatásnak száma van, az erkölcsi elvek meggyökerzetetésére teljesen elégtelen. Tanodán kívül szint azon érintkezésekben van, szintazon példákat látja hallja, szintezőn tényeket tapasztalja a gyermek mint még tanodáztatás ideje előtt történt, s ennek lefolyta után ismét fog történni. Soha sincs ő elég huzamosan kiragadva azon erkölcsi dögleletes légkörből, mely mindent mohón beszívó lelkének műszerezetét vajmi könnyen megmetyelzi. Tanítójához — s ha ez szinte a legtökélyesb volna is — soha sem simulhat eléggé száz meg száz apróságban, — soha sem olvadhat vele annyira össze az élet-viszonyok és esetek gyakorlatában, miszerint annak, hogy úgy mondjam, erkölcsi magnetismusa leikébe szívárogjon, s lehetővel s vérevel elvegyüljön. így történik, hogy a rövid pálya bevégeztével soha sem állhat a fiatal nemzedék azon szirtfokon, hol bizton érezhetné magát, hogy a legközelebbi hullámdagály el ne sodorja őt. — S mi még is népnevelésről beszélünk, mintha illyel bírnánk, holott legfőlebb némi csekély népitanításról kellene említést tennünk.

Épen a rendszer és modor ezen szegénységéből foly továbbá azon hiány, hogy a néptanítóiuul nem kívántatik semmi magasb műveltség, sőt a pályájabeli készültséget sem vették eddig igen szorosán. Utóbbi mindig nagy hiba volt; de előbbi a helyzetnek majdnem természetes következménye. írás, olvasás, számvetés, egy kis leczke [feladási képesség, a nép véleménye szerint még nem olly roppant dolgok, mik valami különös tanultságot igénylenének. Azért az anyagi és szellemi jutalom nem is igen áll arányban valamely magasb képzettséggel. De viszont ez szüli, hogy csakugyan nem szánja magát kitünőbb műveltségű egyén e pályára, mert úgy sem fogna megértetni, méltányoltatni. Az önmegtágadó apostoli lángbuzgalom pedig napjainkban vajmi ritka. — S épen e tévkör igen sokat tesz arra, hogy népnevelésünk eddig ki nem bontakozhatott a szellemi szolgaság lánczaiból. Mert, hogy a serdülő nemzedéket teljes ihlettséggel bevezethessük az erkölcsi fénykör. magasztosb honába, nem elegendő jó magaviseletűnek, úgynevezett jó embernek lenni: hanem kell bírnai az erénynek egész vilá-

gát, áthatva lenni annak csudatevő malasztjaitól. Csak így fog szó, intés, tanítmány, példa, s egész életfolyam közvetlenül a zsenge csapat, közvetve az egész közönség szemei előtt utánzandó lényképpé magasodni. Pedig erre tudományos képzettség is kívántatik, mert az értelmileg művelt erkölcsös ember aránylag mindig magast, szilárdabb erkölcsű a műveletlen jó erkölcsűnél, mert amaz öntudatosan és észszerűleg jó, midőn ez csak ösztönszerűleg s öntudatlanul. Oly egyén, ki másokat vezérelni akar az erény ösvényén, illy ingatag jóssággal be nem érheti.

Bármí vázlatosan, de már ezekből is kitűnik, mennyi gyarlóságban sánylődik eddigi népnevelésünk. Egy kettőt mindazáltal még különösebben kell megemlítnem. Először is a durva, néha kegyetlen sőt épen baromi bánás módot, mely a gyermekek irányában rendszerint gyakoroltatik. De ez ismét a tanítók leggyakoribb tudatlansága és műveletlenségének igen egyszerű következménye. Mikép alkalmazzon czélszerű nevelési eszközöket az, kinek az okszerű, gyöngéd, szelid eszközök hatályosságáról tán képzete sincs? vagy ha szinte hallott is valamit rólok, alkalmazásukban mégis könnyűséget, biztosságot nem nyert, szóval, kinek nem vált s nem válhatott vérévé a helyes nevelési eszközök gyors és egyéniség szerinti megválasztása, ki tán saját kedélye fölött sem birt, önnevelői diadalt kivívni? S így a gyakorlatóság egyetlen kis mezején, mellyen a tanító s tanítványok együtt létének rövid percei alatt is némi nevelési virágok csírázhatnak, csak dudva gyökei hintetnek el, mellyek felbokrosodván magát azon kevés jót is elfojtják, mi az erkölcsi irányú pusztán szóbeli tanítványok, s oktatások által eszközöltethetnék. Oh nem szánandó, nem szerencsétlen-e a nemzedék, melly szelidséggel, szeretettel úgy szólván sohasem találkozik tanítójában, azon emberben, ki őt hasznos és üdvös ismeretek csarnokába akarja vezetni, ki szép és nemes érzelmeket akarna költeni — legalább szóval — az ő szívében; mikép szeresse meg azon ismereteket, azon tárgyakat, mellyeket illy gyűlöletes utón akarnak lelkébe beerőszakolni? mikép legyen bizodalma oly érzelmek iránt, mellyeket maga irányában nem tapasztal, sőt mikép ismerkedjék meg azok mivoltával, ha csak nevüket hallja említetni, de lényegöket soha nem észlelheti? s mikép legyen bizodalma, szeretete az emberekhez? ha azt nem szeretheti viszont, kinek, szülők után első szeretet tárgyául kellene szolgálni, ki egyik öspontul szolgálhatna, mellyből mindinkább

tág-abbra terjedezne a szeretet köre, felebarátra, községre, hazára? oh ismétlem, szánandó a durvaság vas vesszeje alatt nyögő nemzedéke hazánknak!

Nagy hiány továbbá, hogy néptanodáinkban nincs semmi nemzeties, hazafias irány. Nem értem itt a magyar nyelvnek nem magyar ajkúak közti tanítását, s terjesztését, — mert ez már még is csak pislong némelly helyeken,*) — hanem a hazafias szellem

*) Ámbár sehogy sem tudok megbarátkozni az országgyűlésen pengetett azon célzatokkal, miszerint a nemzeti nyelv csak a tudományos tanodákban legyen közoktatási nyelv, — az elemi tanodákban pedig tanítassék ugyan a magyar nyelv, de közoktatási nyelvvül behozatala körülményektől függjön. Az, hogy a magyar nyelv szabályokban és szabályok által hetenként pár félóraig tanítatik, semmikép sem teendi magyarrá a népet. Országos céljainkat ki nem elégítheti az, hogy a tudományos ember magyar leand; ez országnak mint magyar hazának üdve épen attól függ, hogy a köznép: a földmívelő, az alsóbb rendű kézműves, a cseléd, a napszámos magyar nyelvvü és magyar érzelmü legyen. De mint mondám, csupa nyelv-szabályok tanulása által ugyan soha sem lesz magyarrá a gyermek. Gyakorolnia kell a nyelvet s pedig folytonosan; társalognia kell e nyelven tanítójával s egymás között: szóval, élnie kell magyar nyelven, ha sükert akarunk reményiem'. Sőt még némelly tantárgyaknak magyar nyelven betanulása sem biztosítja e sükert. Erre engem a tapasztalás tanított meg. Az igazgatásom alatt fenálló pesti kisdodóvó-képezdével összekötött példány-óvodából kikerült több gyermeket mutathatnék fel, kik míg az óvodába jártak, a folytonos társalgás és gyakorlat nyomán már szépen beszélgettek magyarul; de átmenvén valamely elemi (nemzeti!) tanodába egy év sőt pár hónap alatt is annyira elfeledék a magyar nyelvet hogy a legegyszerűbb tárgyak megnevezését sem értik már, s némellyeknek a szülők kérelmének következtében meg kelle engednem, hogy legalább csütörtökön eljöhessenek óvodánkba nyelvgyakorlat tekintetéből, nehogy végkép elfelejtsék, mit már tudtak is. Mit ér aztán az efféle fitogtatás, hogy az elemi tanodák egynémelyike közvizsgálat alkalmával a szorul szóra betanított s' bemagolt kérdéseket (bibliát, sőt katekizmust is) eldaráltatják magyar nyelven? szemfényvesztésnek ugyan megjárja. Azért részemvő! — a magyar nyelvnek, a köznépnél is teljes diadalmaskodtatása érdekében múlhatlannak látom: hogy e nyelv az elemi iskolákban is nem annyira csupán közoktatási, mint inkább gyakorlati, társalgási nyelvvé tétessék a t a l á n o s a n. Ha ez nem történik, könnyen kijátszhatja az elérhi tanító ország magasztos célját as által, hogy a nyelv szabályait kiolvassa a könyvből, s tanítványaival elmondhatja, noha tán maga

nem létét hibáztatom kiválólág. A nyelv még korántsem elégséges e hazának megszerettetésére, a nyelvvel együtt eszméket kell közleni, mellyek magasra ragadják a serdülő lelkeket, tárgyakat megismertetni, mellyek képesek vonzalmat, hálát, szeretetet, s elszakaszthatlan ragaszkodást költeni a szívben, érzelmeket kifejtteni, mellyek nagyszerű képeken, mi megy kifejezve a nemesb, dicsőbb tevékenység zászlója alá löveljék a pezsdülő vágyakat. S ezt korán kell kezdeni, korán kell tenni. Mert minek a nyelv, ha nincs mivel közleni gondolatainkat, érzelminket? s minek a hazai nyelv a pórnak, ha a haza sohasem veszi figyelembe, mint rebegi ajka: „szeretlek, oh hazám!” — s ha viszont a haza sohasem szól ö hozzá bátorító magasztos, jutalmazó igékben? Minek a hazai nyelv a serdülő nemzedéknek, ha nem rendül meg fölötte e nyelven olly mennyei szózat, melly egész valóját átrezegvén e honnak múltját, jelenét s jövőjét ellenálhatlan bájjal szívére kösse? minek a hazai nyelv, ha nincs olly hazai eszme-istenség, a testvériség, s egyetértés eszméje, — mellynek oltárán csak e nyelven lehessen áldozni. S mindez feledve, mellözve van népnevelésünk körében. A növendékek nem ismerik meg a hon természeti szépségeit, kincseit, nem a történet nagy férfait s tetteit, nem a jelen szentebb törekvéseit, nem a jövő ihletett reményeit. S mi még is álmodozunk, hogy e nép szeresse hazáját! Mit szeressen benne? midőn

sem tud magyarul. S hogy illy egyén ki maga is csak fanyar gyümölcsül, keserű lapdacsul nyeldesi nyelvünket, iránta szeretetre s ragaszkodásra buzdítani a fiatal nemzedéket képes legyen, vagy ezt tenni csak akarja is, nagyon kétlem. Véleményem az: hogy a más ajkú gyermekekkel azon tárgyakat, mellyektől egyenesen erkölcsiségök képezése s idomítása függ, mellyeknek tehát értelembe és szívbe hatni, vérré válniok okvetlenül mindjárt szükséges, minők a vallástan s netán biblia is, mindenesetre anya-nyelvükön kell tanultatni; egyéb tárgyak azonban, mellyek a nyelvköri ismeret szélesítésére, e hazának mint ma g y a r hazának megszerettetésére, a leendő helyzeti ügyességnek előkészítésére stb. szolgálhatnak, minők például egy kis természetrajz, földirat, történet, törvény ismeret, — bizvást adathatnak elő magyar nyelven, de leginkább élőszóval! előadás útján, miután itt a magyarázatának, kitérésnek, kérdezőskedés és párbeszédeknek legtágasabb mezeje nyílik. Pedig nyelvet igazán alaposan, 3 gyökeresen csak illy módon tanulhatni meg; — csupán szabály-magolás által illy mérték s jelentőségben soha,

sejtelve sincs arról, mit és mikép, és miért lehelne szeretni. Pedig a nép melly honát nem képes bensőleg s valódián szeretni, nem képes, de nem is méltó föllépni az emberiség, a humanitás uralkodásának trónjára.*)

Nagy baj az is, hogy a polgári társaságnak leendő tagja semmi előkészületet nem nyer valószínű életpályájára. A földművelő gyermeke mit sem hall (igen gyér kivételek vannak) okszerűbb gazdálkodásról, a főbb törvényekről, jogai s kötelességeiről stb. A kézműves inas majd egészen elparlagul, elvadonul a műhely doha s penésze közt. A cselédnek menő semmi fogalmat sem nyer a cselédi s gazdai vagy urasági viszonyról, s így tovább. Csudálhatni-e

*) Erre vonatkozott egy nyilvános alkalommal mondott beszédemnek következő helye is: „Azonban ne higyétek, hogy csupán és egyedül a nyelv azon bűbáj, mellyel a nemzetiségnek, s így a hazának szíveket nyerhetni. A nyelv bármi magasztosan szellemi esz-köz is a lelkek hódítására, — pusztán mint nyelv, mint szó — hideg holt anyag: — szellemi erőt épen azon ezernyi apró érdek-szálak által nyer, mellyek hozzá tapadnak, s beléje olvadnak. A nyelv mint száraz szótanulmány előli a lélek öncselekvőségének magasabb röptét: — mint hazaszeretet köntöse fél istent képes alkotni a vadon fiából. Nyelvben és nyelv által kell gazdagítani az eszmék birodalmát, költeni a nemesebb érzelmek hajnalát, irányozni a vágyak világának hatását. Belé kell olvasztani minden magasb érdeket, minden erény megismerését, minden jótétemény becsülését, minden áldás háláját. Nyelvben és nyelvvel kell rokonítani a múltnak szent emlékeit, annak nagyságát, dicsőségét, a jelennek minden áldozatait és élveit, a jövőnek minden számításait s reményeit. Nyelvben s nyelv által él a lelkesedés, a testvériség, a részvét, a rokonszenv, — vele s benne forrad össze törvény, érdek és gyakorlati élet. Igen-, így alkalmazva lesz a nyelv a nemzetiség s honszeretet leghathatósb emelcsőjévé. A hont, mellynek szépségeit, áldásait idegen nyelven ismeri meg a gyermek, idegen érzelemmel — hidegen fogja szeretni, — a nemzetet, mellynek múltját idegen nyelven halja előadni, idegenül mellék tárgy gyanánt tartandja keble szentélyében. Pedig meg van írva: „a nagy világon e kívül nincsen száimodra hely, — áldjon vagy verjen sors keze, itt élned halnod kell!” — Igen élni és halni e nemzetért, e hazáért, mellyel összeolvadni legfőbb emberi kötelesség.” — És alább ugyanott: „Félszázad elég volt előkészületekre; most tenni kell. Senki sem vádolhat már ma minket; hogy ugrást akarunk elkövetni a természetben, Ha nem lehet magyar az anyai tej, legyen magyar legalább az első bölcsődal, — költsön nemzetiséget a nevelés zsengeje.” —

illy körülmények közt a tudatlan konokságot, a durva nyersséget és titkos gyűlöletű ravaszságot, mely a jobb szándéknak minduntalan útjába gördül, megakasztván a legemberszeretőbb reményeket?

Hogy még egyet említsek népnevelésünk hiányai közül: nagy hiba a tanodáztatásnak szabad kényre hagyása. Nincs törvény, mely kötelezze a szülőket gyermekeiknek tanodába küldésére. Míg ez így lesz, ne remélljünk gyökeres javulást; mert tiz tanodaképes, de csavargó, henye gyermek képes száz mást megrentani, nem is említvén, hogy maga ama tiz, mint semmiféle oktatmányban nem részesülő, kétségtelenül szégyen-czimeres kolomposa lesz az erkölcsstelenségnek.

Ezekbe gondolom leginkább pontosilhatni a hiányokat, mik a népnevelést körülözlök, s mellyeknél fogva többet valóban nem is várhatni tőle, mint mennyit általa jelenleg eszközöltetve látunk.

De tán azon ellenvetés érhetne: hogy hiszen ennyi s illy tetemes nevelési gyarlóságok mellett köznépünknek irtózatossáznak kellene lenni, mit pedig a főnebbi jellemzetek nyomán nem mondhatni, s e szerint tán a hiányok sem olly szörnyűek, minőknek itt festeni akarnám. — Erre rövid válaszul csak azt mondhatom, hogy, mint már a negyedik czikkelyben említém, nem csupán a czimeres vétkek sokaságáról kell ítélni az erkölcsbirónak, hanem azon alapgyöngeségek szerint, mellyekből nagyobb vétkek minél könnyebben kifejlődhetnek. Egyébiránt lény: hogy csakugyan ott áll legrosszabb lábon az erkölcsiség, hol a néptanodák, legsilányabbak, s nem tagadhatni, hogy ha gát nem vettek, folytonos sülyedésben lévén, még nagyobb mélységbe merülend az. Hol pedig a nép valóban dicséretesb erkölcsiséggel dicsekszik, olt kétségtelenül — az aránylag jobb nevelés mellett — a faj, a vér eredeti romlatlanságának s azon századokról leszármazó hagyományyszerű erkölcsiesb szellemnek sokat köszönhetni, melly a népnek aránylag csekélyebb nyomatása s inség általi ritkább sanyargatásánál fogva tisztább, emberibb alakban tudta önmagát megőrizni. S ki áll jót róla, idők jártával, ha alkalmas gyógy- és óvszerekről nem gondoskodunk, ez is nem fog-e a maga ingatag alapjánál fogva, egy egy véletlen befolyásnak vesztegető ereje alatt roskadozni? Illy lehetőségnek világos példáját látjuk az alrendű nemesség szomorú sülyedésében, mellynek jelleme csak legújabb időben lón tetemesen megvesztegetve; ez pedig csak azért történhe-

tett, mert nem volt szilárd alap, nem állhatott ellen öntudatos független lélekerő. —

Összefoglalván a mondottakat meg kell vallanunk, hogy a népnevelés az alsóbb osztályok jelen erkölcsiségére tetemes hatást gyakorol, de még sem egyedüli tényező, miután mint láttuk, az élet, s a körülmények szinte nagy részben folynak be annak alakítására. Sőt legősibb fő alapul a népfajok szerint különböző természetet kell felvennünk, mellyre a nevelés, élet és körülmények által kifejlesztett jellem mintegy ráépítetik, s melly természet, mint évezredek óta megedzett s megszilárdult őselem a fönemlített három tényező közremunkála által némi részben módosulhat ugyan, de végkép tán sohasem lesz elírtható. S azért azt mindenestre meg kell a tulajdonképeni okoktól különböztetnünk, miért is alapnak nevezem. Úgy tekintem ezt, mint egyénnél a veleszületett erőcsirákat, mellyekből a tehetségek jó és rossz irányban, több vagy kevesebb belterjedelmiséggel fejlődhetnek. Minthogy ez azonban igen messze ágazó vizsgálatokra vezethetne, ezúttal csak úgy akarom fölvenni, mint olly természeti alapot, mellyen egyik vagy másik erkölcsi tulajdon nehezebben vagy könnyebben lesz fölépíthető, s valóságos okokul csak azon tényezőket vevém, mellyek a tulajdonoknak az dabólí kifejtésére egyenesen közrehatnak.

Láttuk mennyire vesznek részt az élet és körülmények a köznép képezésében; láttuk azt is mennyire foly be a tulajdonképeni népnevelés a jelen alantias néperkölcsliség előidézésére, s épen ez fejezi ki a népnevelés hatását. Hogy mindazonáltal összesítve állíthassuk fel a népnevelés egész hatását az alnép erkölcsiségére, következőbe pontosítjuk nézeteinket. —

El kell ismerni, hogy az eddigi népnevelésnek egyik legkitűnőbb iránya a v a l l á s o s irány. Ennek tulajdonítható, hogy a köznép általán véve kegyelettel s buzgósággal csügg vallásán, s életfolyamát gyakran a szerint szabályozza. De mivel nem ritkán hiányzik a kellő és elégséges magyarázat, leggyakrabban pedig az életviszonyok szerinti alkalmazásra észszerűen buzdító szellemibb erő, innen van hogy e vallásosság a népnek vér- és természet szerinti fogékonyági különbözősége nyomán majd vakbuzgóság, majd babona alakjában mutatkozik. Egyáltalán a külsőség, a szertartások majd egyedüli legfőbb fokra állítása igen mindennapias. A nép inkább csak a templomban vallásos mint az életben. Inkább ősi megszokottság, mint bensőjéből fakadó hiterő hatalma tartja a

népet vallása gyakorlatában. Szóval e vallásosság nem annyira önzészmélet mint öntudatlan odaengedés gyümölcse. S ez oka, hogy némelly vallásparancsok és szertartások a legforróbb s néha leg-sanyarúbb megtartása mellett más vallásparancsokat az állati érzékiség vajmi könnyen legázol. A ravaszság, a mértékletlenség, a boszuállás, a bujálkodás, lopás, s több efféle mind annak bizonyosságai, hogy az Isten, önmaga, és felebarát iránti szeretet nincs kellő világosságra fejtve a köznép szívében. S így a hatás, melyet a népnevelés a vallásosságra, s az ebből legközvetlenebbül folyó erényekre gyakorol, irányában igen dicséretes, de valóságos tekintetében elégtelen.

Másik kitűnő iránya a népnevelésnek, az engedelmesség irány. Tudva levő dolog, hogy a népet féken tartani egyik legfőbb feladata s törekvése az álladalmi politikának. E czélra, a polgári törvények, és rendőri intézkedéseknek hű szövetségese a népnevelés is. S nem tagadhatni, hogy azon békés, csendes szellem, melly néha legfőlebb egyes kicsapongásokban hazudtolja magát, nagy részben a jelen népnevelésnek szüleménye. Ki merné állítani, hogy ez eredmény, mint pusztán ilyen, nem örvendeztető. Ámde a hideg kéreg alatt sokszor még a láva forr; üss póznát belé, s ez azonnal lángra gyűl. Az okokat tekintve, mellyek ezen csendet eredményezik, nem engedhetem át magamat föltétien örvendezésnek. A népnevelési eszközés általán véve csak vak engedelmesség. Mellőzve azt, hogy illy engedelmesség emberre mindig lealázó, csak azt említem, hogy az gyakran veszedelmessé is lehet. A nép nem azért nem szegül ellen egyik vagy másik törvény rendeletének, mert jótékonyágát, hasznát átlátja, hanem mert a tanodában a büntetéstől félni szoklatták. Nem szereieiből, hanem félelemből engedelmes, mi is némelly kétes időszakokban gyászos tüneményekben ront elő. Illy engedelmesség, mivel nem meggyőződésen, nem az erkölcsi és polgárzati jónak szereletén, nem az okok világos tudásán, s e szerint nem az emberi lélekhez méltó erkölcsi szabadság öntudatán alapszik, hosszú időre, századokra nem lehet kielégítő s megnyugtató; miért is a népnevelés hatása a nép közbékéjére jelenben bár mi dicséretesnek lássék is, szinte elégtelen.

Harmadik kitűnőbb iránya a népnevelésnek a megelégedési irány. Arra szoktatni és bírni az ifjú sarjadékot, hogy helyzetével azon korlátok közt, miket a sors számára kijelölt, megelé-

gedetten éljen, s magasabb fényesebb sorsra ne vágyakodjék, — ebben nyilatkozik a népnevelés egyik főbb munkássága. S ez ismét igen helyes és dicséretes. De ezen követelt megelégedésnek nem adja meg a kellő alapot. Az ingerlő vágyak keletkezését akarja leginkább vissza fojtani, a helyett, hogy magában a helyzetben s annak erkölcsi jó oldalában keresné s találtatná fül a legmértőbb forrásokat. Innen van hogy a szegényebb sorsuaknál is csak addig tart a megelégedés, míg a kísértés alkalma be nem áll, s miután a fölizgatott kedély a kellő világosságra nem fejlesztett vallásos érzelemben sem talál elégséges ellensúlyozó támpontot, könnyen tévutakra csapong. — Más oldalról, ha sikerül csakugyan a vágyak keletkezésének még lehetőségét is megbénítani, leggyakrabban olly balul értett megelégedés áll elő, melly annyira elégi sorsát, helyzetét, hogy még azon módokhoz sem akar nyúlni, mikkél ezen sorsát, ezen helyzetét javíthatná, kellemesíthetné a szabadság és törvényesség sőt emberi méltóság korlátái közt. S így szülemlik a tétlenség, a pangás, melly semmi nemesb ingert nem ismer cselekvőségre, munkásságra, iparkodásra. A megelégedésnek ezen fonák fölfogatása tehát egyenesen előli az emberben az öntökélyesítést, különösen a munkásság ingerét, s tunyaság hegyesség példányaival népesíti istennek e szép földét. E szerint az így kezelt elégedettségi irány dicséretes, de hibás, czéltévesztő.

S ezek azok, mikben a népnevelés hatása cselekvőleg nyilatkozik. Azokat, miket negative vagy is semlegesén látunk befolyjni a népnevelési eredményre, valódi hatás szülőtteinek alig nevezhetni, s e három szóban: egyoldalúság, tárgyszegénység és hazafiatlanság, mikről már szólánk, eléggé vannak jellemezve. *)

*) A positiv és negativ tényezőket azon szempontnál fogva különböztetem meg egymástól; hogy amazok cselekvőleg czélozrák azt a mit elérnek, imezek pedig cselekvőtlenül érnek el valamit, s úgy, a mit s mikép tán nem is czélozták. A vallásos engedelmes-ség!, s elégtelenségi irányzat cselekvőleg lépnek fel, azt akarván, hogy a nép vallásos, engedelmes, és megelégedett legyen. — E czélt el is érik. De mivel ezek mellett olly tényezők is állanak, mik inkább visszatartólag, bénítólag, zsidbasztólag hatnak, vagy is mellyeknek hatása épen abban áll, hogy semmi hatást — magok részéről — kifejldni nem engednek, innen van, hogy ama jó irányzatok, ama cselekvő tényezők is csak részben, csak félig érik el a kitűzött czélt. A nép vallásos, de nem a kellő bensőséggel, engedelmes, de nem az emberi méltóság szellemében, elégedett, de nem e közfejldés, tökélyesbülés

Ekkép feljutván azon álláspontra, melyről megítélhetjük: mi bír jó vagy rossz, tényleges vagy semleges hatással az alsóbb néposztályok erkölcsiségére a szorosan vett népnevelés körében s azonkívül, egyszersmind szembetűnő: m i n kell segítni, min kell változtatni. Erről azonban részletesebben, s a segítségnek m i kép-jéről jelen értekezésünk második részében adandjuk elő véleményünket.

érdekében. — Az egyoldalú szellem megakasztja a mindenoldalú, minden iránybani fejlődés tehetségét; nem engedi a középsori, hogy úgy mondjam legemberibb viszonyok teljes felfogását; esz-közli hogy egy felől csak a legmagasb, másfelől csak a legalacsonyabb pontokra — tehát minden viszonyban egyoldalúlag — szegezi figyelmét a köznép, mely e szerint feledi, hogy ő nemcsak keresztény, nemcsak jobbágy, nemcsak egyén de mindenben felett ember is,— ki mint ilyen a vallás malasztjait nemcsak az égi üdv kiéidmélésére, de egyszersmind a földi boldogság eszközlésére használni köteles; hogy ember is, ki azért hű jobbágy maradhat, he általános emberi jogok élvezhetésére képesíti is magát; hogy ember is, kinek valódi bűne, ha önzőleg csak azt tekinti, váljon ő maga megelégszik-e állapotával, de kinek erkölcsi kötelessége embertársai állapotán segítni, s ha ez csak közjavulás által érhető el, tehát saját maga állapotán is változtatni, javítani. — A tárgyszegénységnél fogva nem kap az ember elegendő tápanyagot lelkének illő kifejlesztésére, s így az igaz szép és jónak megismerése s megítélhetésében, mikén pedig a legnemesb érzeménnyek, és cselekvények egyedül alapszanak, egyenesen gátoltatik. — A hazafiatlanság iránya is mint valódi negatív tényező lép elő, s ön magában csíráztatja s növeszti nagygyá önbüntető ostorát. Ez irány nem azt czélozza, hogy a köznép rossz hazafivá legyen, de eléri azt, hogy semmies hazafivá lesz. Igen, mert az igazi hazafiságot meg nem ismertetvén, arról még csak eszmét sem költ, annál kevésbé az utáni vágyat a gyöngéd keblekben. A durva bánásmód cselekvő tényező, de ben foglaltatik az engedelmesség! irányban, mert leginkább engedelmessé akarják általa szoktatni a nemzedéket. A helyzet szerinti képzés elhanyagolása negatív tényező, de befoglaltatik a tárgy szegénységben, mert épen azon tárgyak nem adatnak lelki tápúl, melyek helyzet s élet-faj szerint legcélszerűbben hathatnának. A tanodáknak elégséges számbani nem léte, a néptanító hiányos képzettsége, s tanodáztatási törvény hiánya, mind annyi negatív tényezőkül bizonyulnak, ha meggondoljuk, hogy mind ezek az emberiség nagy eszméjének, a köznép lelkebeni könnyebb s gyorsabb kifejlesztését milly hatalmasan gátolják.

Második rész.

A köznép czélszerűbb erkölcsi nevelésére kínálkozó módok.

Mielőtt a módokról és eszközökről gondolkoznánk, melyek által a népnevelés jelen alantias állásán gyökeresen segíthetni, némely főelveket kell felállitnunk, melyekből kiindulnia kelljen a népnevelési eljárásnak. Ezen elvek olly szilárd alapokul szolgáljanak, melyeken a népnevelés nagy építménye bizton és lehetőleg ingatlanul megállhasson. Közöttök természetesen egynek olly legfőbb elvnek kell létezni, melyre mint ősforrásra a többiek mind visszavezethetők; s ez épen, mivel legfőbb elv, csak egyetlen egy lehet.

Első Czikkely.

Népnevelés elvei.

Első és legfőbb ős elv: vallásos erkölcsiség. — Bár hová tekintsünk e föld kerekiségén, az ős- és újkor bármely nemzeteit vizsgáljuk, mindenütt vallásos eszméktől találjuk áthatva a népeket, miknek következésében az elme mindig és mindenütt bizonyos felsőbb, egy vagy több, s néha bármi gyarló vagy épen torz, de erőre s hatáskörre nézve az embernél mindenkor nagyobb hatalmasabb lényhez ragaszkodik. A mint az eszme tisztább, fényesb, vagy érzékibb, alantiasb: a szerint látjuk a vallás fogalmakat és szertartásokat is a magasztosság és durvaság különböző fokain: de az istenség eszméjének szükségessége mindezekből olly elvilázhatlanul kiviláglik, hogy ezt bizonyítgatni teljesen fölösleges! Igen, főbb lényekhez, isteni szellemekhez ragaszkodik a pogánynak is hódolata; az istenség jötevő eszméje az 5, melyhez mint horgonyhoz csatlakoznak a bármikép hanyatott élet. minden

reményei. S mi, kik a kereszténység szent szellemétől ihletve az egy és örökkévaló Isten létéről, nemcsak a bölcsелеm világa hanem a kinyilatkoztatás fényénél fogva is meg vagyunk győződve, mi akarnánk e tekintetben hátrább állani a pogány népeknél is? Csak hagymáz szülhetné azon álmát, mintha jöhetne kor, mely sokalandja vagy keveslendi az isten eszméjét, s más valamit állítaná a világösszeg központjául, s mellyben lehetséges volna az emberi nem boldogsága isten eszméje nélkül is. De épen azon kötelességek, és érzelmek összege, mellyek által Isten iránti viszonyunkat tanúsítják, nevezetlik vallásosságnak. Hol e kötélyek teljesítése, ez érzelmek élénksége csökken, olt a vallásosság csökken, s a nép, mellynek körében ez történik, boldog nem lehet. Oly szoros összefüggésben van ezzel az erkölcsiség, hogy egyiket a másik nélkül gondolni sem lehet. Mert valamint nem képzelhető valóság, mellyből erkölcsiség is ki nem sugározna, úgy viszont oly erkölcsiség, melly nem alapulna vallás szíriéin, csak ingatag földi koholmány lehetne. Azért e kettő elválhatatlanul s együtt hevítse szívünket, s legyünk meggyőződve, hogy csak úgy eszközölhetjük a nép gyökeres javulását, ha erkölcsiségét vallásos alapokra fektetjük.

Égi viszonyaink dajkája a vallásosság: földi összeköttetésünk ápolója az erkölcsiség. Teljesíthetők mi önmagunk és embertársaink iránti tartozásainkat csupa kényszerűségből, az egymás melletti megférhetés kényszerűségéből is, s így külsőleg bírhatnánk jó erkölcsökkel: de ezeket erényekké csak a vallásosság szent csókja avatja. De valamint az erkölcsiségnek támaszt a valóságban keresünk, úgy a pusztán elvont vallásosság földi viszonyainkban ki nem elégíthetne; s ez oka hogy önmagunk és embertársaink irányában a vallási eszméknek gyakorlati oldalára van szükségünk, mi épen maga az erkölcsiség. — Atalánosságban tehát a legfőbb elv kifejezi azt: hogy legyen a nép vallásos és jó erkölcsű; hanem miképen törekedjék ezen követelt jó erkölcsiséget valósítani, az még nincs itt kimondva. Szükségünk van tehát még némelly elvekre, mellyek enagy szó széles és messze ágazó értelmét közelebből meghatározzák.

S itt önkénytelenül is az ember mint egyén, s az ember mint testület áll lelkünk előtt, mint azon lények, kik irányában az erkölcsiség, az erény igényeinek eleget tehetni.

Másod fő elvül tehát a népnevelésben az öntökélyesi-

tés elvét, harmadikul pedig az ember-és honszeretet elvét állítjuk fel, mint az erkölcsiség legfőbb elvének szükséges kisugárzásait. — A nép, mellynek minden tagja egyenkint s összesen arra törekszik, hogy minden tetteiben, tulajdonaiban mind inkább tökélytesedjék, lehetlen hogy elmulasztza valamelyikét a maga iránti lényeges kötelességeinek, s főbb vonásokban egyképen távol álland a renyhe tespedéstől, valamint az áltörékvések kicsapongásaitól is, A népmelley embertársát s hazáját szereti, lehetlen hogy martalékul essék az önzés álkának, valamint más felől tartózkodni fog minden ollyas inerényektől tömegesen, mellyek egyes tagjainak boldogulását lehetlenitik, vagy épen azoknak vesztére törnének! Szóval illy nép az erkölcsi törvények teljesítését mind maga mind felebarátja irányában híven eszközözlendi.

Ha ezen három fő elvet közelebről vizsgáljuk, azokból számos más elveket látunk leszámazni, mellyekigy mindben foglaltatnak e fő elvekben, de mellyeknek viszont egyike sem helyettesítheti, nem pótolhatja valamelyiket a fő elvek közül; miből következik, hogy koránsem szabad megelégednünk azzal, ha a népnevelés egyik vagy másik illy leszámaztatott elvre mint kizárólagos alapelvre fektettetnék — mi mindenesire csak egyoldalú részletességeket szülne, — hanem egyenesen a mindent átölelő fölvelket kell a néperkölsőség oszlopaiul üdvözölnünk.

Ugyan is: — a valódi vallásosság fő elvéből következik az *i s t e n i m á d á s n a k, a b e l s ő é s k ü l s ő*, de méltó isteni tiszteletnek elve, melly tehát a vakbuzgóságtól s babonától szintolly távol áll mint a káromlástól s esküszegéstől. Következik továbbá az isten iránti szeretet és hála elve, melly azonban a túlbizakodástól s durva anyagi módon kifejezett ragaszkodás- vagy köszönetről egyképen tartózkodik.

Az öntökélyesítés elvéből származik mindenekfölött a munkásság elve, mert munka, szorgalom, erőáldozat nélkül nincs áldás földi pályánkon, nincs tökéletesedésnek lehetsége is.

De minthogy olly igen egyoldalú tökéletesülési szándok nem is képzelhető, melly folytonos és megfeszített munkával csak a test javát vagy az élet anyagi körülményeit akarná ápolni növelni, vagy ha ez történnék, önkényt megszűnnék e munka valódi tökéletesítés lenni, innen egyszerűen következik: hogy a tökéletesítési munkásságnak, úgy a lélek, valamint a test s földi körülmények művelésére kell kiterjeszkedni. A lélekerők nyilatkozatainak két fő

iránya szerint lesz tehát értelmiségi és erényművelési elv, mely a nép munkásságának körét közelebről szabályozandja. Mert nem elég, hogy a nép gépileg szorgalmasan járjon el a reá szabott vagy helyzetéből folyó foglalkozásokban, hanem ezt öntudatosan, belátás és meggyőződés szerint kell tennie, ha általa az emberi nem sorsát valóban megnevesedve látni óhajtja az utókor. Kell tehát a népet értelmileg képezni, s pedig azon irányban, hogy a helyzetét érdekelhető tárgyakban az ok, és okozat közti összefüggést átlátván, nem pusztán szokásos módon és eszközökkel, hanem önlelkének sugalmaitól ösztönöztetve okszerű cselekvésekre buzduljon. Ne féljünk attól, hogy az értelmiség kifejtése rajoskodó országfelforgatókat szülessen. Épen illyszerű merényeket gátol a valódi értelmi műveltség. Értelmi fejlődés nélkül nincs, nem lehet öntökélyesítés: de az öntökélyesítéstől a népet, embertársainkat, az egy isteni atyának gyermekeit eltiltanunk, vagy azt nekik lehetlenitnünk nem szabad. Arról, hogy az értelmiség önbálványzóvá, s ekképen mások boldogságának eltiprójává ne korcsosítsa az embert, arról a lelki művelés másik elve, az e r é n y művelés elve kezkesedik, mely azt kívánja, hogy nemcsak értelemben de erényben is mindinkább tökéletesedjünk. De épen ennek teljes lótesíthetése teszi szükségessé az értelmiségnek — körülmények szerinti — lehető legnagyobb művelését. — S itt félre ne értsetek! Nem azon értelmiségről szólok, mely csak ismeret-szerzésben, ismeretek gyűjtésében áll, mely csak arra törekszik, hogy minél többet vagy épen mindent megértsen, s mindennek, mit meg nem érthet, okvetlenül harezot üzen. Illy erőtetett, dölyfös értelmiség, valamint egyes felvilágosultaknak szüntelen gyötrő szellemévé lesz, úgy a népnek valódi átkává, kísértő csábító ördögévé, földi s túlvilági ügyekben egyiránt valóságos kárhozat forrásává lenne. Illy álműveltségű, tévedt irányú értelmiség, mihelyt a megérthet és, felfoghalás kapcsai megszakadnak, legott kész az ellenkező tulságra, a mindent tagadásra vetemülni. Illy értelmiség előli a hitet, alá ássa az ember benső méltóságát, megfosztja őt az ég legszebb frigyjelétől, a b i z o d a l o m szivárványától. Illy értelmiség anyagbálványzókat, szellem-gúnyolókat, Isten-tagadókat nevel. Neki csak az létezik, mit érzékeivel megfoghat, minek részeibe bonczolólag behatolhat, mit anyagilag taglalhat; e határvonalon túl nincs semmi az ő számára, s mivel önmagánál magasabbat nem ismer el, önmagát teszi a mindenség központjává; az „én“ az is-

ten, az „én“ minden! Illy értelmiségtől népünket menten tartani főköteley. Erről tehát nem szólok nem szólhatok. De szólok igen is azon értelmiségről, mely az ember saját körét érdeklő tárgyokban az ok és okozat, s viszont okozat és ok közti szükséges összefüggésnek elismerésében, s ezen összefüggésnek, hasonlítás, okoskodás, és következtetés segedelméveli jözan és higgadt kutatásában nyilatkozik egyfelől, — de más felől ott hol az okozat és ok közti összefüggés mikéjpe világosan föl nem található, vagy épen az oknak lényege s mivolta be nem látható, ott, mondom, megnyugszik, s a legfőbb ok, mint mindennek ős forrása felé fordul csendes hódolattal. Szóval azon értelmiségről szólok, mely az imént említett értelmi munkálatok fokozatain keresztül a legfőbb polczig, az észhez küzdi fel magát, az emberi lélek ezen legfenségesb, hogy úgy mondjam legistenibb tulajdonához. Igen is észkifejlés azon feladat, melyre az értelmiségi elvnek törekednie kell. Tudományra, ismeret halmazra csak egyesek, észre mindenkinek van szüksége. S épen az ész legritkább főleg a köznépnél. Csudálatos. Azon ész, mely már a gyermekkel majdnem vele születik, mely az első életévekben is ösztönszerűleg működik, és nyilatkozik, ezen ész, mely a tulajdonképem értelmet, a megértés tehetőségét, gyöngéd érzelem alakjában gyakran megelőzi, ezen ész olly ritka az emberek között! Igen, mert vagy a pusztá érzelem túl terhelésével elhanyagoltaik fejlődésében, vagy álokoskodások mótelyével megvesztegettetik. Az érzelemnek lázas önhittsége, s fagyos kétségbeesése egyképen halálos ellene az észnek. Észst anyagilag nem, csak alakilag lehet képezni, erősíteni. Midőn a realismus csupán tényleges s kézzel fogható ismeretek halmazában keresi az embernemzet földi üdvét, akkor az értelmet kiáltja ki a világ egyedüli bálványául, és sárral dobálja az észst, mely egyedül vezérelheti az életet. Ész nélkül nincs erkölcsiség, nincs erény, észképzés nélkül nincs, nem lehet erényművelet. Az ész valódi s leghatározottabb feladata: jóvá tenni az embert. A valódi jószág csak észnek eredménye. Ész állítja fel a legfőbb erkölcsi törvényt; csak az jó, mi e törvénynyel megegyez, s minden mi ellenkezik vele, az határozottan rossz. De épen ezen egyezést, vagy meg nem egyezést ismét csak az ész ítéli meg. Az ész törvényhozó is bíró egyszersmind. A cselekvés hőse az akarat. Midőn tenni akarsz, ész szól hozzád: tedd, vagy ne tedd! — Miután cselekedtél, ismét az ész ítél: ezt jól vagy rosszul tevéd! Akkor mint tiszt-

la ész, most mint lelkiismeret közie szent sugalmait! S a hol kutatasz, vizsgálasz, fürkészed az okokat, s már elhagy értelméd, elméd eláll, olt ismét az ész szóllal meg: higgy, mert véges emberi elméd meg nem foghatja a végtelent! — Hit és lelkiismeret az észben gyökereznek: képzelhetni-e tehát jó, erényes embereket képzett, kifejtett ész nélkül? De mikép fogjuk az embert, a népet az értelmiség legfőbb fokáig az észhez emelhetni, ha az oda vezető lépcsőkén nem vezetjük, ha fel nem ébresztjük az értelmi munkálatok élénkségét? S vájjon ész volna-e az, melly mindent csak hisz, melly ott is hisz, hol érthetne és tudhatna? Vájjon az észnek virága-e a v a k h i t? — Valódi erényművelés csak ész uralma alatt lehelő, mert ez mondja meg, mit kell kerülni mit cselekedni, — de az ész csak úgy ismeri meg a jót és roszt, ha az értelem ismeretei kitarják a szükséges bélyegeki't. így az ész mintegy összefoglaló kapocsul áll az alsóbb értelmiség és erkölcsiség között, mintegy híd, mellyen át az igaz és jónak kincsei az élet gyakorlati mezejére szállítanak. Az ész megismeri az erény mivoltát, az akaratnak gyakorlatba kell ezt tennie; de az akarat mi jót sem tehet, ha nincs ki megmondja neki: mi a jó. Az ész tehát olly elválhatlan lévén az erény lehetőségétől, lényege szerint pedig az értelmiség köréhez tartozván, elvitázhatlanul következik: hogy az erényművelési elvnek eleget tenni akarván az értelmiség művelését elhanyagolni semmi esetre nem szabad. Csak is így költhető fel az ember lelkében az erényművelés és gyakorlat első és múlhatlan föltétele: az öntörvényhozás. Mert mikép hozzon ön élete szabályozására alkalomszerű törvényeket az, kinek lelkében nem él az észnek legfényesb szüleménye: a legfőbb erkölcsi törvény?

A mondottakból alkalmasint kiderül, hogy értelmiség és erényművelés elválhatlanul s karöltve eszközölheti csak népünk erkölcsi emelkedését, miért is az értelmiség ép olly jótétemény, mint az erkölcs maga, mellytől a népet megfosztani akarni valódi kegyetlenség.

Az ekkép válhatlanul összeforradt értelmiségi és erényességi elvet az emberi nemzet legfőbb jótévőjéül kell tisztelnünk. Ebből folynak azon az eddigi népnevelésben főfő cselekvő szerepet játszó elvek is igen egyszerűen, mellyekről főnebb emlékezőm, t. i. az engedelmisségi és megelégedési elv, de nem viszont ezekből amazok. S már ebből eléggé kiviláglik, mennyire van eltévesztve, midőn azon alevkek majd egyedüli főelvekké emeltetnek, — Nézzük

a dolgot alkalmazásban. Ha csak azt mondom a gyermeknek s majdan az ifjúnak, sőt a férfit is olly korlátok közt tartom: hogy engedelmeskedjék, meglehet sőt valószínű, hogy az engedelmességben — főleg külsőleg — mindinkább tökéletesíti magát, s végre az akarat nélküli engedelmességnek valódi tökélypéldánya leend. S ha főleg azon irányban vezetem a serdülő nemzedéket, hogy legyen elégedett mindennel, hogy elégedjék meg bár minő sorssal is, meglehet hogy a megelégedésnek majdnem hihetlen és mesés bizonyítványai fognak felmerülni a népéletében, mik tán magával az emberi méltóság érzetével is inségesen szemközt állandnak. Illy engedelmes, illy megelégedett lény legfőbb gondja lesz mások kedvében járnai, mások előtt lealázódni, világért sem tenni semmit, mi engedetlenség színét viselné, de nem lesz gondja arra, hogy saját lelke erejéből végezhesse azt, mit most csak mint más akaratának vak eszköze elkövet; vagy ellenkezőleg csak szín és máz, csak külső kényszerűség lesz minden alázata s engedelmessége, de annál dühösebben forrand belsejében a mások hatalma általi elnyomatás miatti keserűtség. Illy lény, meglehet, mindennel megelégedve lévén, magasabb fényesb sorsra, mások javára, anyagi jóra nem vágyakodandik, de az erkölcsileg jobbra sem érzend ingert magában, még azon eszközökre sem vágyand, mellyekkel saját erejéből, mások sértése nélkül megjavíthatná, emelhetné sorsát, élete módját, körülményeit. Röviden: az engedelmesség és megelégedés elve mint fő irányzatú elv nevelhet igen csendes, de gépies, igen szerény, de tespedő, igen alázatos, de ravasz, igen együgyű de gyáva, igen egyszerű, de szegény, igen szemlesütő, de boszszura kész, vagy épen ellenkezőleg igen makacs, mindenesetre pedig szerencsétlen önérzetű, vagy renyhe érzéketlenségű népet. S gyakran az első ügyes bűjtogató kész fülekre és szívekre találand, ha így állítja fel a tételt, hogy a nép illyszerű engedelmessége és megelégedése csak másoknak önző érdekeit mozdítja elő. S mit várhatni illy néptől az emberiségre nézve, mit a köz, a haza irányában? — Mi egészen máskép áll a dolog, ha az ö n t ö k élyesítési munkásságnak két fő kerekét, az értelmiség és erényesség művelését indítjuk mozgásnak. Ekkor a nép szinte engedelmes leend, de nem pusztán azért, mert ez követel tőle, hanem mert saját meggyőződése szerint mindig és mindenütt szükséges az engedelmesség, jól tudván, hogy kiknek ő engedelmeskedik, azok viszont mások iránt vannak illy tartozással

lekötelezve. Mit előbb csak rá parancsoltak, most szíve önkényt adandja; — igen mert ő most nemcsak ért, de átlát, nemcsak ismer de ítél, nemcsak hisz, de tud is. S e nép megelégedve is leend sorsával a nélkül, hogy másokat jogos állapotokból kajánul kizavarni akarna, de a nélkül is, hogy minden bármi aljas és nyomora helyzetben tétlenül vesztegeljen, szándékosan visszalökve a javíthatásra kínálkozó becsületes eszközöket. S e megelégedésnek ismét ott leend alapja, hogy átlátván, mikép e földön minden embernek, egyenlő erők és tehetségekkel egyenlő helyzet s vagyonnal bírni teljes lehetetlen, s tudván, mikép az emelkedetésnek jogszerű utjai előtte sincsenek elzárva, megnyugvandik az élet-viszonyok elrendezésében, mert a vallás szentségétől gyámolított ész is azt sugalja: hogy Isten bölcs intézkedése mindenkinek alkalmas helyet jelölt ki e föld zarándok útain. De illy nép engedelmes és megelégedett kedélye mellett birand önérettel is, melly az emberi méltóságban alapszik, s valamint nem alacsonyba le önmagát barommá az állati tétlenség s renyhesség fertőiben, úgy mások által nem engedi magát barommá, ebbé lealáztatni, eltipratni. S ennek természetes következménye: önbecsülés. Hol nincs miért becsülje önmagát az ember, legyen az akár saját erején szerzett jó tulajdon, akár mások emberségéből nyert jogállapot, ott csak gyászt fődözhet fel a jövendő kárpítja. Vagy tán épen az önérzet és becsülés volna azon csodás angyal, melly ha népköntöst ölt, rémül tűn fel előttünk? Nem, nem lehet. Hisz épen az értelmiség és erény-érzet áldásaitól magasztosított ezen önérzet és önbecsülés, valamint meg nem szenvedti az emberi méltóságot gúnyoló bilincseket, úgy veri vissza sértett büszkeség fegyvereivel, a hon és felségáruuló csábítót, a zavarban halászni szerető bujtogatót. Az önbecsülés, az erényességre célzó öntörvényhozásnak legszebb gyümölcse, az erényt pedig csak zsarnok vagy bűnös rettegi.

Áttérhetünk immár az öntörvényesítési munkásságból leszármozó ama másik elvnek megismerésére, melly a test és földi körülmények ápolását s mivélését czélozza, s ez nem lehet egyéb mint egyfelől a mértékletesség, másfelől a takarékoság elve. Alig van szó, melly jobban kifejezze azt, mit a köznép testi nevelésére nézve tenni szűkség, mint a mértékletesség. Minden egyebet a testnek ápolása irányában úgy szólván maga a természet, a helyzet és életnek követ el. A test erői folyvást fejlődnek, a tagok izmosulnak a munkássági elv hü életbe léptetése által

követett szakadatlan munkagyakorlat nyomán, s így az egészség és épség eszközlése önkényt következik. De van egy hatalmas ellensége az egészségnek, a testi erőknek, magának az életnek, s ez a mérlektletlenség. Ezt tehát minden módon fékezni, kiirtani főkötelesség. Első látszatra úgy tetszik, mintha ez semmi tevőlegeséget nem igényelne, mert távoztalván a mértéktletlenséget, ennek ellenkezője a mértéktletesség önkényt előáll. S így véve inkább negatív mint pozitív alakban tűn fel ez erény. De ha tekintetbe vesszük, hogy köznépünknel a mérlektletlenség annyi csábingerrel kínálkozik, mellyek legyőzésére folytonos küzdelem kívánatik, nem szenved kétséget, hogy a mértéktletesség! győzelem kivívására a léleknek örök éber munkássága szükséges.

A takarékoság elve egy részt a munkássággal szoros kapcsolatban áll, mert ha mit munkánk állal szereztünk, az csak úgy szolgálhat lökéletesülésünk eszközüül, ha azt okosan és józanul használni tudandjuk; — más részt a takarékoság gyakorlata a léleknek folytonos résen állását s cselekvőségét igényli, nehogy egyik vagy másik oldalról martalékaul essék az ólálkodó ellenségnek. Fukarság és pazarlás egyiránt ellenségei a tökéletesedésnek.

Ide sorozható némileg a tisztaság elve is, a mennyiben a test és külső állapot tisztaságát érdeklí, a mennyiben mindazáltal a léleknek, szónak és gondolatnak, szándék és tettek tisztasága értethetik itt, sokkal szellemibb irányzattal is bír. Mindkettő szükségkép helyet foglal a nevelés céljai közt, s akármellyiket vegyük, szépsugárzata az öntökéletesítési törekvésnek; munkásságot pedig szinte mindegyik megkíván, mert a külső tisztátlanságnak anyja legtöbbször a lomha renyhesség, a belső tisztátlanság pedig legbizonyosabb jele annak, hogy az ellenszegülni, támadást viszsza verni nem tudó tespedő lélek az erőt vett bünszellem rabbilincseiben sorvadoz. —

Végre az ember-és honszeretet fő elve igen szép részletes alevket tartalmaz. Mert mit érne az ember, bár mennyi jó tulajdonnal felgazdagitva, ha mindezek csupán mintegy magának megdicsőítésére czéloznának? — Azon istenimádás nem tökéletes, melly csak kérni s hálálni tud, mert legforróbb szavai is tán csak a jótéteményt csókoló önzést leplezik; így azon erény, mellyel az ember egyedül o n magát szolgálná, törpe sarja csak ama nagyszerű érenyczédernek, melly enyhe árnyat osztó ágait az összes emberiségre kiterjeszti. Lehelne valaki munkás, értelmes,

engedelmes, megelégedett, mértékletes, takarékos, tisztaságkedvelő, s ezek szerint kétségtelenül szép erényekkel felruházott, a nélkül, hogy mindezen jó tulajdonok más valakinek tényleges javára szolgálnának. Igen, mert a munkásság például csak öneki magának gyümölcsöz, értelmességével csak magának ad jó tanácsot, elégedettsége csak őt boldogítja, mértékletessége és takarékosága, tisztálkodása az ő egészségét biztosítja, neveli vagyonát, kellemesül helyzetét, s engedékenysége legfőleg azt eredményezi, hogy romboló dűhre nem fakad mások ellenében, mindezen tulajdonok tehát igen szépen közreműködnek az öntökéletesítés megalapítására, de a világ irányában csak negatív körben mozognak. Sőt még az öntökélyesítés is csak úgy állhat meg ezek mellett, ha az embert elszigetelten, elzártan minden emberi érintkezéstől kizárják. Ily öntökélyesítés még nem állta meg a tűz-kísérletet; — csak akkor lesz való és szilárd, ha mások irányában is hasonló életerőt tanúsít. Az erénynek mező kell, hol felvirágoztassa elvetett magvait, hol gyümölcsöztesse törekvéseit. E mező a szere t e t mezeje. S a szeretet nem elégtel a negatív magabavonul á s t, mely másoknak ártalmára mit sem tesz — noha ez legfőbb jelszava — hanem cselekvőleg lép ki az élet bonyodalmiba, használ a hol lehet, jót tesz a hol lehet, szóval: meg nem elégzik az erkölcsi törvény meg nem sértésével, hanem azontúl még tényleges jót miivel embertársain. Igen a szeretet azon mennyei lény, Istennek azon küldöttje, mely egyedül képes a süker csókját nyomni különben csak meddő fáradozásinkra. Midőn ennek harsog fel szózata, akkor tűnik ki: vajjon csak magunknak vagyunk-e jók vagy másoknak is vajjon azt, a mit tudunk, csak magunk akarjuk-e bírni, vagy mással is közölni? — Itt válik ketté az ösvény, mellynek aztán egyik ága a szikla falaktól korlátozott szűk völgyébe az önérdemek kanyarodik, másika a közérdek mérhetlen messzeségű virányain húzódik keresztül, isten egének végtelen boltozatától körülmosolygva; — itt válik meg, vajjon egész vagy fél erény lángja hevíti-e keblünket. A szeretet szellemétől ihletett ember, ha munkás, másért is szívesen áldozandja munkáját, — ha értelmes másnak is juttat felvilágosító szikrát ehnekincseiből; ha érzi az elégedettség boldogító hatását, másokat is buzdítand e boldogság elérésére; a mértékletesség, takarékoság, tisztálkodás áldásait minél többekre óhajtja kiterjesztve látni; szóval, a szeretet embere nem örvend annyira a maga erkölcsi tökéletesülésén, mint

másoknak hasonló polczra emelkedésén, sőt fáj neki, ha magát mások felett jobbnak kell tudnia, s annál inkább, minél nagyobb az erkölcsileg elvetemültek serge, — mert ő azt szeretné, hogy minden ember egyiránt inná ama gyógy-folyamot, melyet isten a maga égének legszentebb kegyforrásából fakasztott; s pedig épen saját magának annyi más fölötti kitűnősége mutatja legvilágosabban: milly csekély terjedelmű az igaz erény országa e földön. Ez szomorítja egyfelől, de buzdítja másfelől a szeretet emberét, hogy minél többet vezessen be, bár mi erő feszítéssel is, az önmaga által tisztelt és gyakorlott erények boldog honába. — Milly különbség! Mi egészen más illy ember, mint az, ki a maga tökéletesítésében fáradhatlan ugyan, de tán irigy szemmel nézi másoknak hasonló iránybani működéseit. S noha lehetlen az erény uralma egyes erényes emberek nélkül: de az elkülönözve, elszigetelten álló erényfi mit sem teend annak közös megállapítására. Szeretetteljes, társas összefogás a köz czélra, köz értelemmel! együtt munkálása az emberbarátoknak tűzheti fel csak a világ diadal-oszlopára az emberiség diszjelét, az erény zászlóját. — S mi ne akarnók olly elv alapjain nevelni köznépünket, mellynek nyomán ő is felküzdhesse magát ama tiszteletes magasságra? Sőt igen, ezt tennünk kell; mert az erény szintolly égi öröksége a népnek mint bár kinek: ez örökségét tőle elfogni, vagy a hozzá-juthatást gátolni nem szabad; tennünk kell azért is, hogy ama szent parancsnak eleget tegyünk: „szeresd felebarátodat, mint tenmagadat!“ — így azon erényművelés, melyet az öntökélyesítés parancsa szerint, saját keble szent-helyében megkezdett az ember, kilépend az életbe, — így lesz valódián élő erény, holott e nyilvános pályázat nélkül csak holt erény maradna!

De a felebaráti szeretet cselekvősége kétféle körben, egy tágasabb, s egy szőkébb körben mozoghat. Mellyikbe állitandjuk köznépünk neveltetését? — Kétséget nem szenved, hogy ezen szeretet, melly minden embert egyenlő hévvel s egyenlő szelídséggel ölel, a lehető legmagasztosb, legfelségesb; de köznépünknel tán épen azért nem egészen valósítható. Ellenben sokkal elérhetőbb a pályacél, ha azt nem tűzzük olly igen magasra, vagy is, ha nem követeljük a szeretetnek az egész világra kiáradó egyenlő munkásságát, hanem azt óhajtjuk tőle legfőkép, hogy a közelebről érintkező embertársak körében fejtsse ki minden lehető hatályát. Amaz angyalibb, ez emberibb, s épen azért lehetőbb. Korántsem

szabad ugyan kizárnunk a szeretetnek bár kire is, — alkalmosszerűleg — kisugárzó jótékonyágát, de főleg és folytonosan mégis egy bizonyos kisebb körben óhajtandjuk látni az ő áldásos munkásságát. így lesz legfőbb törvény az általános emberszeretet, de különösebben kötelező lesz azon törvény, mely a hozzánk közelebb álló véreink javáért parancsol áldozatot gyűjtani, vagyis a honszeretet törvénye.

Megállapítván ekkép a szeretetnek kétfelé ágzó, de mégis azon egy alapelvét, belőle mint kútfőből kitűnőleg három alelv serkedez, u. m. az őszinteség, békeszeretet, és idegenjóságtiszteletének elvei. — Ki felebarátját, honfitársát valóban szereti, az nem fogja őt hazudással ámilni, csalással kárba ejteni, hízélgéssel vakítani, álnoksággal csábítani, csel-szövénynyel körülfonni, ármánnyal kijátszani, hanem őszinte, igazmondó, hű leend iránta minden alkalommal. — Ki ember s honfitársát igazán szereti, az nem boszantandja őt negéddel, botránnyal, szemtelenséggel, s netán általa megbántatva nem forrand engesztelhetlen haragot, nem ápolandja magában a bosszúállás lángjait; hanem szerény, szelíd, engedelkeny, szemérmes és békülékeny kedélyvel mindenkép iparkodandik fentartani a közegyetértést, mint a szeretetnek külső zálogát. — Ki vérei, nemzetbeli rokonai iránt szeretettel viseltetik, az nem fogja azoknak tulajdonát akár ravaszul, akár erőszakkal, orul vagy nyilván megtámadni; s ha már a felebarát jószága is szent előtte, mennyivel sérlhellenebbül tisztelendi annak életét, egészségét, becsületét, jó hírnevét, hogy azok ellen nemcsak maga nem követ el merényt, hanem szükség esetén azt oltalmazandja, védelmezendi is. — S említsem-e még külön a rokonéreménynek, a jótéveség és háladatosság ezer alakban feltűnedező erényszikráit, melyekből az emberszeretet mintegy az élet látkörét körülövedző szívárványszalagot alkot? S említsem-e a polgári tartozások mennyei báju kötelékeit, melyekkel a szeretetet körülfozi a melegkeblű honfi szivét? — Oh nincs helyzet, nincs körülmény, melyre a szeretet tízszeres bájt ne lehelne! A csak magának élő kebel hideg és rideg, mint a havasok égbe nyúló sziklája, hol növény nem tenyész, nem fészkel madár; — ellenben a más javának virágzását ápoló sziv valódi gócza az erény napsugárainak. Ne elégedjünk meg azzal, hogy a nép önmagán tudjon erkölcsileg segítni, hanem vezessük be a társas erények szentélyébe is. De viszont ne higyük, hogy

eleget tevének, ha szeretve tanítjuk, s szeretetet követelünk tőle, — mert így csak a jó szándokot adjuk meg neki, mely szerint akarna ugyan embertársa javára dolgozni, de nem tudván mikép eszközölje ezt saját értelmi s erkölcsi fejletlenségében, haszontalan lesz minden erőködése.

Az alapelvek tehát, melyekre a népnevelést fektetni kelljen, következők: vallásos erkölcsiség, öntökélyesítés és ember- s hon-szeretet elvei. Ezeknek származékai: a belső és külső de méltó isteni tisztelet, szeretet, és hála elvei; — az értelmiség, erényművelés, munkásság, mértékletesség és takarékoság elvei, mikkel ismét az öntörvényhozás, önbecsülés, engedelmesség, megelégedés és tisztaság elvei fűgnek össze; végre az őszinteség is hűség, békeszeretet, más hírneve, becsülete, élete és jósága tisztelésének elvei. Mindezeknek életbe léptetésére saját nevelési eszközök szükségesek, melyek részint tanodákban, részint tanodákon kívül kínálkoznak.

Második Gzikkely.

A czélszerű nevelésre szükséges módok és eszközök tanodákban.

A. Ezekről átalánosan.

A mint az előbbi czikkelyben kifejtém, csak határozott elvek s pedig meggyőződés szerint az említtem elvek alapjain eszközölhető alsóbb néposztályaink czélszerűbb erkölcsi nevelése. Sőt a mondottakhoz még azt is tűzhetném: hogy a teljesebb siker reményében még a szépérzelmi elvet is kellő tekintetbe kell venni, vagy is arra törekedni, hogy köznépünk lehetőkép szépérzelmileg is műveltség, csak az illy körű érzelmek szelidítő hatásától várhatvan az erkölcsöknek egész simulékonyágát. Azonban mindezeket szívesebben mondanám el ott, hol az összes népnevelésnek miképeni elintézéséről tüzetesen fognék szólni, s nem szabad felednem, hogy e nagy tárgyak teljes felkarolása jelenleg nagyon messze elvezethetne czélottól, miután itt legszorosabban csak arról kell értekezmem, mit tartok a nép erkölcsi nevelésére szükségesnek. Részletesebben tehát a testi és lelki nevelésnek különböző ágazataira kiterjeszkedmem ezúttal nem lehet. Mennyiben mindazáltal mind ennek, még tán egy bukfcznek is van befolyása az

erkölcsiségre, többféle tárgyakat legalább érintenem kelltek. Fő gondom lesz még is, hogy a felállítottam népnevelési elveket szemügyön tartsam.

Azon meggyőződésben, — hogy népünk jelen erkölcsi fejletlensége miatt nem igen bízhatván a családi, különben legáldásosabb nevelés hatályosságában, majd egyedüli hely a tanoda, hol bármi gyarlóságok mellett már eddig is, de ha jobban rendeztetik ez ügy, ezentúl még inkább várhatni erkölcsi magvetést, — szólok I. Az elemi tanodák nagyobb közönségítéséről.*) Úgy hiszem, abban mindenki egyet értend velem, hogy czélszerűen rendezett, minél nagyobb számú tanodák kiszámíthatlan hasznot áraszthatnak a fiatal nemzedékre, miért is kívánatos, hogy az elemi tanodák minél inkább szaporodjanak. Ama hasznok érdekelhetik a testi és lelki, s itt különösen az erkölcsi, szellemi és izlési fejlődést. Mind ezeket együtt véve nevelés eszközli legszélesebb értelemben. Szorosan véve még is az erkölcsi fejlesztést illeti, a tulajdonképeni nevelés díszneve, — mintegy ellentétben a szellemi s izlési műveléssel, a testi idomítással. Erőket fejteni s irányozni minden nevelés feladata; idomítás és művelés különösen a tehetségek szélesbitését, a tehetség! töke gazdagítását tűzi czélul: a szoros értelemben vett vagy is erkölcsi nevelés pedig különösen a tehetségeknek — habár szőkébb körűek volnának is — jó irányban! működtetését lárgyazza. A testi nevelés vagy is idomítás ép,

*) Meggyőződésem az: hogy tanodákban s tanodák által, kivált népet, teljesen s minden tekinteteknek megfelelőleg, nem fogunk nevelhetni. Nevelni csak család, vagy családirag rendezett intézet képes. Azon kellene lennünk, hogy az egész álladalom egy nagy nevelő családot képezzen. De miután ez egyszerre nem lehetséges; a családirag rendezett intézeteknek pedig ország-szertei felállítása az eddigi mind szellemi, mind anyagi alapoktól egészen különböző rendszeresítéseket kívánna, mi egyáltalán nem remélhető: legalább azon legyünk, hogy a gyakorlatilag valószínűleg léptessük életbe. Mert a bár legszebb elméletek fölöslegessé válnak, ha nem található a gyakorlatilag mezején olly kerti föld, mellyben gyökeret verhessenek. Azért én azt gondolom, a lehető és valószínűleg megteesszük úgy, ha a tanodákat (néptanodákról szólok) annyiféle vonatkozásban, a mennyiben csak lehetséges, nevelő intézetekké alakítjuk, mellyekben a növendékek ne csak tantárgyakat, de élni, erkölcsileg élni tanuljanak és arra szoktattassanak.

erős, ügyes állatot képez, a szellemi nevelés vagyis művelés tanúit, sima társas lényenyé, az erkölcsi nevelés legnemesebb értelmében emberré képezi az embert. Nekünk nem annyira művelt, mint nevelt köznépre van szükségünk. A testi fejlődést a népnél megadja leginkább az élet, segíheti a tanoda; a műveltségi fejlődést főképp csak a tanoda adhatja meg, segítheti az élet is; a valódi neveltséget az élet és tanoda karöltve idézheti elő legjobban, vagy is a növendéknek tanodában s azonkívüli viszony minősége. Az erkölcsi nevelésből tehát csak egy, de még is hatalmas rész illeti a tanodát, a miért is csupán az erkölcsiség megalapítása szempontjából is szükséges a tanoda. Kétszerte szükséges pedig nálunk hol a nép saját belátása szerint csak igen keveset tud nevelni, — hol tehát nevelési munkálatban a szokott résznél még jóval tetemesbet kell elvállalnia a tanodának. De hogy ezt kellőképp véghez vihesse, szükséges

2. Az elemi tanodák jobb rendezése.

Midőn a tanodák jobb rendezését említem, hivatkozom e munkácska első részének 5-dik czikkelyében, az egyoldalú rendszert érdeklőleg, mondottakra. Mivel azonban nevelésre, s különösen a növendékek erkölcsiségére minden mi őket környezi, néha a legkülönbözebbnek látszó dolog is befolyással bír, szükség a rendezést illetőleg — noha a kitűzött feladathoz képest nem szólhatok a népnevelési rendezés egész terjedelméről*) — némellyeket különösebben kiemelni, mik is a következők lehetnek: tanodái épület, tantárgyak és kézi könyvek, módszer és modor, tanszerek, gyűjtemények, fenyítéki rendszer, tanítási s nevelési szellem.

a) Az épületre nézve következőket kell megjegyeznem. — A tanodái épület legyen elég tágas, világos, száraz, tiszta, könnyen szellőztethető, bírjon csinos udvarral, ha csak lehet, kerlecskével is. S mind ezt nem csupán egészségi tekintetknél fogva, hanem erkölcsi érdekből is. A gyermek midőn a társas élet kellemeivel, a felebaráti szeretet ezen hódító gyakorlatával meg akar ismerkedni s illetőleg megbarátkozni, ne találkozzék mindjárt annak nyűgeivel is. A milly szükséges az embernek a társas érintkezés, hogy igazán emberré fejlődjék, ép olly nyomasztó, ha mindjárt az első küszöbön korlátokkal, a szabad mozgást lehetlenítő bi-

*) Ennek külön átló munkát szentelhetni legóhajtottabb örömeim közzé tartoznék.

lincsekkel találkozik. Ha annyi gyermeket tömünk egy aránylag szűk szobába, hogy egymást nemcsak a mozoghatásban de még a kényelmes ülésben is akadályozzák, mikép szeressék meg egymást, a társ a társban csak saját szabadságának elorzóját szemlélvén? S milly fogalmat nyerjenek a jövődő társas életről, melly az egymás melletti megférhetés eszméjének valósíthatása miatt már a gyermekre is szabadságyilkoló lánczokat ver? Szokjék a gyermek egymás mellett engedékenységgel megférni, de hagyjunk neki is elégséges tért, hol lelke és vére ártatlan vágvai s ingereinek szolgálhasson. S ellenkezőleg épen a heringszerű összetömöltség adhat alkalmat a lúszoros érintkezésnél fogva, olly erkölctelenségek kifejlődésére, mellyek különben tán örök titokban maradandottak. — Hát ha később megtudja azt is, mennyire egészségtelen az aránytalan szűk, dohos, nedves, sötét, szellőzetlen lakás, — milly szörnyű, lassan de bizonyosan gyilkoló, mérég a romlott levegő, vájjon minő érzéssel fog visszatekinteni tanodában töltött éveire? nem fogja-e utólag megunatálni azon helyet, hová mint vágó hidra szánt barmot, szándékos gyilkolás, elmérgezés czéljából csöditetlék? kelhet-e tisztelet illy hely iránt az ő lelkében? nógathatja-e jó lelkiismerettel a maga gyermekét annak szorgalmas látogatására? Sőt a jó és lelkes tanító — ha tisztének híven akar megfelelni — nem is bízhatja a pusztá véletlenre illy igazságoknak növendékei tudomására jutandását; ő köteles már a gyermekeket is a romlott levegőben rejlő ártalmakra figyelmeztetni, részint, hogy már most is lehetőleg vigyázzanak magokra, részint, hogy majdan családfők leendvén a hatalmukban álló minden módhoz nyúljanak lakházaik és szokásaik e nembeni javítására.*) S milly arczczal mondaná el ezt növendékei előtt, ha a rász, romlott légű tanodai épület hangos gúnyt kiált üdvös intéseinek szemébe? Bevallandja-e ez épület ártalmasságát, — vagy megnyugtandja-e a tanítványokat az iránt, hogy tanszoba nem, csak lakszoba lehet ártalmas? Nem fogják-e őt szükségkép kétszínűnek, ámitónak, csalónak bélyegezni szívében? vagy nem fognak-c épen irtózni tőle mint ollyantól, ki jobb meggyőződése daczára sem szánja őket a lassú halálnak áldozni? S lehetnek-e akkor bizodalommal iránta? S ha nincs bizodalom, mi fog megfogamzani a tanításból, s mi érle-

*) Gondoljunk a falusi nép apró, ki sem nyitható ablakaira, borzasztóan erős fűtésére, s nedves falaira.

lend gyümölcsöt az ő szívében? S ha nem lehet bizodalom a tanítóhoz, nem fognak-e ő benne minden távolabb álló embert meggyűlölni, vagy legalább idegen szemmel tekinteni? Oh illy körülmények vajmi könnyen tönkre verik az emberszeretet egész jövőjét! De azt mondjátok: a fiatal növendék nem fog illy módon okoskodni? Meglehet; de azért meg lesz szíve fenekén a homályos érzet, melly minél megfajthetlenebb, annál veszélyesb. A különbség legfőleg alaki lesz: de lényegében a dolog ugyan az marad. — A csinosság s tisztaságnak, idővel erénynyé magasúlható érzetét a környületek szinte nagyon kifejtik; miért is csínt és tisztaságot leheljen a tanoda-épület minden szöglete. A munkásság ébresztésére egy czélszerűen használt kertecske igen jó szolgálatokat tehet. — Már csak ezen érintésekből is kiviláglik: hogy a tanoda czélszerű építkezési elrendezése erkölcs-fejlesztő szempontból is figyelmet érdemel.

h) Sokkal fontosabbak ennél a tantárgyak, mint azon emelcsök, mellyek a gyermekek szellemei, s nagy részben erkölcsi élet-erejét kellő mozgásba hozzák. Ezeknek segítségével eszközölhető jobbra mind az, mit a vallásos-erkölcsi, s öntökélyesítési fő elv magában foglal. Legtöbb sikert remélhetni, ha az erkölcsstan! igazságok oily tárgyakhoz is vannak hozzá s mintegy beléjük szöve, mellyeknek egyenes rendeltetése inkább az értelmiség gyarapítását illeti, s itt van aztán helye annak, hogy kerüljük az egyoldalú felszeg rendszert, melly mindig csak fél, szerencsétlen kezek alatt pedig épen semmi emberekké képezi a növendékeket.

Első helyen minden tantárgyak közt a hittan áll. Vallásosnak kell lenni az embernek, ha rendeltetésének meg akar felelni. Ezen vallásosság — a már értelemmel bíró növendéknél — positiv tanítmány segítségével nélkül el nem érhető. De ne legyen e positiv tanulmány csupa szótudomány, ne követeljen nagyobb súlyt a betűnek, mint a belső éltető szellemnek, ne tapadjon elengedhető külsőségekhez mint mulaszthatlan dolgokhoz, ne áldozza fel a lényeket az alaknak; mert ha ez történnék, könnyen vakhitté, s vakbuzgalommá, babonává, türelmetlenségé fajúna az ember vallása. Irányozza fő hatályát a vallás-tanítmány a szívnek legnemesb értelemben emberivé képezésére, mellynek legtisztább érzeményei az istenségen s az emberiségen függenek; legyen a vallás-tanítmány egészen az, a minnek lennie kell: — legyen a túlhon fénytengerébe vetett horgony, legyen az élet minden vi-

szonyait, bármilyen sanyarú körülményeit virágokkal körülkoszorózó fűzér, legyen napsugár, mely bevilágít a legsötétebb agyba is, mely átmelegíti a legjegesebb keblet is, — legyen egyszersmind azon termő föld, hol gyom vagy mérges fű nem, ellenben csak hasznos illatos virág és szellemi gyümölcs teremhet, — legyen a vallásitanitvány azon csudatevő malasztja a földi éleinek, mely midőn a jelent átszellemi, a jövőnek határozott alakot kölcsönöz. Legyen a vallás-tanitvány első szülője a bizalom és szeretetnek, legyen első serkentője a tökéletesítési váagnak. De illyenné a vallástán csak úgy lehet, ha ihlet lengi át, ha kenetség vezérli. A csupán fekete festékkel bemázolt belük és sorok ezt nem eszközölhetik, valamint azoknak egyhangú száraz ismétlése s eldarálása sem. Legyenek a vallástani alap-igazságok és kötélyek rövid, erőteljes s könnyen érthető mondatokba foglalva, ez helyes és szükséges; ezeket felgyíjteni s megtartani — az emlékezet dolga, — de lelket, szellemet, életet önteni beléjük s alkalmazásokat irányozni, vezérlni, ez az ész és érzelem körébe tartozik Éhez járul, hogy az alapigazságokkal öszhangzó gyakorlati példák minden oldalról megerősítsék a vallástán tekintélyét. — így kezelt vallásitanitványt már előbb is hallhatna a gyermek, mintsem az olvasásban teljes jártasságot nyer, a mikor tehát az emléki rész mely különben is csak rövid lehetne, a tanító szája szerinti utánmondogatás által volna megszerezhető. Később az olvasás s illetoleg utánolvasás kiegészítő segéd eszközül szolgálna a már hallottaknak részint önerőszerinti további megtartására, részint bővebb megszerzésére.

Ugyan ez áll a szent történetek vázlatáról is, mert meggyőződésem szerint a gyermeknek már előbb kell élőszóbeli előadás nyomán erkölcsi, — szívképző történetkéket elmondani tudnia, mintsem képes azokat magának könyvből kiolvasni; sőt, akkor is, midőn olvasásban már teljes készséggel bír, csak az ügyes, meleg, lelkes szóbeli előadás adhatja meg az efféle lörlénetkéknak azon fűszert, mellynél fogva ellenállhatlan bájjal tapadnak nemcsak az emlékezetbe, de a szívbe is. Minthogy pedig a szent történetekben is illyszerű erény-rajzok foglaltatnak, azokat is az elemi tárgyak közé soroznám, annál is inkább, mivel itt a valóság, a tény alapjain mozoghatván a tanító, nem kénytelen költött s csupán valóságos erényjelenetek után kapkodni, s épen azért a nemes hév, mellyel előadását fűszerezi, annál határozót-

tabb s igazabb lehet. Azonban, midőn elvben a bibliai történetek használhatása mellett nyilatkozom, mint olyanok mellett, mik az erkölcsi, különösen vallás-erkölcsi nevelést tetemesen támogathatják, — egészen más véleményben vagyok az alkalmazás részleteire nézve. Ugyan is határozottan roszaom a bibliai ószövetségnek eddig szokott taníttatását. Vannak az ó történet e szakaszában kétségtelenül olly nagy jellemek, mellyeknek fényoldalai igen képesek a fiatal lelket lekötni, elragadni, utánzási vágyra költeni; de e jellemek árnyoldalokkal is bírnak; sőt magán k e történeti szövegnek egyik nagy árny-foltja az: hogy alig van egyetlenegy nagy jellemű ember, ki legalább egyszer ne bukne. A kis gyermek illy—szerű eseményekből lelki emelkedést nem meríthet. Mikép bízzék a saját énjében működő jobb szellemben — mit még is felkölteni benne mulaszthatlan kötelességünk — de mikép bízzék mondom, e jobb szellemében, ha a legderekabbakat is elhagyd néha jobb szellemük? ha a legjelesebbek is megbuktanak? s pedig olly történet folyamában, melly szentnek mondatik. A gyermek még nem tudja megfogni, hogy itt „a szent“ az irányt, a czélzást, nem pedig az egyes események és jellemeket illeti. Az ő, még csak szürkülő agyában összekeverednek e fogalmak, s a bünt is, mint illy et, a szent történet egyik kiegészítő részének tekintendi. Hiába erőködünk azt neki fölvilágosítani, mikép az Isten a rosszat is megengedi, hogy annál jobban kitűnjék a jó, az erény, — vagy pedig ezt: mikép az ember saját gyarlósága szerint is kényszerül elismerni egy magasabb halalomtói függését stb. Mindezek s hasonló fölötte magas eszmék a gyermek gyöngé értelméhez képest, s vagy kétes homály, vagy vakhit alapul meg lelkében, melly ugyan nem mindjárt a gyermek-években, hanem később midőn az álokoskodás és világi csábítás hydrája emeli fejét, vészjóslólag özönli el az észfény mellett fölmelegült hit által meg nem szilárdéit kebelt. — De a szentkönyv egész terjedelmében, úgy a mint van, nem is gyermekek, hanem éretlkoruak számára volt írva, s ama mély bölcséleti szellem, melly az egészét átlengi, valóban érett meggondolást, vagy ezt helyettesítő érett és alapos magyarázatot föltételez. Azonban bármí jó legyen a magyarázat, soha sem lehelünk biztosak az iránt, nem fogamzik-e meg egyik vagy másik téveszme a gyermek agyában, ha a szabad kényeszerinti átolvasásra az egész szöveg száraz egyszerűen fekszik előlte? Minek olly bűnökre figyelmeztetni a gyermeket, mellyeket tán épen csak bibliából tanul

megismerni, melyekről e nélkül tán nem is álmodott volna? Nem mondom, hogy e szigorú óvatosságot a serdülő suhancz irányában is meg kell tartanunk. De a gyermekre nézve bizonyára elkoraitás rejlik a dologban. — Véleményem tehát az: hogy a bibliai események közül szemeljük ki azokat az elemi tanodák számára, melyekben aránylag legtöbb tiszta erénysugarak villognak, a bűnt pedig lehetőleg mellőzzük, vagy lehetőleg kíméletesen érintsük csak e rajzokban, ha valódi erkölcsi hatást akarunk reményleni. Az új szövetség történeteit is ott hol a vallási felekezet tantervével meg egyeznek, csak úgy kellene előadni, hogy minden felekezeti keserűség, gyűlölködési kísértés legszorosabban eltávolítható.

A mondottakból önkényt következnek, hogy én az eddig említett két tárgyat t. i. a hittant és szent történetet illetőleg saját szerkezetű, alapos s az említett tekintetek szerint czélszerű kézi könyveket tartok a jó elemi tanoda egyik legfőbb kellékeid.

Az olvasás és írás tanulását czéломhoz képest csak anynyiból említem, a mennyiben embernek, ki az öntökélyesítési fő elvnek eleget akar tenni, csakugyan olvasni és írni tudnia kell, — az olvasás lévén az eszmevevés, az írás pedig eszmeközlés eszköze. Mivel pedig annak, ki magát tökéletesíteni, különösen erkölcsi leg is tökéletesíteni akarja, értelmiségét mindenkép nevelnie kell, önkényt világos: hogy az olvasás — melyet mint magában véve pusztán gépies ügyességet csak a czél tekintetéből nézhetünk magasabb szempontból — az értelmiséget gazdagítható és fejthető ismeretek megszerzésének egyik leghathatósb s kényelmesb eszköze lévén, minden, bármi szegénysorsu embernek is közkincseül tekintendő. Az írást — mellőzve itt az életben előfordulható hasznavehetőség száz meg száz alkalmait — főképp erkölcsi szempontból azért tartom szükségesnek mindenkire nézve, mert azon ügyesség birtokában az ember megszabadul egynemétől a gyámoltalanság s másoktól kényszerű függés érzetének, mi az önbecsülést, annyi szép erény anyját, hathatósan fokozza. — Ha pedig legkülönösbben azon szempontból tekintjük az olvasást, hogy segítségével egyenesen vallási s erényi oktatmányokat, buzdításokat meríthet az ember, — az írást pedig úgy, hogy általa egyenesen erkölcsi, javító, és néha üdvmentő tanácsokat, tanításokat, intéseket oszthat ki, — ha mondon, e szempontból tekintjük: úgy e két különben tán csak külső ajánlatul szolgáló látszó ügyességnek becse véghe-tetlenül emelkedik, olly annyira, hogy azok az erényország ter-

jedhetésének múlhatlan tényezőiül tűnnek fel. Ne említsük itt azt: mennyi visszaélés és bűn, mennyi károsítás és aljasodás segítetik elő vagy követtetik el egyenesen épen az írás és olvasás által. Ez ellenvetés az ő szükségük és hasznuk, — s jól vigyázzunk: e r-kölcsi hasznukról kimondott alaptételemet teljességgel meg nem ingathatja. Az írás és olvasás által okoztatható veszedelmeket — ha minden egyéb népnevelési eszközök alkalmazása kellő öszhangra olvad — épen ezen említettem öszhang ellenmunkálásánál fogva könnyen elháríthatni, megsemmisíthetni: ellenben — s itt figyelmet kérek — azon jókat, miket csak és egyedül az olvasás és írás által eszközölhetni, más módon valósiini képesek nem leszünk, bármí tökéletes, s hogy úgy mondjam eszményies legyen is az öszhangzás és kézfogás minden egyéb nevelési eszközök között. Mert mi itt a gyermeket nem úgy tekintjük, mint a tanoda látogatóját, hanem mint azon majdan felserdülendő ifjút és embert, ki az életbe kilép, megküzdendő annak sanyaraival, és csábjaival. Fegyvert kell kezébe adnunk, mellyel védhesse magát a bűnnek rém- és szyrén-alaku kísértései ellen egyiránt. Mi legyen e fegyver? — Mindig máshoz folyamodjék-e, s tán épen olyanhoz kit hasonló ingerek izgatnak? Ott csak viszhangra találand bűnös gondolata, s tán épen akkor lobog fel a végrehajtás gyász lángja két kebelben egyszerre, midőn külön külön egy-egy jó barát könnyen lefojt—hatá a lángzatot. Mi legyen e fegyver, e jó barát? Egy jó könyv l Igen de mikép szivandja magába annak szent titkait a hányatott elme, ha a tudatlanság éjhomálya lepi a szemet, ha az ismeretlen jegyek miatt zárt könyv marad? — Azért tanítsunk olvasni írni minden gyermeket — ne vonjuk meg kajánul a szegény néptől az önjavíthatásnak egyik hathatós eszközét!

A számvetésnek gyakorlati hasznai és szükségei közönségesen elismert dolgok; de van neki közvetve erkölcsi érdeme is. Hogy azt megérthessük, nem kell anyagi hasznavehetőségét, hanem csak alaki képző erejét tekintenünk. A számvetés igen jó értelemfejtő, clmeélesztő eszköz. Átalán fejtven az értelmiséget, fejti annak észszé magasodhatását is, s e szerint elősegíti alakilag az erkölcsi igazságoknak belátását. Ugyan ez áll az alaktanról is. E kettőt tehát mint az értelmiséget, következőleg öntökélyesítést alakilag hathatósan előmozdító tényezőket nevelési szempontból sem szabad mellőzni, — mindig ide értven azon terjedel-

met, nielly a zsenge növendékek erőfokozatához képest ajánlatosnak mutatkozik.

Ezek azok, mik a néptanodákban, az alaktant kivéve, eddig is rendszerint helyet foglalnak, de miket én ezentúl fejtőbb, a lélek szabad önértetét jobban előmozdító módon szeretnék használtatva látni. Most azonban azon tárgyakról kell említést tennem, mellyek eddigelé az alsóbb néptanodákban vagy teljességgel nem, vagy csak itt ott kivételkép s egyenként adattak elő, s mellyeket még is a népnevelésnek nem pusztán művelési, hanem szorosan véve erkölcsi érdekénél fogva is elengedhetlenül alkalmazandóknak vélek.

S ezek közt első helyen az éneklést ajánlom. — Nem titok, milly hatalmas erkölcs-szelidítő, figyelem-ébresztő, lélekvidámító eszköz a zene és ének. Az orpheusi s egyéb hasonló mesék csak alakjokra nézve mesék, — a lényeg bennük alapos és való. A vad állatokra kétségtelen hatással van a zene, némelyek-re andalító, másokra félelmitő hatással, — de az eredmény mindig egy t. i. szelidülés, ha csak pillanatnyi is. Minél vadabbak a népek, annál zordabb az ő zenéjük és énekük, — de mindenütt ünnepélyességet fejeznek ki vele, a mikor tehát a legdurvább állatiság — aránylag — háttérre vonul. A zenét és éneket kiválólag kedvellő népek aránylag szelídebbek amazoknál, kik érzéketlenek ez isteni művészet hangjai iránt. S egyénileg is való, hogy a legádázabb indulat is engesztelődik valamely kedves hangszer vagy emberi hang nyájas-bájos szózatára. S mi épen a zene megkedveltetését akarnók elhanyagolni, s épen köznépünknel? mellynek bizony valljuk meg, sok tekintetben szüksége van a szelidülésre, annyira, hogy az e czél elérésére kínálkozó minden eszközöket kétszeres hévvel kell felhasználnunk. Noha tehát nem ollyszerű tantárgyul kívánom fölvetni az éneket, melly már az elemiek közt hangjegy és hangnem elméletén kezdődjék: de ollyanul igen is, melly a mindennapi gyakorlat szárnyain fölemelje a fiatal lelket az élet eszményiesb légkörnyébe. S ezt annál mulaszthatlanabbul, mert elnézve a zene és éneknek főnerített erkölcs szelidítő, kissé távolabb eső hatásától, egyenes és közvetlen erkölcsi hatálya magában a tanoda életkörében kétségtelen. Vagy nem fűződik-e mélyebb, bensőbb áhítat az ima szavaihoz, ha azokat megható, komoly dallam hangjai kísérik? S más oldalról nem fogékonyabb-e a lélek az ismeretek és erkölcsi igazságok befogadására, ha illő vidámulás fo-

kára emelkedett egyegy nemesen zengő dal lejtései által? S maga valamely erényszabály nem maradandóbb kincsévé lesz-e az emlékezetnek és szívnek, ha költészet és zenészet köntösébe öltöztetve kétszeres lelkesedéssel harsogtatja a kedves alakban ajánlkozó jóra kétszerte hajlékony növendék nyelve? Hozzájárul az is, hogy mintegy több tekintély munkál közre az erkölcsi igazság megalapítására: — a bölcs, ki azt kimond, a költő, ki azt versbe foglal, a zeneszerző kit dallam-ötletre ihletett, a tanító, ki azt így közli növendékeivel, s végre magok a gyermekek, kik azt az őszhangnak, az egyetértés és együttérés e hathatós közvetítőjének segítségével egy szívvel lélekkel ismétlik, s megújra ismétlik. — Ennyi tekintet — noha csak vázlatosan érintve — eléggé ajánlja a tanodái éneket, s kimutatja annak szükségét.

Következnek most azon tantárgyak, mellyek főképp csak ismeret-gazdagító szempontból szoktak méltányoltani, s noha már mint illyek is az értelmiség tárházában közvetve — csupán az ész alapjain igazán megszilárdulható erkölcsiség érdekében is figyelemre méltók,— különösebb fontosságot mégis egyenesen erkölcsileg is fejlesztő hatásuknál fogva tulajdonítok nekik. — Isten műveinek egész nagyszerűségét csak az fogja illőleg érteni és érezni, ki a természetleírásnak legalább főbb vonalaival megismerkedett; — teljes gyakorlati cselekvőségre csak az fog buzdulni, ki a természeti kincsek miképeni feldolgozását a mütannak legalább vázlatában érintve látandja; — a babonától csak az szabadul meg tökéletesen, ki a vallás parancsai mellett a természeti erőknél munkálkodásairól bármi egyszerű természettan útmutatásai nyomán meggyőződhetik; — éleire, egészségére csak az viselhet teljes méltó gondot, ki részint testének szerkezetéről az embertanban, részint élete s egészségének barátjai s ellenségeiről az egészség-tanban legalább némelly általános ismereteket szerez: — az önbecsülésnek magasabb polczára csak az emelkedik, ki lelkének nemesebb erőit, tehetségeit a l é l e k t a n világánál vizsgálhatja; igazi honfi-erényre csak az buzdulhat, ki hazájának áldásaival, kincseivel a földleírás segítségével, hazájának nagy emberei s eseményeivel a történetírás csarnokában megismerkedik: különösen a mezei munkásság abban fog leginkább kifejlődni, ki az okszerű munkásságnak mikép-jét agazd a s á g t a n alapelvi szerint lerajzolva látandja; — helyzetét kellőleg méltányolni, észszerű engedelmisség és elégedettség karjain

megnyugodni csak az tudand, ki jogait s kötelességeit az ő köréhez mért rövid törvénytanból alaposan megismeri; — a bár legjobb szándéka felebaráti szeretetet csak az viendí át sikerrel a gyakorlat mezejére, ki a jó szándéknak miképeni legczélszerűbb valósíthatását az Hiedelem szabályaiból meritendi; — a kölcsönös megérthetést csak úgy alapíthatja meg az ember, s következőleg számtalan félreértésnek, balramagyarázásnak, ármány és erőszaknak, csalás- és visszatorlásnak elejét veheti, ha magát szabatosan, illőleg s világosan kifejezni tudja, azaz ha a nyelvtannak szabályait mind beszédben mind írásban helyesen megtartani képes. Mind megannyi erkölcsi szempont, mik az elsoroltam tantárgyaknak legalább kivonatos, s főbb czikkek szerinti előadását ajánlatosabb teszük.

Elemi tanoda, s ennyi tárgy! kiáltaná fel valaki. — De meg ne ijedjünk! Egy az, hogy mind ezeket csak a lehető legvelősebb legtömöttebb kivonatokban óhajtanám érintetni, — miszerint az illeto kézi könyveknek is illy szerkezetűeknek kellene lenniök,*) —

*) De ezen velős és tömött szerkezet mellett a főirányza tokról soha sem szabad megfeledkezni. — Nem lehet ugyan kívánni, s nem is valósítható, hogy akármelly tárgynál szorosán vett vallási irányzat feltűnő s kitetsző módon tűzessék ki, de annál kívánatos) és valósítható is, hogy az erkölcsi irány mint valamelly vörös fonal akármelly s akárminő tantárgyán is keresztül szövődjék. — A vallási irányzatra nézve úgy vagyok meggyőződve, hogy minduntalan! vallási észrevételek által dogmatikai finomságokra, f e l e k e z e t i eltérésekre figyelmeztetni annyi volna mint megannyiszor felekezeti harczvágyra tüzelni a fiatal nemzedéket; mi nem kívánatos; — másfelől meg azt érnök el ez által, hogy pietisticus ábrándozókká képcznök a nemzedéket, s magokra a tudományokra külön külön vallási színezetet ömleszlenénk, úgy hogy végre a protestánsnak még földleírása vagy természetrajza stb. is más lenne, mint a catholicusnak, mi magában is képtelenség, s ez okból szinte nem kívánatos. De nem is valósítható, mert illy kitérængés mellett magát a tant hanyagolnók el, mit közleni akarunk, azt a kellő idő — s térből mintegy kiszorítván. De egészen máskép áll a dolog az erkölcsi irányzatra nézve. A tiszta erkölcsiségnek minden emberre nézve ugyanannak kell lennie; s azért ha az erkölcsiség — vagy határozotabban szólva az erényesség szelleme átlengi az egész tanösvetet, végeredményében ez nemcsak ismereti de erkölcsi hatást is fog szűlni, s e mellett az általános vallásosságot is emelni fogja a nélkül hogy speciális vallások egymástóli eltéréseire fordítná a figyelmet. S csak így gyarapulhat az erény országa, közönbösöknek

más az, hogy nem is csupán három év alatt gondolom én ezeket elvégeztetni, miről alább; — végre körülmények és helyzetek szerint majd egyik majd másik tárgy nyerhetne kissé nagyobb vagy szőkebb terjedelmet, mit szinte még pár szóval érintenem kellend.

látszó tantárgyak segedelmével is. Hogy e célra mind a fő mind a melléelvek határozottan életbe lépjenek, megtörhetlen kapcsol a következetesség szolgálend. Hogy nyíltabban fejazzem ki magamat, elmondom mikép gondolom ezt. Tágas értelemben véve maga az öntökélyesítés és szeretet is két nagy erény, s így mi-helyt e két fölvelnek elég tétetik, közvetve már az erkölcsi sőt vallás-erkölcsi elvnek is elég lesz téve; a fölvelkből leszármazó alvelnek pedig majd egyike majd másika fog inkább valósttanni e vagy ama tanban, a szerint a mint azt a tannak tárgya és anyaga engedi. Már maga az, hogy valamelly tantárgy ismeretkörébe lép az ember, öntökélyesítés műve; így képezvén magát szellemileg önként megnyílik a szeretet, a nemesb önszeretet és önbecsülés varázskapuja, mellyen át egyedül juthatni a hon- és embersze-retet édenébe. Ezekből azután a többi hogy úgy mondjam fiók-e-rények észrevétlenül de biztosan úgy fejledeznek, miut a rózsá-bimbó kelyhéből a számtalan egymásután feselő s mintegy egy-másból szülemelő illatos szirmok. — Gyakorlatilag így veszem fel a dolgot. Például: a természetrajz bevezeti az embert a ter-mészet lényecinek ismeretébe; ez ismeret által gazdagabb lön az ember, értelmileg tökélyesbült; de e lények közt önma-gát is közelebből megismeri, s kitűnő szerkezetét a többi lénye-kétől megkülönbözteti, — így szeretetre hivatik fel ön-maga iránt; végre arra eszmél hogy mind e lényeket egy fel-sőbb kéz tartja együtt illy magasztos öszhangban, s önmagának végokát is e szent kézben leli fel, s így tanulja szeretni az is-tenséget. S mikép ne melegülne szíve bálára azon fölény iránt, ki ennyi javakkal megáldá a földet. De nem elég, hogy a termé-szeti lények itt vannak s hogy az ember azokkal megismerkedik; vannak ezek közt különösen az emberre nézve hasznos- és ártal-masak. E hasznok és ártalmakkal is megismerkedik; sőt azzal is, hogy az ártalmakat el kell távolítania, a hasznokat szaporitnia ha ön-maga táklás fogyatkozás miatt, akár eltűprátás által elveszni nem akar. Tétlenségben ezt nem nézheti; erre munka, munkásság kívántatik. De az ember ereje nem végtelen, s bár mennyit fáradoz-jon, munkája gyümölcsseit tékozlással csakhamar elvesztegetheti; tehát takarékosnak is kell lennie. Valamint ő fáradoz úgy más is munkálkodik, valamint ő úgy más is szereti fáradozása gyü-mölcseit, ha más lerontaná az ő nyert eredményeit, hamar kipusz-tulna örömeiből, de más is úgy van vele: — tehát tisztelnie kell más jószágát, s így szeretnie nemcsak saját művét, de másét

Itt berekesztésül csak annyit még: hogy a nevelés eszközeit mennyiben egyenesen az erkölcsiség szilárdítását érdeklik, megvonnunk senkitől sem szabad; mi épen nem idézheti fel a tudálékosság vádját. A nagyobb terjedelmű tudás, a tudományos műveltség körébe

is, nemcsak magát, de felebarátját is. — Mind ez befoglatlaltatik a természetrajz bölcseimében; de mindenki, főleg a növendék ezt saját elméje szerint rögtön ki nem szedheti; erre tehát rövid újmutatások kellene, hogy e tan ne csak pusztá száraz leírások halmaza, hanem egyszersmind erkölcsi célzatok üdvös tárháza legyen. — így kell szerkeszteni természetrajzot — főleg nép számára. — s így megy ez minden egyéb tanon keresztül. — Vegyük fel még például: a földleírást. A gyermek megismeri lakhelyét, környékét, megyéjét, hazáját; sőt megismeri mindezeknek kincseit, áldásait, szépségeit, kellemeit. Ez ismeret, e tudás a t ö k é l y e s b ü l é s lépcsőjén egy fokkal magasbra emelte őt. De itt az ő lelke még csak félúton van. Ha itt megállapodik, nincs e tudásnak valódi célja. Minek neki ismernie a haza azon részeit, hova tán soha sem vetődik? Minek ismernie a dúsabb, áldottabb vidékeket, melyek utáni sóvárgásban csak hasztalanul emészkedni fog? — De felszólal a kölcsonnőség szelleme. Valamint egyik vidék kiválóig szépségével bájolja s deríti a honlakót s utazót, úgy a másik szívesen juttat fölőslégből a mostohább termékenységűnek. Tehát szeretni talál okot, szeretni a távolabb vidéket is, a hazát, melly közvetve s közvetlenül táplálja s vidítja. De a haza földén nemcsak erdők, hegyek, folyók, és mezők vannak, nemcsak ezeket ismeri meg, de emberek is vannak mindenütt, bármerre tekintsen. Ezek mind embertársai, honfitársai; ezeket mind táplálja a dús föld, s viszont mindezek mivelik e földet, melly közvetve és Ínség idején a bár legelhagyottabb zúg lakóját is táplálja, élteti. Újabb ok szerelni a haza földjét, a haza emberét, — a honfitársakat. Ámde bármi termő, bármi művelt legyen a föld, a természet, melly alkot de ront is, örökös harcban van az ember művével. Földiratilag jelentetnek ki nyomai annak, mint pusztított itt a sáska, amott a förgeteg, s ismét amott az áradás, a tűzvész mennyi várost és falut tön hamuvá, az éhmség mint tizedelte itt vagy ott a népet, az öldöklő járvány hol dühöngött leginkább stb., — mind megannyi intéz, hogy megfeszített kettöz'tett munkával lehet csak pótolni s némileg helyre hozni a szenvedett károkat, hogy vigyázat, és örködés, mértékletesség tisztaság és takarékosság sok bajnak elejét veheti stb' — Mind ez befoglatlaltatik a földleírás bölcseimében, de a kibányásztást nem lehet éretlen s éretlen gyermekemére bízni, hanem fel kell tárnai a felsőbb megismerés, az erkölcsi irányzat megismerésének kapuját előtte, hogy ne csak em-

tartozik; a szökebb kürti s töredékesebb tudás csak úgy lesz tudálékossággá, ha hamis vagy ál-alapokon nyugszik: — a józan és igaz elveken felépült tudás, bármi csekély tartalmasságú legyen is, helyzet- és körülmények mértékéhez képest csak üdvös lehet, holt a tudálékosság, bírjon bármi bő terjedelmű anyaggal, mindig csak töredék halmaz, s mindig veszedelmes.

De ha szinte a legszerencsésebb szerkezetben volnának is egymás mellé sorozva s összeállítva a tantárgyak, mind csak külső máz és vakító zománcz volna az, mely legfőleg a papíron fényledez a világ ámítására, a növédek lelkébe pedig cseppnyi szellemi s erkölcsi tökélyt nem szívárogtat, — hanem találjuk meg azon utat mellyen a zsenge elme és szív rejtek-ajtait legbizonyosabban megnyithatni. — Ez okból érintenem kell

c) A módszert és modort. — Módszer alatt értem az ismeret-közlésnek azon módját, mely a tárgynak megkedveltetése, átadására nézve legcélszerűbb s legsikeresebb bizonyul. Van általános módszer, mely némely alapelveket minden közlendő tantárgyra kiterjeszt, s van különösen módszer, mely minden külön tárgyra nézve kijelöli a közlésnek legjobb módját, a fő módszerei elvnek részletes alkalmazásaképen. Módszert sokfélének követnek, de önkényt értetik: hogy valódi jó módszer csak egy lehet — azaz az ismert módszerek közt aránylag legjobb; s ez, valamint az általános módszerre nézve, úgy a külön tárgyak különös módszerére nézve is igaz. A módszer a közlendő tárgyak minőségétől föltételeztetvén igen természetes: hogy e módszer kitalálását a tanító egyéni önkényére bízni nem lehet üdvös; — miért is az e tekintetbeni összhangzás kivívására hathatós lépéseknek kellene tétetniük országzerte. Nincs itt helyén a módszerekről külön értekezni — mert ez egy önálló terjedelmes munka feladata leendő; — annyit mindazáltal meg kell említnem, hogy a jó módszernek min-

léki szóhalmaz, hanem eleven lelki bútokká legyen a hazának ismerete. — így szerkeztett földleírás csak üdvösét munkálhat. — Természetesen ide értendő, s minden más tárgyra nézve is, hogy az élőszóvali magyarázat a könyvnek rövid intéseit, vázlatait czélszerűen kiszélesítheti. sőt az előadó egyéni tehetsége szerint átszellemléti. — S minta-irányzatul legyen elég e keltőnek említése. Külön külön minden tantárgynak illy módoni, s pedig még részletesebb kifejtése egy külön módszerei munkáknak lehetne tárgya.

denek felett a növendékben már meglevő erők és tehetségi kifejtéséhez mért kiindulási pontot kell megválasztania, legyen azonfelül hézagtalanul fokozatos, érthetőségre törekvő, természetszerű, összefüggő, az erőknek egymás melletti egyenlő kifejtésére célzó, érdekes, figyelem-edző, foglalkodtató, óvatosan haladó, s a növendékek nagyobb részének szükségéit szemben tartó, de azért egyének szerint a tárgyat egyéníthető is. Melly tárgyaknál alkalmazhatóbb például az érzékeltető, vagy párbeszédes, mellyeknél ismét a taglalható vagy összerakó módszer stb. ezt fejtegetni éppen a módszertannak feladata; de hogy az erkölcsiség a módszer által is lehetőképp előmozdításék, arra kell ügyelni: hogy az említettem tárgyak mindegyikében rejlő erkölcsi erő kellőleg kibányáztassék, hogy soha ne mellőzze a tanító azon irányt, melly a tantárgyat nem csak értelemmivelővé, hanem közvetlenül szívképzővé is teheti, vagy is röviden: hogy a tanítás ne csak egyik vagy másik erőt és tehetséget, hanem az összesen béri erőalapot, értelmet, érzelmet, vágyat, egyiránt képezze. — Ehez járul hogy a módszer lehetőleg könnyítse az ismeret megszerzését, mert a nehezítő módszer előli az ön-erő iránti bizodalmát, de még se könnyítsen az alaposság rovására, mert így elenyészik később a megszerzett ismeretnek anyagi bece, — alaki vagyis általános képző ereje pedig minden esetre kétes.

A milly nélkülözhetlen a jó s különösen erkölcsiséget fejtő módszer, ép olly elválhatlan attól — bár miképp akarnék is ellávolítani — a modor. Modor alatt értem az előadást vagy közlést kísérő külső segédfogások összeségét, mellyek a módszer hatályát gyakran hatalmasan fokozhatják. Ember, mint ember, soha nem vetkőzhetik ki annyira magából, hogy minden modori fogásoktól teljesen megszabaduljon. — Nem is olly veszedelmes dolog a modor, mellyet föltétlenül kárhóztatni kellene; csak magát a módszert ne támadja meg, azaz ne hatalmasodjék el annyira, hogy a módszer egészben véve csak modorozott csinálmányyá legyen. — Módszer a tárgyban, modor az emberben fekszik, s eképp a személyesség különbözőése szerint annyiféle lehet a modor, mennyi a tanító egyén. Modorra nézve nem állíthatni fel általános szabályt, mellyhez mérve egyik vagy másik modort legjobbnak bélyegezhetnék; aránylag jobbnak mégis azt kell vallanunk, melly a külön tárgyak módszereihez legjobban simul és alkalmazkodik. Ha a modor olly merev stereotyp mintákba van öntve, mellyek befolyása magát

az ellenkező módszerű tárgyakat is egy kaptára szorítná, azt kétségtelenül rosznak kellene neveznünk. Legtökéleteseb tanító az volna, kin olly kevéssé volna észrevehető a modor színezete, hogy a tárgy változtával ő maga is mintegy megváltozni látszának a tárgyhoz simuló forgékonyságánál fogva; mivel azonban illy ember csak ritka tünemény, főkép a falusi tanodák mezején, be kell érünk, s bizvást be is érhetjük azzal: ha a tanító nem aljasul rabszolgájává saját modorának, mellynek bilincseiből bármi körülmények között is sehogy sem tudna kibontakozni. — A modornak változatosságára tehát befolyása lesz az egyéni élénkség és vidámság, vagy lányság és komolyságnak, de befolyása lesz az ismeretek kisebb nagyobb terjedelmének s az ezen alapuló gyöngébb vagy erősebb önbizalomnak, s a hosszabb vagy rövidebb ideig tartó gyakorlottságnak is. De bárminő legyen ezen egyéni modor, az erkölcsiségre csak úgy halhat üdvösen, ha a tanító személyességében minél szélesebb erkölcsi alap van, mellyből merítvén az egyes fogásokat is alkalmoszerűleg erkölcsi fűszerül használhatja.

Tegyük fel, hogy a leghelyesebb módszer s legügyesebb modor a lehető legnagyobb változatosságot igyekszik a hasznos anyagokul szolgáló tárgyakra ruházni, mégis neme a majdan unalmassá válható egyhangúságnak fészkelje be magát ott, hol az egész változatosság csupán a szónak határai közé szorul, ha nincs egyéb segédeszköz, melly az élénkséget, s az ennek nyomán felviruló erkölcsi hatályt fokozni segítse. Illy segédeszközökül tekintendők

d) A gyűjtemények s egyéb társzerek. Nem csak nagyobb s kisebb fekete tábláknak, betűzési s olvasási lapoknak, s legfőlebb olvasó s kézi könyveknek, s írásminta-füzeteknek kellene az elemi tanodák falait s padait ellepniük; szükség volna még ezeken felül más társzerekre és gyűjteményekre, mik az előadást támogassák és világosítsák. Minél több érzék segítségével észleli a gyermek a megszerzendő ismeretet, annál mélyebb és tartósabb annak benyomása. Ha tehát láthatja, tapogathatja is azt, a mit hall, kétszeres, sőt háromszoros lesz az értelmi nyereség, s ennek nyomán közvetve az erkölcsi súly is növekszik. Számoló gépnek mindenütt kellene találtatni; alaktani minták és rajzok, mag-, szárított növény-, kagyló-, csiga-, ásvány- gyűjtemény-kék-, növény- és állat-ábrák, szerszám-minták, műhely-ábrák, földképek, néhány történeti arczkép s eseményrajz, némelly egy-szerű természettani szerek, áttekintési s összeállítási lajstromok, s

több efféle, mind olly tárgyak, mik nemcsak az ismeret száraz körét, hanem az erkölcsi érzelem gyümölcsöző vetéseit is tetemesen gazdagítják. Hogy csak egy példát hozzak fel: mennyivel magasabb képzetei nyer a gyermek Isten mindenhatósága, jósága, s világhormányzása felől, ha az elvetendő búzaszemet, valamint az abból öröltött lisztet is maga előtt láthatja, ha hallja, mennyi munkába kerül annak természetése, ha látja az c munkára szükséges sokféle szerszámot, de egyszersmind megtudja, hogy mindez hasz-talan volna, ha Isten napfénye s esője nem árasztaná reá a termékenyítő áldást, — mennyivel magasb képzetet nyer, mondom, illy gyermek, s mennyivel bensőbb érzényen gerjed szívében Isten iránt, mint hogyha mind ezt csupán néhány szóval hallotta volna előadatni! — igen, mert a sok segédeszköz fölélenkítette figyelmét s érdekét. így van ez minden dolognál, mi azt bizonyítja: hogy nemcsak az értelmi, hanem erkölcsi hatályt is magasítják a czél-s z e r ü*) taneszközök és gyűjtemények.

*) Czélszerűséget említvén önkényt értődik, hogy nagyszerűséget nem követelek. Mert nem szükséges, hogy néptanodákban teljes tudományos rendszereknek kimerítőleg megfelelő gyűjtemények létezzenek, sőt a czélszerűség épen azt kívánja, hogy egészen sajátos körülményszerinli rendszer alapján a gyűjtemények épen azon ágakra vonatkozzanak leginkább, mellyek körül a gyermek ismereteinek hely — s leendő életfaja szerint kiválólag forogniok kell. Mi hasznát vegye például a falusi növendék egy tökéletes, tudományos rendszerű állat-, növény-, ásvány-, vagy kövületgyűjteménynek? De viszont ebből következnek-e: hogy épeu semmiféle illyes gyűjteményt ne lásson, hogy épen csak a faluja határábeli állatot, növényt stb. ismerje, s hogy ne is tudja minő az a kövület átalában? — Én azt hiszem, közép utat tartani igen üdvös, s hogy ez nem is olly nehéz és költséges kivitelű, mint első tekintetre látszhatnék. Legyenek csak néptanítóink v a l ó d i népnevelőkké képezve, önkényt felgyuland bennök a buzgalom szikrája, mellytől hevítve ha csak csekély anyagi erő gyámolítja is őket felülről, önmagok, növendékeik közre munkáltával alapítandják meg a körülményekhez illő gyűjteményeket. Illy az ügyért lelkesülő népnevelő — ismeretszerzés és munkásság éb-resztés érdekében egyiránt — növendékeivel együtt gyűjti, szárítja a növényeket, szedi a magneműeket, mossa, rendezi a kövecseket, csigákat, állatfogakat, fogja és tatarozza a pilléket s egyéb rovarokat, faragesálja a szerszámmintákat, gyűjtögeti a különféle színű papír-selyem-posztó-vászón-bőrdarabkákat, stb. Mi egészen más élet ez, mint a jelen tanodái kaloda-élet! Valóban gyakran a mostani tanodák csak — kalodák.

Az eddig említettek szorosabban véve a tanítás ügyét érdeklik, hol a nevelési érdek, noha karöltve járó, s ha nem épen alárendelt, de mégis másod szerepű. Kell tehát szólnom még azokról, mik egyenesen s közvetlenül a nevelési, tehát legszorosabban véve erkölcsi érdeket illetik, s ezek

e) bánásmód és fenyítéki rendszer. Nem szükség közelebről értelmeznem, hogy mit értek ezek alatt: — mindenki előtt tudva levő dolgok. Itt tehát csak azt kell kijelentnem: mikép a bánásmódnak a szelídség és szeretet alapelvéből kell kiindulnia, ha azt akarjuk, hogy tanítványaink, intéseink, oktatásaink fogékony földre találjanak. Vagy hallotta-e már valaki, hogy félelmités és rettetgetés bizodalmat, gyűlölködés és durvaság szereteted ragaszkodást szül. S pedig mire megy a tanító s illetőleg népnevelő növendékeinek bizodalma, ragaszkodása, szeretete nélkül? — Itt áll a tanító a valódi nevelés gyakorlati terén, holott minden más inkább csak elméleti előkészület. Bánásmódja által nyerheti meg nevelendőinek szívét, sőt ezek szülői és rokonainak is szívét, bánásmódja állal tehet valódi foglaltsokat a népnevelés parlag országában. A népoktatótul tehát megkívánom, hogy szelíd, szeretetteljes, komolyan nyájas bánásmód állal hódítsa magához a zsenge kedélyeket, így azután könnyen fog boldogulni minden kísérleteiben, miket nevendékel üdvére szükségeseeknek ítél. így lesz a mindennapi szoktatás készséges megtestesítője az elméleti elveknek és szabályoknak; — így lesz rendszeretet, pontosság, tisztaság-kedvelés, testvéri kézfogás s több más erény tetteleg meghonosítva. S pedig főleg két szempont ajánlja ezt; először az általános ember-szeretet tekintete, mert hiszen ember szeretetet akar ébreszteni a növendék szívében; de mikép higyzen szavának a gyermek, s mikép érezze magát utánzásra felhivatva, ha soha szeretettel nem találkozik, ha nincs mit utánozzon? Másodszor a szegényebb sorsuak iránti kímélet tekintete, mi nem egyéb, mint a közszeretnek különyszerű alkalmazása, mire pedig annál nagyobb szükség van, minél inkább van az kitéve a nép bizalmatlanságának épen ez oldalról. A nép a durva vagy épen kegyetlenkedő bánásmódot igen könnyen következteti a szegénység gyanított megvetéséből — (mert hiszen — így okoskodik — az uraság gyermekét nem ülik verik úgy, nem merik úgy nyúzni) mit azután kajánkodással, gyűlölködéssel viszonz. S e szerint a néptanítónak meggondolatlan de egyszersmind észszerűden és lelkiismeretlen bánásmódja

által vettetik meg alapja ama boldogtalan viszonyoknak alsóbb és felsőbb rangúak közt, melyet mint hamu alatt lappangó örökös parázs jellemez a könnyen lobbogó visszavonás s elfojtott dühnek átka. Oh népnevelők, ha a nép valódi javítása igazán szíveteken fekszik, már csak ezen egy tekintetből is fordítsatok minden gondot a bizalom megállapítására! — Azonban midőn a bánásmód szeretetteljes szelidségét multhatlan kelléknek ismerem a népnevelésben, ez korán sem zárja ki az alkalom és egyéniség szerinti szükséges szigort és következetességet, mellynek eredménye az egyes hibák és vétkek, rossz szokások vagy rögzött bűnök kiirtását célzó fenyték. De a fenytékben is bizonyos arány, fokozatosság és mérték tartandó, úgy hogy a legszélő korláton túl csapongni egyáltalán tilos. Alapelve a fenytéknek: hogy legyen mindig e m b e r i; az egyes fenyléki szabályok és eszközök összege képezzen oly fenyléki rendszert, melly hármilly keménysége mellett se feledtesse soha, hogy a tanító büntetve javít, s javítva szeret. Ne undokítsa baromi vadság, örült szenvedély, és őrzőngő indulat, bőszt kegyetlenkedés, esztelen boszúvágy, vagy gyáva megtorlási káröröm soha a fenytőnek kedélyét s eljárását; ne fedje a népoktató soha, hogy nem rabszolgákkal, hanem szabad emberekkel van dolga. Csak így hozand művére áldást a fenyték, csak így hozand áldást a népszereget viszhanga az összes népnevelés munkájára, s a közerkölcsiség országa így alapuland meg az őszinte rokonszeretet ápoló karjai közt.

Hogy azonban ez annál bizonyosabban eléressék, szükség még mind a tanítás, mind a nevelés ügyét közösen érdeklőleg

f) a népnevelési szellemtől röviden emlékezni. — Látuk e munkácska első részének végső cikkelyében, mikép az eddigi népnevelés szelleme leginkább a korlátozásban, a minél kevesebbet tétetésben nyilatkozik: én ellenkezőleg jövőre épen a szabad fejlődhetés, a minél ébrett cselekedtetés szellemét ajánlom. Legyen e szellem összege, központosítja, képviselője az alapelveknek, mi tehát a lanyha pangó állapotot önkényt kizárja, miután — mint láttuk — csupa szenvedőlegesség sem öntudatosan szilárd vallásosságot, sem értelmi s erkölcsi öntökélyesítést, sem tiszta nyílt embert- s hon szeretet nem alapít meg. Legyen a népnevelési szellem az összes emberiségi nemesedés szellemének lehelete, s lobogjon áldásos anyalként a kunyhó felett ép úgy mint a dúsak palotáin. E szellemből indulva ki a népnevelő tekintse az alsóbb

osztályú nemzedéket összesen olyanul, melly az isteni eszme — az erkölcs nemesedés valóítására, nagy számánál fogva aránylag legtöbbet tehet; minden egyes tagját e nemzedéknek pedig nézze úgy, mint kiből tán mind az ész mind az erény birodalmának igen kitűnő bajnoka válhatand. Semmi elővélemény, semmi balítélet, vagy épen előleges kárhóztató ne foglalja el a népoktató szívét; s legyen ő az egyedül üdvös szellemnek hű apostola. E szellem nem türendi a gépiességet, a méltatlan megalázódást, az erőszakolt együgyüséget, hanem gondolkozó, bátorlelkű, önbecsét érező, de nem túlbecsülő s nyíltszívű, engedelkeny, embertársát kegyelettel ölelő, hazáján szent hévvel csüngő, istenét pedig benső igaz hódolattal imádó s minden erényre kész fogékonyságú népet nevelend a világnak, a hazának, az emberiségnek. Illy népre van szükségünk különösen nekünk, hol a százados nyűg és bilincs már már előlt minden rugalmasságot a nép lelkében, azt pedig mi megmaradt belőle a balszokások özöne üdvtelen kárhóztatos irányban kezdé működtetni. — Bár hová tekintsünk, mindenütt nagy mozgalmak lepik el az országokat, s ki tudja mit hozand ránk a kétés jövő. Elnézve a hazaszeretet szent érdekétől, csupán általános emberiségi érdekből sem lehet közönös: mellyik nép, mellyik vér nyeri el a túlsúlyt, az uralmat az évek folytatában. Az emberiség minden esetre csak akkor nyer, ha olly nép, olly vér víjja ki, ha nem is a túluralgást, legalább az egyensúlyt — mellynek hogy úgy mondjam magvában több nemes csira, több erény-bimbó szendereg; de bár mennyi illy csira és bimbó gazdagítson valamelly nemzetet, az még nem mentendi meg őt a nagy érdekek összeüt-közésekor. De csupa bármi roppant tömegek mennyisége sem víjja ki a diadalt, s nem is épen fegyverek gyilkoló romboló ereje bir eldöntő súlylyal: — a szellem az, mi lelkesít, mi százszorozza a hatalomsúlyt, az erőhatályt, de ellenkezőleg a szellem — ha boldogtalan irányban indul — megtöri a látszatra legerősb hadat is, még mielőtt rabszíjra fűzné azt a dühöngő elem. Nekünk tehát azon kell lennünk, hogy összes köznépünkben a szendergő erények üdvös szellem napmelege által minélelőbb s hatályosabban fölberesztessenek. E szellem eszméket használjon mozdonyokul, eszméket, mint mellyekre egyedül biztosan építhetni a hon s emberüdv jövőjét. Érdekek inkább anyagi természetűek, eszmék a szellemek honában fogamszanak. Érdekek elpárolognak, eszmék az öröklét trónja körén virulnak. Érdekek az állatíságot tüzelik: em-

bernek emberhez legmúltóbb harcza eszmékért lángol fel. Minél magasztosabbak, minél szentebbek az eszmék, annál dicsőbb a viadal, annál bizonyosabb a győzelem, ha t. i. árulójjká nem lesz az eltörpített, eltorzult szellem. De eszméket csak cselekvőség karol fel, eszmék mellett csak cselekvőség áll ki a küzdohokra: innen múlhatlanul szükséges, hogy már a nevelés szelleme is, a c s e lekvőség és cselekedtetés zászlóját tűzze ki a pályafutás buzdító jeléül. Van egy eszme, melly a nemesebb érzeményekre képes embert ellenállhatón bájjal ragadja meg, a szabadság eszméje. Valamint nincs halálosb ellensége az ember fejlődésének a rabszolgaságnál, úgy nincs hathatósb védangyala sőt teremtője az észszerű józan szabadságnál. A magyar véru népbén most is hathatós erkölcsi tényezőül tudjuk a szabadság szeretetét; ezt józanul ápolni s a többi néptöredékekre is lehetőleg ki kell terjeszteni, mi csupán a népnevelésnek szabad fejlődési szelleme által eszközölhető. Ne féljeteK, hogy az ekkép ápoltszabadság-szeretet boldogtalan kinövéssekkel eléktelenülvén rendbontó túlságokra ragadja az embert, hogy a sokáig békóba szorított tömeg a puszták ménjének, a sivatag oroslánének szilaj, féktelen, pusztító szabaddosságára vetemüljön. Hogy az ne történjék, annak titka épen a követeltem öszhangban rejlik, abban t. i. hogy a nevelési eszköözök és módok valamennyien, mind tanodában, mind tanodán kívül öszhangzatosan együtt munkálkodjanak. Ha ez következetesen, és h é z a g t a l a n ú l történik, igen szépen el lesz érve az óhajtott czél, mert mindenik föelv annyira vívandja ki önállóságát, hogy a többiektől magát elnyomatni ne engedje. Ki embertársát igazán szereti, az a józan szabadság élvezetét, mellyel maga annyira szeret, mástól sem fogja elvonni, s így a szabadság szeretete nem egyedüli s legfőbb, nem önző irány, hanem egyik jelesebb iránya lesz a minden nemes tulajdonokat ölelő átalános szeretetnek. De okvetlenül szükséges, hogy épen ezen szabadsági irány is helyt foglaljon a népnevelés szellemében, mert törpe lelkü, rabszolga szellemü néppel — ha szinte ember-erőt haladó megfeszítéssel akarnánk is minden egyéb erényeket beléje tölcsezni — semmire sem mehetni, semmi nagyot, dicsót, maradandót, s az emberiség századaiban figyelemre méltót nem eszközölhetni. Nem, nem, ez teljes lehetetlen. E nélkül akármit óhajtunk is kezdeni, mi az embert isteni eredetéhez közelebb vigye, mindenütt és mindenkor a nép álami utunkban elgördíthetlen szikla-óriásként az ő gyávasága, fé-

lénksége, butasága, és lelkesülésre képtelen rugalmatlanságával. Ellenben a szabadság szeretetétől átmelegített nép csudákat művei ott is, hol mármár a végenyészet órája kong.

Igaz, hogy a rögtöni változtatás a népnevelés szellemében, főképp a balul érhető szabadságnál fogva, veszedelmes lázt és forrongást idézhetne elő. A szemevilágát visszanyerő vak a napfénybe rögtön tekintvén ismét megvakul. De hiszen épen ezért szólunk népnevelésről, s nem nép-helyzet változtatásáról. A már élő nemzedék irányában csak előkészítő némelly javítások történhetnek czélszerűen; az egész népnevelési rendszer reformja csak a még születendő nemzedéket illetheti. S itt is óvatos lépcsőzetességgel kell eljárni, nehogy a régi és új mód közti igen éles ellentét olly szembetűnővé legyen, hogy holmi éretlen remények izgassák a már felnötteket azon állapot erőszakos siettetésére, melyet mi a serdülőendő nemzedéknek erkölcsi alapokon akarunk előkészíteni és megszerezni. Azonban azon hiú hit se ringasson bennünket utópiái álmákba, hogy már az első nemzedékben valósítva láthatandjuk az új irányú szellem és elvek egész jótékonyágát. E nemzedék még sokkal inkább lesz környezve a régi elvek képviselőitől, sokkal szorosabb s gyakoribb érintkezésben lesz a korábbi megcsontosult nemzedékekkel, hogy sem az új irány teljes önállóságát várni lehetne. Kétségtelen késleltető hatással lesz reá az eddigi bénító szellem eredményeinek szemlélete; de viszont némi hatással lesz a fiatalság is a vénekre, mint az új irány neveltje. így kölcsönösen mérséklendi egymást a két ellenties elem, mi az észrevétlen öszszeforradásnak üdvös előjele. S épen ebben fekszik egy biztosítékkal több, hogy minden forrongás! félelem nélkül bizvást megkezdhetni az újabb haladást, de természetesen a hágszó legalsóbb fokán. — A megnyugtatósnak isteni bája fekszik azon öntudatban: hogy jót eszközölhetünk a jövőségnek a nélkül, hogy a jelent aláásnók. Azért csak rajta! húsz év múlva sokban változott nemesebb jellemű nép lependi e szép hazát, — ötven év már új időszakot nyitand köznépünk erkölcs-történetében; egy század múlva pedig, ha Isten kegyelme menten tartja ez országot romboló véstől — a történetbúvár csupa ismeretlen alakokat látand jelen állapotaink szomorú rajzaiban. —

Az előbocsátott hétféle részletnek megemlítése után szólhatunk 3-szor a tanodai osztályok és évekről.

Némileg ugyan ezek is kiegészítői a tanodái rendezésnek;

annyiban mégis önálló rovatot igénylének, mennyiben különösen nevelési szempontból fogom fel a tárgyat. A jó tanodái rendszer megkívánja ugyan az elégséges osztályokat és éveket: de nem következik viszont szükségleg a különben tán elégséges osztályok és évek számából, hogy a jó rendezettséget bélyegző minden egyéb kellékek is megvannak, mikről épen imént szóllottam. Hogy mind ezen kellékek lehető leghathatósb erkölcsi irányban működjenek, arról előadtam véleményemet; de hogy e működés fogatos is lehessen — ahhoz idő kell. Épen ezen időmennyiséget kell szem előtt tartani, ha az oktatmánynak sikerét várjuk. — Legfőbb haja köznépünknek, hogy nem neveltetik eléggé, hogy t. i. elégséges időt nem szentelünk e fontos tárgynak. A polgári pályára vagy épen magasabb körökbe lépendőknél már több időt áldozunk neveletésükre; mintha bizony neveltségre kevesebb joga volna az alrendűnek, mint más ember fiának, s mintha a nevelést, azaz az erkölcsiség megszilárdítását épen a szegényebb sorsuaknál hamarabb volnának képesek véghezvinni, mint a jobb móduaknál! Itt vagy önámítás, vagy emberiség-gúnyoló álnokság rejlik. A nagyobbkörű műveltség, dúsabb tudományosság több időt igényel mint a szűkebbkörű tanultság és képezettség, ez kétségtelen; e szempontból az alsóbb rendűek beérhetik a kevesebb számú évekekkel, — de a valódi erkölcsi neveltség megalapítása — általán véve e gyenlő terjedelmű időt kíván, sőt az alsóbb osztályoknál aránylag még többet, miután minden egyéb körülmény közrehatása valóbszínűvé teszi az egyszer másszor megépített erkölcsi oszlopszatnak leromboltatását. Ezeknél fogva óhajtóm: hogy a 6, 7, 8, éves gyermekek az elemi tanodák alsó osztályát legalább két évig len járják, hol olvasás, írás, vallástán, bibliai, számvetés, alaktan elemi, gyakorlati éneklés, azonfölül természet fold- és történetírás legelemibb érintései, egészségi s erkölcsitani rövidke élet-szabályok tárgyalatnának. Ezután mennének át a két két éves két felsőbb osztályba, hol a mondottak már bővebben, a többi tárgyak pedig szinte előadatnának. Az első két éves osztály képezné a valódi elemi iskolát, mellynek sehol sem szabad volna hiányozni; a két felsőbb osztály képezné a felsőbb elemi tanodát, mellynek, az alsóbb osztálylyal kapcsolatosan minden népesebb helységben kellene létezni. Hol a közlekedés és közelség megengedi, a kisebb helységekből illy nagyobb helységekbe adatnának a gyermekek, egyszersmind élmezési és szállásolási gond alá: hol pedig ez tel-

jességgel kivihetlen volna, ott magának az alsóbb elemi folyamank legalább négy, ha lehet öt évre kellene kiterjeszkednie, a mikor aztán a szükséges összes tantárgyaknak legalább nagyobb része s lehető pontossággal folytattatnék. így mintegy 12—13 éves korukig maradnának a gyermekek értelmes, nevelésileg tanítói felügyelet alatt, s még akkor aztán múlhatlanul következének a vásárnapra tanodák, hogy a megkezdett képzés legalább rögtön félbe ne szakadjon, üdvös ismétlések, s alkalmoszerű bővebb felvilágosítások adassanak.

De éppen az elemi összesen véve négy vagy hat éves folyam alatt erkölcsi érdeknél fogva úgy szeretném elintéztetni a dolgot, hogy a gyermekek tanodán kívül alig számolhatván alapos erkölcsi vezéreltetésre, minél több időt töltsenek a tanító körében, — miért is a pusztán tanulásra szánt négy órát naponként véghetetlenül kevesellem. Ha a tanító e négy óra alatt bár a lehető legnagyobb buzgósággal és ügyességgel iparkodik is célját megközelíteni, mikép győződjék meg mégis, hogy a gyermek valóban az ő kiskörű életében is már gyakorlatilag alkalmazza a tanulmányok, elméletek, intések és szoktatások irányzatait, mikép győződjék meg mondom, éppen ezen néhány óra lefolyása alatt? Azért kívánatos, hogy a gyermekek mulassanak, játszszanak, éljenek is, ne csak tanuljanak a népnevelő szemei előtt; kívánatos, hogy minden tanoda némileg képét öltse magára egy-egy meghitt családkörnek, egy-egy családszerűintézetnek. Csak így lehelvén a különben is rövidre szabott, s annyi ellenséges elemtől környezett e r k ö l c s - n e v e l é s i eljárásoktól biztosabb síikért reménylem.

S midőn így fejezem ki óhajításomat, éppen nem fedekzem meg azon körülményről, melly olly nagy súlylyal bírónak ismertetik közönségesen, arról t. i. hogy a szegényebb sorsú népnek már egy kis munka-bíró gyermekére, házi és gazdasági okoknál fogva, mint segédre szüksége van. Méltánylom ezt, de nem annyira a munkára fordítás szempontjából, — mi egyébiránt a munkásság erényének megalapítására szinte üdvösen halhat, — mint inkább egy magasabb erénynek, a szülők iránti gyermeki ragaszkodás és szeretet kifejlésének érdekében. Olly gyermek bizonyára nagyobb hévvel fog csiügni szülőjén vagy annak helyettesén, ha azon érzettől melegítettik, hogy csekély ereje szerint már ő is segít rajta, könnyít terhein. Éppen ezen egymásom segítés, ezen kézfogás és vállvetés eszméje érdemel különösebb figyelmet, a nép erkölcsi

körében, mint a testvéri felebaráti szeretetnek legszelebb leggyakorlatibb alapja. De más oldalról sehog sem tudok megbarátkozni azon gondolattal, hogy holmi mindennapi pepecselés miatt — mert ugyan mi nagyot képes végezni a gyermek? — egy magasabb cél a több oldalról erkölcsi fejtés czéja egészen elhanyagoltasék, — vagy tán e mellett a gyermek nehezebb sanyarúbb munkával valóban elcsigáztassék. Oh, ki lehetne oly szívtelen, hogy a gyermeki vidorság ártatlan éveit illy módon elkeserítve látván, azt helyeslő ítélettel kísérje? Illy esetekben a községnek, az álladalomnak kellene segéd módokról gondoskodnia, nehogy a különben tán legszebb fejleményekre képes fiatal lelkek ekkép elsanyaritassanak. Lehetne tán, hogy az egyik cél, s a másik is előmozdittassék, bizonyos időközöket határozni, mellyek alatt a gyermekek egészen szülők segítségének szentelhessék gyöngé erőiket, oly időközöket t. i. mikor azoknak illy segedelemre kiválólag szükségük van p. o. aratás, szüret ideje s több efféle.

De nem feledkezem meg azon körülményekről sem, hogy épen a téli időben szokta leginkább elvonni gyermekeit a köznép a tanodától, tehát oly időben, midőn munka-segédre nincs szüksége. — Épen a téli idő volna pedig a legalkalmasb, csendesebb, egyenlőbb szoba-életi folyamánál fogva az erkölcsiségi elméletnek inegalapításása; a nyár azután szabad ég alatti sürgölékényebb életével inkább az erkölcsiségi gyakorlatnak lehetne szentelve. Ez lehetne próbaköve a mennyire megfogamzott tanoknak. S ezt mint nagy fontosságú okfőt különös figyelembe ajánlom. Igen de miért fogják el télnék idején a gyermeket a tanodától? Többnyire azért, mert nincs ruhácskája, melly megvédje az időjárás zordonsága ellen, — vagy nincs miből megadni a fapénzt, vagy azért hogy a tanodához juthatás fenektelen sár által gáolttatik. Mind oly okok, mellyeket az illető községek gondoskodásának el kellene távolítani.

Összefügg a tanosztályok ügyével s annak mintegy kiegészítője.

4-szer, a helyzetszerinti előkészítés.

Erről röviden csak azt jegyzem meg: hogy tanulmányilag igen czélszerű lesz az előadásokat, ismeretközlést, és kézi könyveket, mennyire lehetséges, a növendék leendő valószínű életpályához alkalmaztatni. A gazdaság körébe menők számára — tehát mezőgazdaszat! vidékeken — kitünőbb gond fordítatnék az e

körü tanulmányok elvei s elemeire, — iparos helységekben az ipar előnyeinek fejtegetése érdemel különösb figyelmet.*) De erkölcsi legegően itt találunk hatalmas alapot, melyre a nevelési munkásság lehető sikerét fektetheti. Helyzeti különbözős mint általános bélyeg alá foglalhatni nemcsak a vidék és leendő élet-nem, de a népiség szerinti származásnak, a vérnek tekintetét is. Ezt tudva a nevelési munkásságnak különösebben arra is kell irányulnia: hogy főképen azon vétkek és bűnök kifejlődésének gát vetessék, melyekre a nemzedék egyetemesen és egyénileg a népjel-letn feltűnőbb gyarlóságai szerint hajlandóbb, vagy melyekre a választandó életnem körében több s hatalmas csáb és kísértés kínálkozik. Mik legyenek ezen figyelmet érdemlő specialitások, mely-lyekre a különösb nevelési vagy is erkölcsoltó gondnak irányulnia kelljen, e munka első részének első és második, némileg harmadik

*) Hogy helyzeti körülmények különbözősége miatt egyik vagy má-sik tantárgy egészen elmaradjon, nem kívánatos, miután az áta-lános képzés főszempont; de hogy egyik inkább háttérbe, másik viszont előtérbe lépjen, ez multhatatlan. Azon tárgyak tehát, mely-lyek okvetlen s közvetlenül össze fügnek a valószínűleg vagy épen bizonyosan bekövetkezendő helyzettel, vagy arra egyenesen céloznak, nagyobb, szélesebb terjedelmet, mások viszont szó-kébbet nyerhetnek; mi eléggé mutatja, hogy ugyanazon egy szer-kezetű vezér-könyv nem illik az összes hazai nép fiatalságának ke-zébe. Tovább fejtven a fenérintett viszonyokat például azt mond-hatni: hogy a földmívelés jelöltjére nézve a természetrajz és ter-mészettanban, földleirat, s történetírásban, mű- és törvénytan-ban egészen más tárgyak, cikkek és pontok igénylenek különö-sebb kiemeltetést, mint a műipar, vagy kereskedés jelöltjére néz-ve és viszont. Egészen más szerkezetű leendő a cselédnek menő szá-mára az erkölcs-tan az elvek alkalmazásainak specialitásait tekint-ve, mint például a leendő napszámos vagy kézműves inas számá-ra. Részletes és legrészletesb figyelmzettetések tekintetében külön-böző lesz a műhely szorult levegőjében dolgozandó számára az e-gészségtan szerkezete, mint a szabad égalatti munkás számára. Írás és számvetésben több ügyességi alapot kell adni a leendő kézmű-vesnek mint a napszámosnak, alakatanban amannak szinle többet mint a földmívelőnek, nyelvtanban a cselédnek többet mint akár a földmívelő akár napszámosnak, és így tovább. Egyenemű s állandó-an öszhangzó szerkezetű mindnyájokra nézve leginkább csak a val-lástan (ugyan azon vallásúakat értvén) a szent történet, egyenfokú ügyességi fejlettségű még azon fölül az olvasás és éneklés le-hetne.

czikkeinek bővebb fejtegetéseiből eléggé kitetszik, mire tehát ez-úttal csak hivatkozni bátorkodom. Így például az oláh köznépnél, főképp a tunyaság és pálinkakor, a zsidóköznépnél a tisztátlanság és ravasz csalárdság s több efféléknek kiirtását s lehetőleg eleje vételeztetendők a gondos népnevelőnek intézkedései.*)

S most már eljutottunk oda hogy szóljunk

5-ször, az elemi tanítókról.

Mert a legüdvösebb eszközök és intézkedések is csak holt lelketlen anyag maradnának, ha nem volna, ki beléjük lelket lehelne, ki a fenérintett elveket életbe léptesse, s a kívántam szellemet megtestesítse. Az, kitől mindezen, az álladalom és emberiség közjávára oly fontos szolgálatokat várjuk, a tanító, a népnevelő, — s épen ezért ő személye szerint is sokkal fontosabbnak tekintendő, mint a hogy az közönségesen történni szokott. Azonban nem elég, hogy a tanító a maga állásának jelentősége felől világos, vagy tán épen hiúság-ébresztő öntudattal bírjon, hanem megkivántatik, hogy azt tetteivel valóban ki is vigya, s megérde- melje, s viszont az ekkép kiérdemlett jelentőségét mások is illőleg

*) Tovább folytatván ezt, következőleg fejezem ki gondolatomat: — Oly vétkeknek, melyek bizonyos népfaj vagy életfajnak mintegy kebeléből fakadnak, kiirtása vagy gátlására nem szabad elége- nünk a vallást, bibliát és erkölcsant, hanem irtó és gátló esz- közöket, sújtó okföket, vagy is, ha szabad magam így kifejez- nem, irtókapát, sarlót, ellenmérget, pallost mindünnen, a nép- nevelés körébe eső és eshető minden tantárgyak és gyakorlatokból kell kölcsönöznünk és segédül felhívunk. Minél több oldalról s mi- nél nagyobb eréllyel rontunk az ellenségre, az erkölcsi rosra, an- nál hamarabb és könnyebben fogjuk azt kipuszthítani vagy visz- szanyomhatni. Így a pálinkakor, bujálkodás ellen nemcsak vallás- és erkölcsant fegyvereivel harcolandunk, hanem még különösen az egészségant, az ember- és lélektan, a történet—írás, az oksze- rű gazdálkodás köréből veit fegyverekkel is. A babona ellen a ter- mészettant, a lopás csalás ellen a büntető törvénytant, a ravaszság ellen az emberméltóságot festő lélektan, különösb haszonnal is fordíthatjuk. S így önként kitetszik, hogy némely pontoknak például az egészségant- és te mésettantban, némelyeknek ismét a történetírás- és törvénytauban (s így tovább) sokkal élenkebb s meghatóbbszínekkel kell festetniük a szeszbalványzó szláv és oláh, a csalárd zsidó, a vakmerő daczos magyar irányában, mint kü- lönben történnék.

elismerjék. — Ezekre nézve főleg négy dolog szükséges, úgymint: a néptanítók kellő képzetése, helyes megválasztása, illő becslése és jutalmaztatása.

A képzetést illetőleg szükség van olyan intézetekre, ahol a leendő néptanítók nemcsak elméletileg, hanem főképp gyakorlatilag is képeztessenek. Mert a bár legtökéletesebb elmélet sem adhatja meg a néptanítónak azon forgékonyságot, melyre hivatali föllépésénél mulhatlan szüksége van, E forgottságot, ezen otthonosságot nem lehet eltanulni, s elsajátítani a bár legszebb gyakorlati működésnek csupa szemlélése által: tetteleg részt kell venni a magát képezni akarónak a gyakorlatban, s minél többször lép ki a cselekvés tereire, annál inkább magáévá teendő az óhajtott tulajdonokat.

Mostani képezdeinknek egyik fő hiánya abban áll: hogy inkább tanult, mint gyakorlott egyéneket bocsátanak szerte a hazába. Azon kevés kísérlet, melyet egyegy növendék tanító a gyakorlat mezején tesz, csak néhány csepp azon folyamhoz képest, melynek később mintegy leikéből kell kiömlenie, s pedig nem is annyira azon oknál fogva, hogy tán nem nyer elég jártasságot a leendő tanító a módszerben, tartom én a kevés kísérletet veszedelmes dolognak, mint inkább kitűzött célomhoz híven — a tanítói hivatal erkölcsi érdemének csökkenhetése miatt. Igen természetes, hogy a képezdeben nem tehetvén elégséges, a teljes gyakorlatot megszerezhető kísérletet, majdan tanítói állomásra menvén folytatja, vagy is inkább megkezdi a valóságos kísérletek sorát, miből igen könnyen következhetik, hogy ezen újabb kísérletekbe egyik másik, senki által meg nem igazított balfogás csúszván be, az megrögzik a tanító módszerében, vagy is inkább modorában. De még mindez inkább csak a tanítás ügyességét csonkítható veszély. — Ellenben az innen származható erkölcsi veszedelem kezdetét ott látom: hogy ilyen tanító látván, milly könnyűszerűleg löketik a kísérletezés örvényébe, tán az egész népnevelési munka nem fog előtte olyan lelkiismeretes dolognak látszani, mely fölött folytonos és ernyedetlen éberséggel őrködni legszentebb kötelessége, — s ezen első önkényszerű tapogatódzás után tán soha többé nem eszmélend rendeltetésének nemesebb céljaira, csak sodortatni engedvén magát a szokásos közfolyam áraitól, holott pedig annak irányát, fonalát ereje szerint megváltoztatni egyik szebb teendője volna. — Tanító, kinek kötelessége mindenben jó erkölcsi irányt sürgetni és ajánlani, semmiben a kétes erkölcsiségnek még csak árnyékát sem he-

lyeselni, illy tanító mondok tartozik mindenek fölött a maga állásának erkölcsi becsét érezni és tudni, hogy a gyermekek leendhető üdvének egyrésze egyenesen az ő kertészkedő kezeitől függ. Ha ezt nem tudja, nem érzi, akkor úgy is veszeve van keze alatt a bimbózásnak indult nemzedék gyümölcsöző jövője; ha pedig tudja és érzi, de egyszersmind szigorú önbírálat után a maga gyakorlati elégtelenségéről meg van győződve, akkor olly elfogult majdnem kétségbeeső módon induland meg pályáján, hogy már e miatt is aránylag kevés üdvösét művelendhet. Ez okból azt kívánnám, hogy a pályára kilépendő tanítók az elméleti éveken felül egy teljes évet csupa gyakorlati foglalkozásban töltsenek, — minek részleteiről azonban tán más alkalommal emlékezendem, — csak így lehetvén remény a tanítói hivatal erkölcsi tekintélyének felvirágzására. — Egyéb, a tanítónál megkívánt testi és lelki tulajdonokról, e helyt nem emlékezem különösebben; csak azon egyet kell hangos szavakkal kiemelnem: hogy a néptanító inkább lehet kevésbé ügyes, gyöngébb tudományi!, vékonyabb elmelehetőségű mint gyarló erkölcsű. Épen az ő e r é n y e s s é g e azon mulhatlan sajátság, mellynek minden egyebet túl kell ragyognia, az ő példája lévén ama leghathatós emelcső, inelly nemcsak a gyermekekre, de azoknak szülőire is indítólag s buzdítólag hatni fog.

Ámde a legjobban képzelt tanítók közt is lehetnek egyéniségek, kik egyik vagy másik vidékre, bizonyos okoknál fogva, inkább vagy kevesebbé illenek. Azért a helyes megválasztásra olly szerencsés tapintatot óhajtók, melly a tanítói személyesség s a helység közti őszhangzásnak titkos kulcsait mindig kitudná találni. Példát mondok rá. Teszem valamely tanítónak — mert külön kedvencz tárgya hihetőleg mindegyiknek van — sajátlagos vonzalma van a gyáripar fejlesztésének ajánlására, s olly vidékre jó, hol gyáriparra sem a nép hajlamai, sem a körülmények minősége szerint távolról sem gondolhatni — vájjon szerencsét csináland-e a nép között, ha kedvencz tárgyával lép elő, — vagy ő nem érzendie nyügzőttnek magát, ha mindent kellőleg megfontolván, nem léphet elő vele? Ellenben egy másiknak kedvencz foglalkozása a gyümölcsnemesítés, s olly vidékre vetődik, hol ehhez ugyan mitsem értenek de ellenszenv sem uralkodik ellene, sőt némi előleges fogékonyság is mutatkozik, vájjon nem kétszerre kellemes és hatásos lesz-e ennek helyzete? Mert igaz marad az, hogy a tanító

erkölcsi iránya is foganatosb lesz, ha egyik másik kedver.cz-tárgyban vagy rokonszenven a néppel találkozik; ellenben megbénul bármi szép erényi törekvéseinek erélye, ha egynémelly tán egészen ártatlan nádparipája homlokegyenest neki száguld a nép rögzött ellenszenvének. —

Abecsültetés tárgyában igen szép és kenetes beszédedeket halhatni gyakran, mik jobbadán mind abban pontosulnak, hogy a tanítónak önmagának kell kivínia a becsültetést, tudománya, magaviseleté, hajlékonysága által s többfeféle. Ez mind igen szép. De hátha minden megkívántató tulajdon — arányos mértékben — megvolna a tanítóban, s a nép valahogy még sem akarná őt úgy becsülni s tisztelni, mint kellene, — hol keressük a hiányt? Én azt hiszem, a pusztá „medice, cura te ipsum“féle tanácsok néha igen kegyetlen tanácsok lehetnek. A becsültetésnek anyaga, — főleg mai fogalmaink szerint — nem csupán bennünk, hanem kívülrünk is fekszik. Közre kell tehát munkálnunk mindenek előtt, hogy a néptanítónak valóban szüksége legyen többet tudni, mit a javaslottam tanulmányok előadása által eszközzendünk. Ez emelendi némikép tekintélyét a nép előtt, kétségtelenül. Azonban sokat nyerend ennek szemeiben a tanító az által, ha magunk is illő becsüléssel s részint bizodalmas nyájassággal viseltetünk iránta, értem az eljáróságot, s minden egyéb papi, megyei tisztviselői tekintélyeket. Hathatósan emelendi becsültetését az is, ha semmi aljas eljárásokat — a mennyire helybeli körülmények szerint csak lehetséges — nem kötendünk hivatalához, inellyeket a nép valóságos szolgálatoknak tekint, — minők például a harangozol, orgonási, ministránsi, vagy tán épen ünnepélyes alkalmaknál inasi (!) szolgálatok, Végre mindezeknél tán többet nyomand a tanító tekintetének szilárdítására ha becsületesen megjutalmazzuk őt fáradozásaiért, s nem hagyjuk mintegy szomszédjának szemétdombján tengődni. Hogy pedig ezen becsültetést minden módon kell elősegílnünk, már onnan is kitetszik, hogy maga a tanítónak becsülése nemcsak a gyermekek, de egyáltalán a község részéről, már egy magasabb fokát képezi a gyakorlati erkölcsiségnek.

S valóban a néptanító jutáim a z á s a nagy figyelmet érdemel. E jutalmazás lehet szellemi és anyagi. Szellemi jutalom, ha a tanítót, érdeme szerint, némelly ritkább kitüntetésekben részesítjük, vagy legalább bizonyos fokú kitüntetésekre képesnek nyilvánítjuk, például közönséges polgári, vagy tán külön tanítói ér-

dempnézckre, díszoklevelekre, egyéb hivatal nyerhetésre meghatározott évi buzgó hivatalkodás után s több efféle. — Az anyagi jutalom illetheti a jelent, vagy jövőt. Igaz, némileg közelebb állítja a nép bizodalmaához a tanítót azon körülmény, ha életmódja Célelem és egyebekben) nem épen kiáltólag vagy fényesen tér el a nép vagyonsbjainak életmódjától, s ezáltal erkölcsi simulás eszközöltetik; de más oldalról még sem tanácsos a sanyarnak martalékul hagyni őt, úgy hogy vagy pusztá kegyelméhez kelljen folyamodnia a jó akaróknak, vagy tán tanítás-érdeki ajándékokat elfogadni akkor, mikor tán jobb volna azokat vissza utasíthatni, — inert ez által egyenesen a nép erkölcse rontatik. Azért hivataloskodása ideje alatt úgy szeretnék megjutalmaztatni minden tanított, hogy a helyszerű körülményekhez képest egyszerűen ugyan, de becsületesen élélhessen. S ezt nem szeretném termési véletlenre bízni, mi néha csiiggedést, néha nyerészkedési vágyat költhetne benne, mi ismét az ő erkölcsiségének, s így közvetve a növendékekének is ártalmára lehetne. Földet legfőlebb kertre valót adnék a tanítónak, hol megpihenhessen, feljúlhasson, s növendékeiben is ébreszthesse a kérdészkedést, a munka szeretetét. Egyébiránt meghatározott összegű készpénzben volna az ő jutalma kiadandó, vagy ennek egy része mellékesen ép annyi terményi javadalomban, mennyi házi szükségéinek fődözésére elég lehet, nehogy ekkor is kénytelenüljön a fölöslegből nyerészkedővé, vagy veszteséges kalmárrá válni. — Hivalalévei lefolyta után pedig az imént említett szellemi vagy inkább erkölcsi jutalom remélhetése mellett olly nyugdíjjal látnám el, a becsületesen fáradozott tanítót, melly megóná őt az inség vagy kegyelem-kenyér keserűségétől.

Végül ide tartozik annak megemlítése: hogy már az alsóbb elemi osztályban is a tanító mellett rendszerint segédet, a felsőbb osztályokban pedig legalább két, ha lehetne három tanítót vélek szükségesnek. Ha mindezek így lesznek, akkor alaposabban remélhetni, hogy tehetségesebb egyének is szenteljék magokat a nehéz, de szép pályára. Hogy pedig tehetség nélküli, mindennapi emberekkel mitsem fordítunk a jelen állapotokon, önkényt értetik.

Ezek után már megemlékezhetem pár szóval

6-or, az elem-tanodat igazgatóságok és felügyelőségekről is.

Nem czéлом ezen hivatalok miképeni elosztása és rendezéséről e helyen értekezni, mert bármilly szerkezetűek, akár

egyes személyekben központosunk, akár testületekre, kerületenkint, conventenkint s így tovább, bízva legyenek azok, az itt szóban forgó dolog érdemére, t. i. a nép erkölcsiségére nézve az igen kevés befolyással lehet. Azonban közelebb érintik a kijelölt tárgyat azon elvek, mik szerint a szerkezeinek meg kell alapulnia, miért is az utóbbiakról röviden ide iktatom véleményemet.

Λ jó iskolai felügyelőség vagy igazgatóságnak — akár egyes akár testület legyen — főbélégei: lelkiismeretesség és buzgóság, tárgyavatoltság, részrehajlatlanság, felvilágosultság és méltány. Akármellyike hiányzanék e tulajdonoknak, csak kára következnek a tanodának. Maga a tanítási ügy uíilly lábon állhat ott, hol a felügyelőség nem bír a kívántam jellemmel, magában értetődik, ha csak valamely tanító, de mi igen ritka eset, saját keble istenétől ihletve, keltöztetett szorgalommal nem üti helyre azt is, mit az előjáróság elmulaszt. Azonban sokkal nagyobb veszély fenyegeti felügyelői hanyagság esetében az erkölcsiséget. Mert ugyan mi-kép lehessen kívánni a néptől, hogy a tanoda! ügy iránt kitünőbb buzgalommal viseltessék, ha látja és tapasztalja, hogy azok sem törődnek vele, kiknek ez sajátlagos feladatuk volna? — S gondolhatni e bujább termékenységű anyját az erkölcstelenségnek, mint hidegséget, vagy épen megvetést azon ügy irányában, melly a nevelést, azaz, az erényesség terjesztését nagy részben képviseli. Hol egyszer a nevelésnek, a tanodának megvetése foglalta el a kebleket, ott igen könnyen be fog következni az egyháznak, a vallásnak megvetése is. — Azért a felügyelőségi részvétnak, s ellenör-ködésnek lelkiismeretes pontossággal, s példás buzgósággal kell bebizonyulnia, s pedig nemcsak titkos csendben, hanem mennyire lehet, ünnepélyes nyilvánossággal: hogy ez által a nép is buzgóságra és tiszteletre serkentessék a tanodái ügy mint olly fontos ügy iránt, mellyre a kitünőbb állásúak is méltónak tartják figyelmet, időt s fáradságot szentelni.

A tárgyavatottság által értem nemcsak az egyes ismeretekben! jártasságot, hanem azt is, hogy a felügyelő személyek a nevelésnek valódi szentebb czéljaiba beavatottak legyenek; hogy egy felől a néptanítót, ha e tekintetben gyöngébb volna, illőleg vezérelhessék és serkenthessék, s ne hogy más felől ha t. i. a tanító múltná őket felül e tekintetben, csökkenjen tekintélyök ö-előtte. Mindkét esetre nézve főleg az erkölcsi hatást tartom szemem előtt. Első esetben, ha sem tanító sem felügyelők nem méltatják kellő

figyelemre az ügy nevelési oldalát, szükségkép csonkulni fogna mindinkább a nevelés érdeke, — második esetben pedig, ha a felügyelőség legalább szintolly magas szempontból nem bírná vagy nem akarná azt tekinteni mint a tanító, az ellenszegülés akaszthatná meg a tanító fáradozásait, vagy ezek legalább az előjáróságnak úgy nevezett vis inertiaején fognának előbbutóbb hajótörést szenvedni. Mindkét esetben pedig a nép erkölcsiségének haladására hárulna pótolhatlan veszteség.*)

Harmadik szép erénye a felügyelőségnek az elfogulatlanság és részrehajlatlanság, mellynélfogva nem enged helyet szívében a tanító személye ellen irányzott ellenszenveknek. Mert ha illyek foglalnék el az előjáróság kedélyét, könnyen balra magyarázná a tanítónak legjobb törekedéseit is, mi könnyen elkeserültséget szülhet ennek lelkében, — vagy tán épen keményebb dorgálásokra s megszegényítésekre hagyná magát ragadtatni ok nélkül is, mi aztán a tanító tekintélyét hatalmasan alább szállítja a nép, sőt magok a növendékek előtt is. Mindkét eset a nevelés lehető sikere ellen intézett valóságos merényül tekintendő. Mert a tanító elkese-redettségében soha sem fogja azon tiszta és zavartalan kedvvel és buzgósággal vezérteni a gyermekek nevelését, mellyel azt különben teendhetné, s ha szinte tova úzi is őt a méltatlan bánásmód, egy nemzedék már mégis sýnylené a kezei alatt töltött évek fonák

*) A tárgyavatottságról szólván nem hallgathatok el egy észrevételt a méltányosság érdekében. A népnevelés körében intézendő hatalmak közé számítandók kétségtelenül az országgyűlésre adadni szokott megyei utasítások, a mennyiben ezen utasítások nyomán épülhet fel az újabb czélszerűbb népnevelési alkotmány. S íme, ezen utasítások készítésére nevelési szakemberek vagy épen nem vagy csak annyiban folynak be, a mennyiben a papság is a nevelés egyik képviselőjéül áll fen. De világiak részéről valódi szakemberek soha sem kérdeztenek meg a megyében. Ez nincs rendén. Nem mintha a megyei kk. és rr. a népneveléshez épen nem értenének, de annyi csak kétségbe vonhatlan, hogy nevelési szakember a népnevelés némelly pontjaira s ágaira — főleg elmélet de gyakorlat mezéjén is — olly felvilágosításokkal szolgálhat, minőket egyéb sokféle és szinte nyomos tárgyakkal elfoglalt tisztviselők vagy birtokosoktól hiába váránk. A miért is kívánatos, hogy ne csak a már megalapított egy még megalapítandó népnevelési intézkedések végrehajtása, hanem a miképen történendő megalapítás körül is, a legszorosabb értelemben vett tárgyavatottság emberei egé-
szen ki ne rekesztesseuk a részvehetésből. —

befolyását. A nyilvánosan megszegényített, vagy legalább köztudomásra jutott megszegényítés után kevésbé becstelt tanítónak szavait s erőködéseit, — ha szinte angyali erények rendjeivel aggatná is be mellét — semmibe sem veendi a nép, sőt fityrnálandja is azokat. S így a czél mindkét esetben veszve van. — Ha csakugyan érdemel helyreigazítást a tanító magaviseleté, történjék az kimélettel, a javíthatlant pedig távolítsa el zaj nélkül a felügyelőség: de holmi aprólékos ármányok, faggatások és szurdalások meg nem férnek a tanodái előljárásság fogalmával. —

Vége a felvilágosultság alatt a felügyelőknek azon tulajdonát értem, mellynélfogva nem ragaszkodnak konokul holmi megkövesült özönvíz előtti eszmékhez, hanem az időszellemével haladni akarnak is tudnak is a nemzedékek erkölcsi javára. Ezek szerint nem utasítandnak vissza föltétlenül minden újítást, minden koreszmét, hanem ha azt kellő vizsgálat után czélszerűnek találják, alkalmazásba is veszik. Ezen felvilágosultsághoz csatlakozik a méltány, melly az újabb eszmét vagy gyakorlati könnyítést akkor sem utasítja vissza föltétlenül, ha az nem valamely elismert tekintélytől, hanem tán magától a helybeli tanítótól származik; mert meglehet hogy bizonyos vidéki népiségre, vagy éppen s legkülönösebben egyegy helység lakóinak kedélyi s erkölcsi állapotára nézve a helybeli néptanító találhat fel valami igen czélszerűt és üdvösét. Ezt tehát fel kell használni, érdemhez képest közzé tenni is, mi állal nemcsak hogy közvetlenül javára dolgozunk a nép erkölcsiségnek, hanem közvetve még akkép is, hogy a tanító kedve, buzgalma s nép előtti tekintete emelkedvén ő azontúl még inkább művelhetendí a nagykorú díszes erény-mezőt.

Mindezeknek koronáját képezi

7-szer: A népnevelést érdeklő törvény.

Távol legyen tőlem itt egy külön törvényjavaslattal föllépni, mit netán más ízben szívesen teendek, — de annyit minden esetre bátor vagyok kimondani: mikép a bár legszebb intézkedések is törvény nélkül — főleg a mi köznépünk ellenében — holt malaszt maradandnak. Fenállhatnak a tanodák a leggyönyörűbb tantárgyakkal felékesítve, uralkodhatik bennök a legjobb módszer, a legemberségesb bánásmód, körüllegheti őket a legtisztább emberszerető szellem, lehet buzgó ügyes tanítójok, lelkes és tapintatos előljárásságok: s a nép még sem küldi fel tanodába magzatait. S ezt

mostani körülmények szerint nem is csudálhatni. A tantárgyak? nem érdeklik, mert nem ismeri; a módszer? fogalma sincs róla; a bánásmód? nem bízik benne: mert őt is iskolában agyaitok legtöb-
bet; a szellem? mikép emelkednék ő illy magasra? Szóval, az e-
gész tanoda-nevelési ügy olly tömkeleg a nép lelke előtt, mely-
lyet fel nem fog, át nem lát, és mellynek — n e m h i s z. Itt rejlik
a fő baj. A nép nagy része eddigi nyomott helyzetének követke-
ztében annyira elbutult, elvadult, elbizalmatlankodott, hogy nem
képes elhinni, mikép a népneveléssel az ő java czéloztatik, sőt
gyakran ellenkezőleg azon szerencsétlen bal hitben sínylődik, hogy
mind ezen szorgoskodás — már csak az eddigi rendszer mellett
is! — csupán arra való, hogy a szegény emberből még ügyesebb
dolgozó gépek idomítassanak a gazdagabbak és nagy urak száma-
ra. Oh boldogtalan agy-sötétsége a múlt időknél! — A nép tehát
nem tanodáztatja gyermekét, s ki lesz játszva a legfenségesb czél.
Mi segítsen itt? csak törvény vághatja ketté a veszedelmes csomót.
Ha a jövő nemzedéket meg akarjuk menteni és szabad emberhez il-
lő bánás megértésére képessé tenni: a szülőket most a jóra
kényszeríteni kell. Itt nincs más mód. Törvény kell tehát, mellynek
ereje szerint minden tanképes gyermek tanodába adandó. Csak ar-
ra ügyeljünk, hogy ezen törvénynek szelleméből, még kényszeri-
tő módjából is kitűnjék: miszerint az a nevelés érdekében ho-
zatott.*)

B. Némelly külön észrevételek.

Némelly tárgyakat külön rovatra tartottam fen, hogy rólok annál
rövidebben s mégis elég szembetűnően mondhassam el megjegy-
zéseimet.

Eddigelé szorosán véve az elemi tanodákról, s az azokat il-
lető körülményekről szóltam, nem tekintve azt, hogy vannak né-
melly tárgyak s intézkedések, mellyek ugyan szinte az elemi ro-
vatba tartoznak, de még is különösb figyelmet érdemelnek, ülje-
nek a különálló intézetek, s a lánynevelés. Végre nagy fontosságú
kérdés a szükséges pénz előkerítése.

Tudjuk, hogy nemcsak a jobb módúak, hanem a szegény-

*) Igazat szólva, a mostani népnevelési rendszer nem igen érdemli
meg, hogy kedvéért kényszerítő törvény hozassák; — de bízunk
Istenben 1 tán már csak jobbra fordul valahára.

sorsúak közt is számos árva, vak, siketnéma találkozik, kiknek mind szükségük van legalább elemi nevelésre, de kik, fájdalom, mostoha körülményeiknél fogva abban leggyakrabban nem részesülhetnek.

Oh az emberbarátnak majdnem szíve szakad, ha végig nézve e gyönyörű hazán, ezerekre menő illy szerencsétleneket talál, kik majd minden nevelés nélkül nem mondhatom fölnevekednek, hanem inkább fölparlagulnak! Ezeken is telhetőkép segíteni a valódi népnevelés egyik szebb feladata.

Azok kik intézetbe juthatnak, rendszerint a nyolczadik életévben szoktak oda fölvetetni, a hol is aztán az elemieken is keresztül vitetnek egyéb későbbi tanulmányaikat előzőleg. De már ezekre nézve is látunk néhány elhanyagolt, hogy ne mondjam elveszett évet, míg t. i. intézet-képesek lettek. Hát még azok ügye hogyan áll, kik illy intézetekbe soha sem juthatnak!! Pedig illyek száma vajmi tetemes. Mert a fizetni bírók számára csak inkább találkozik hely, de a szegényi alapítványok vajmi csekély számúak. — Tehát csakugyan abban maradjon a dolog, s ezek nevelésére mi se történjék? Nem, ez így nem maradhat! hiszen, ha minden egyéb a legjobb rendben volna is, csupán ezen szegények sorsa is lemosathatlan folt az emberiség történetkönyveiben.

Igen is, intézkedni kell, hogy legalább az elemibb tárgyakal foglalkozó minél több hacsak kisszerű intézetke létesíttessék is, hol ama külön-nemű szerencsétlenek ápolást s nevelést nyerjenek. A mennyiben pedig még sem lehetnének illy intézetkéek elégségesek, a közönséges elemi tanodák gondjának kell reájok kiterjeszkedni. Ez ugyan szükségessé teszi, hogy az elemi tanítók erre nézve is külön útmutatásban s némi gyakorlati fogásokban részesüljenek, de valóságos intézeti külön képeztetést nem tesz mulhatlanná. És pedig mindez az általános erkölcsiség érdekében van. Mert igen fanyar vigasztalás vagy is inkább önámítás volna az, hogy hiszen épen illy gyámoltalanokon gyakorolhatják az emberek leginkább a részvétet, könyörületet, segíteni készséget s így tovább. Sokszorta gyakrabban gúny, megvetés, elnyomatás, sanyargatás, s mindenféle visszaélésre szolgáltatnak alkalmat illy szegények, s így midőn az erkölcsiség általában romlik, különösen ők a szegény érdekeltek, egyénileg valóban folytonos erkölcsi kínpadra-feszítés gyötrelmeinek vannak kitéve az embertelen szívtelenség ezer alakú feltünezéseikor, és majdnem Isten csudájának mond-

hátó, ha egyik másíknak kedélye végkép el nem fásul minden jobb íránt, vagy épen a legelénkebb romlottságnak nem esik martalékul. Oh ne hagyjuk a pusztá véletlenre ílly gyermekek neveltetését, öleljük szívkre az ő gyámoltalan sorsukat! Fogadjuk be őket is az elemi tanoda áldásos körébe, s így tegyünk áldozatot nem csupán az ő személyes, de közvetve az összes erkölcsiség érdekében. Legyen a néptanító valódi atyja az árváknak, igaz barátja a vaknak és siketnémának, ki megtalálja a kulcsot lelkük rejtekéhez.

A néperkölcstre hathatós befolyást gyakorolhatnak, más külön álló intézetek is, például, olly gazdaképző intézet, hol az elemi tárgyak mellett legkülönösebben gazdaságban oktattanak a leendő földmívelők; mesterinas-iskola, hol pályájokhoz képest czélszerű oktatást nyernek a leendő kézműves legények. De mindezek és hasonlóknál főbb tekintetnek kellene lenni arra, hogy az egész oktatásnak szelleme az erkölcsiség fejlesztésére irányuljon, azok szerint miket főnebbi czikkeimben érintettem.

Azonban valamennyi íllyes intézetek és tanodáknak, úgy szinte az elemi tanodának is gyökere és alapja a kisededővő intézet vagy is óvoda.*) — Nincs tárgy melly íránt annyi rokonszenv nyilvánulna ha bár csak szerény módon is, mint a kisededővő íránt, és még is nincs egy is, mellyet olly kevésé értenének, főleg hazánkban mint épen ezt. Némelleyek valóságos tanodát, mások csupán játékhelyet látnak az óvodában, s a kellő közép utat csak igen kevesen tudják eltalálni.***) Mellőzve most azt, mennyi mindenféle áldásokban részesíti a kisededeket ílly intézet testi s lelki főkép megóvatási tekintetben, e helyen csak azt akarom említí: mikép az én belátásom szerint az óvointézeteknek a majdani elemi oktatmányokra előkészítíni s az erkölcsiségre fogékonyabbakká tenni a gyermekeket, egyik főbb s legnemesebb feladatuk. S csak is így

*) Ezen elnevezésre nézve a Társalkodó 1847—ki 21 és 22-ik számaiban adtam elő kimerítő véleményemet.

**) Némelleyek a kisededővőt oktatónak, mások tanítónak, némelleyek épen csak férfi-dajkáknak tartják; de kisededővőnek tartják a tartani és czímezni mintegy tartózkodnak. — Azonképen az óvodát nevelő intézetnek elismerni a felsőbb rendelmények szintűgy mint a köznapí vélemény, vonakodnak. Pedíg ha van átalános nevelés, felsőbb és elemi nevelés, miért ne lehetne legegímibb zsengekori nevelés is? Sőt van, ezt még az úgy nevezett gyermekszobák, vagy dajkasobák legzsengebb nevelése is bizonyítja.

létesíthető a követeltem öszhang és egység a nevelés nagy munkájában, ha már a legalsóbb fokozaton is elvszerűleg s tekintettel a végcélra kezdünk eljánni. De viszont véleményem szerint csak így tulajdonítható ezen intézeteknek egy, a pusztán megóvatáson felül emelkedő s összefüggő hatályosságra irányuló hasznosság, ha innen a gyermekek öszhangzatosan czélszerűleg rendezett elemi tanodákba léphetnek át. Szóval csak az észszerű összefüggés és folytonosság hozhat oly és annyi üdvöt, mind az óvodákra, mind az elemdékre (ha szabad úgy neveznem az elemi tanodákat) melylyet és mennyit töltek várni jogosítva vagyunk. Mert a hatodik vagy hetedik életévig folyvást parlagon hagyott gyermeki lelket egyéb szerencsétlen körülmények mellett, annyira elburjánozhatja a majdan valódi romlottságot előidézhető rász szokások sokasága, hogy elemi tanodákban csak a legnagyobb, s tömérdek idővesztegetést igénylő erőfeszítésnek sikerülhet, vagy néha ennek sem, a sok gyomot kiirtani, — ellenben ha az óvodák a lehető legjobbat művelnék is a gyermek leikével, különösen kedélyével, mindaz ismét elenyészhetik, megsemmisülhet, ha épen ellenkező elvekből, a nevelési semlegesség szelleméből kiinduló elemi tanodák fogadják majdan be a serdülő növendékeket. Azért ismétlem, folytonosság és öszhang, az egyedül üdvösen nevelhető együttműködés két tényezője multhatlanul szükséges az óvó intézeti és elemtanodai nevelésben. — Ide tartozik annak is megemlézése; hogy óvó intézetileg kellőképp előkészített gyermekek irányában épen nem lesznek túlterhelik vagy létesíthetlenek a felállított tanterv többféle tárgyai, de viszont az is igaz, hogy csak az ekképp előkészített gyermekekkel remélhető a követeltem tárgyakbani sikeres haladás, miután a legegyszerűbb ismereteknek oly gyűjtelmével lép felsőbb osztályba a gyermek, melly a további építést és rendszeresebb fejtegetést könnyűvé, s majdnem játszilag mulattatóvá teszi a már ekkor szükséges komolyabb tárgyalás mellett is.*) így tehát az ösz-

*) Oktatási szempontból — mert minden józan nevelés oktatással párosul, — leglényegesebb különbség a tanoda és óvoda közt az: hogy az óvoda apró anyagot gyűjtöget a nélkül, hogy tudományos rendszerezésre gondolna; a rendezés és rendszerezés pedig az iskola dolga. Száz meg százféle tárggyal találkozik a kisded a maga bár csak szűkbőrű életében, — se tárgyak mind ismeretlenek előtte! mennyi alkalom milly tágas mező az ismeret-közlésre, az anyagok és alakok elemeinek bonczolgatása s összerakogatása

hang, a folytonosság eszméjének létesítése nemcsak a közvetlen erkölcsi nevelésre, hanem az erkölcsiséget közvetve szinte előmozdító ismeret közlési vagy is tanítási ügyre nézve is igen igen jóíé—könyan hat.*)

Szólni akarok még ezúttal a leánynevelésről. Hazánkban a leánynevelés nemcsak az alsóbb de a közép osztályoknál is tetemesen el van hanyagolva. Ez nem titok. De titok s pedig igen boldogtalan titok sok elfoglultnak lelke előtt az: hogy a köznépi nőnem nevelése, szintolly fontos tényezője az álladalom s emberiség lehető boldogulásának, mint akármeltyik főrangú hölgyé. Erre egy némelly tán fel is kaczag; s pedig nincs különben. Csak arra figyelmeztetem: mikép én a nevelés alatt nem művelést, tanulmányos képezést, hanem örökké csak erkölcsi tökéletesítést értek.

ra! Mikép juthatua itt eszünkbe a csupán szorosan összefüggő alkatok és rendszeres egymásutánok — gyermekekre nézve hideg és száraz tagtalgatásával sanyargatni a kiseded elméjét, midőn az ő kíváncsisága, öntudatlanul fejledező nemes tudás vágya, mint liimes szárnyú pille ide s tova csapong, s mindenütt új virágra, új mézre talál?

- *) Helyén lenni vélem itt némellyeket még általánosságban megérinteni. — Hazánkban a kisededóvás eddigelé majd kizárólag férfiak által vezéreltetik, holott Németországban gyakran nőszemélyek, 0-laszkonban mejd kizárólag csak nők vezérlék azt. Nincs kétség benne, hogy az anyai neveléssel sok tekintetben rokon kisededóvás nevelést nők is sükeresen és áldás-teljesen intézhetik; sőt kívánatos, hogy e mód hazánkban is — főleg a kisebb helységekre nézve — minélelőbb lábrakapjon; miután kétségtelen, hogy egy nevelő — aránylag kevesebb szükségéi mellett— kevesebb költiséggel tarthatná fen magát, mint a néha feleséges ovó-nevelő. De ez ismét szükségessé teszi, hogy ovó-nevelőket képező intézet minélelőbb állíttassák fel; csakhogy ne német szellem és irányban, mikép a szepességek tervezik. Ez intézet kiterjedhetne az intézeti dajkák, sőt egyáltalán a dajkák és pesztonkék képezésére, mire bizony kiáltó szükség van hazánkban, mi e munka első részének fejtegetéséből is alkalmasint kiderül. — Legyen szabad még némelly a kisededóvás érdekében közlött dolgozataimra hivatkozni, csupán ügy iránti figyelem gerjesztés szempontjából. Hlyégek a kisededóvás Nefelets 2-dik kiadás, 1846. Különféle czikke az Életképek 1844. II-dik f. év 6-ik sz. B. P. Híradó 1845.112; 113; 114; sz. Társalkodó 1846. 34; 70; 77; 1847. 11; 12; 21; 22; 1848.8; Pesti Divatlap 1847.18; 50; 51; 1848. 21; és Hetilap 1847. 108; 201; 202; számaiban.

S ezt tán csak nem akarjuk a szegénysorsú némberektől elvitázni. Hiszen ők is anyákká leendnek: s pedig azon nagyszámú tömeg anyjaivá, mely bizonyosan sokat tehet az emberiség ügyének javulására, de még többet s még bizonyosabban ronthat, ha elhanyagoltatik. A legelső nevelés, a csirák első kifejtése az anyák kezeiben van. Oh neveljünk mindenen előtt anyákat, de anyákat a szó nemesebb értelmében, neveljünk anyákat a népnek is! — Hogy ezt tehessük, híven kell ragaszkodnunk a leánynevelésre nézve is a kijelöltem fölvekhez, a vallásos erkölcsiség, az öntökélyesítés és szeretet elveihez, csak azon módosítással, hogy itt a részletes alkalmazásban egyre több, másra kevesebb figyelmet kell fordítunk. Így például a vallásos buzgalmat lehetőleg még jobban s több gyöngédség kíséretében kell kifejteni a nő szívében, mint a férfiban, mert ő vezérelheti e tekintetben az egész háznép szellemét. Az öntökélyesítést inkább kedélyi alapon az erényművelésre, mint az értelmiség fejlesztésére irányozandjuk; miért is a tantárgyak sorából mind azokat, melyektől távolabb esik a közvetett erkölcsnevelésítő erő, minők például az írás, embertan,*) nyelvtan, mútan, törvénytani elemei, vagy egészen kihagyhatni vagy a fiúgyermekek tanulmányaihoz képest még egyszerűbb s gyakorlatibb módon adhatni elő. Az általános emberszeretet mellett azonban a honszeretet kifejlését szinte élénken elő kell segítnünk, s azért némelly noha csak közvetve idevonatkozó ismeretek elemeit, minők földleírás és történeti vázlatok, a nőnem sem nélkülözheti egészen. — De legkülönösebb gond fordítandó a háziasság, házi munkásság és egyszerűség fejtsére és ápolására, mert ez azon legfőbb tengely, mely körül a nőszemély rendeltetése forog. Ennek sikeres előmozdítására különös és szorosán vett nevelési eljárás kívántatik, s pedig olyan, mely ne csak szavakban, útmutatásokban, hanem gyakorlati példákban és életszerű alkalmazásokban álljon. Ez okból a nagyobbacska leányákra nézve — ide tudva még némelly csak a fehérmépet illető kézmunkai ügyességeket is — igen üdvös volna, ha a fiukkal együtt töltött óvóintézeti és alsó elemdei évek után bekövetkezni kellő elkülönítés alkalmával egy férfitanító is-

*) Itt az embertannak egyik részét — a testtant — értvén különö-
sebben, nem pedig a lélektant is, melynek elemeit a nőnem-
nek sem szabad nélkülöznie, ha emberi méltóságát illően felfogni
akarja. —

meretközlési fáradozásai mellett egy nőnek nevelési gondja öröködnék s vezérelné a fejlődező külön leányi erényeket, és megszőkásokat, csak így reménylhetvén a köznevelési épületben a teljes alaposságot, öszhangot, és aránylatot. Azon észrevétel, hogy a leányok úgy is legtöbbnyire anyjok kezén vannak, s így megtanulják ezektől s megszokják mellettük a nőszemélyt kiválólag illető tulajdonokat, — ezen észrevétel mondom, ki nem elégtő. Mert mindenek fölött azt feltételezi, hogy magoknak a mostani anyáknak kell azon erényekkel birniok, mellyekkel a nőnépet ékeskedve látni szeretnők, mi azonban fájdalom, nagy részénél épen nincs úgy; s ha tehát azon föltevés, miszerint a leányok a tanodái taníttatás mellett anyjaik oldalán eléggé neveltethetnek, egy pár nemzedék letünendése után netalán igaz lehetne is, de épen most teljességgel nem az; s ha szinte ezen pár nemzedéki korszak múltával fölöslegessé válhatnak is, — mit nem hiszek, — a tanodákban külön női felügyelet, — jelenleg mindazáltal azt mellőzni anynyi volna, mint erőnek erejével azt akarni, hogy a jövő nő — nemzedék ne legyen jobb a mostaninál; mert hiszen számtalan olly gyarlósággal bír az alsóbb rendű fehérség, mellyektől leányaikat minden áron megkellene mentenünk. E megmentést nem bízhatni most magokra az anyákra, mert melly erénnyel valaki nem bír azt mással nem közölheti. — S ezek szerint a leánynevelésre fordítandó különösebb gond méltán megérdemli az ország komolyabb figyelmét. —

Sok mindenfélét ajánlottam már ez értekezés folytán, s lesz ki kedvetlenül elfordul mindezeketől, mert hiszen úgy is csak jámbor óhajtás maradhat az egész, miután minderre pénz s pedig sok pénz kell! — Igaz pénz nélkül nem is gondolható egy jól rendezett népnevelés létesítése. De hogyan? olly annyira elkedvetleníthetne valakit ezen igazságnak érzése, hogy az egész ügyet okvetlenül kárhozatra szánja? Hogyan? mulatságra, pompára, fénykedésre sőt vesztegetésre, lélekvásárlás és fertelemre, ocsmányságra és bűnre van pénz? — de arra nincs, hogy embert neveljünk, hogy népet neveljünk, hogy boldogságot vegyünk rajta egy egész hazának, becsületet, dísz az emberiségnek! Oh gyáva szelleme az elkorcsosulásnak, oh szörnyű kérlelhetlen fátuma a nemzeti öngyilkolásnak! De nem, nem! ocsúdjunk fel, tegyünk, fáradjunk, áldozunk és — fizessünk, különben nagyon is megérdemeljük a végenyészet átkát, melly már is fenyeget, s ha majd elnyelen-

dett bennünket a semmisülés örvénye, a szánalomnak egy könyv-
jét sem hullatandják sírunkra a világ nemzetei, — mert hiszen
embertől tagadtuk meg a lélekápoló földért, midőn kutya hizlálásra
bőkezűen pazarlánk, — embernevelési célra fukarkodunk a ga-
rassal, míg egy kártyára aranyokat tevénk, s egy egy syrénnek
tölt erszényeket dobánk jutalmul! — Sötét e szín, kemény e szó?
Meglehet. De éjjelt még senki sem feste arany-sugárral, — s a
maglaszkláról az aczél kopja is vissza pattan. — Vagy tán csak
költői ábránd, rajongó képzelődés műve e beszéd? Vajha úgy vol-
na! Czáfoltok meg, ám ne szavakkal hanem tettekkel, czáfoltá-
tok és szívesen leszek állításom vértanúja! De eddig az illy czá-
folás lehetőségének igen kevés vagy semmi jelei nem mutatkoznak.
— Még van idő, noha nem sok; siessünk és cselekedjünk. Múld
felül tenmagadat nagylelkűség- és bőkezűségben, oh nemzetem!
áldozz, necsak akaratot, de erőt és pénzt is, s mentve lesz néped,
mentve vele tenmagad.

S most már azt várja a nyájas olvasó, hogy kimutassam azon
forrásokat, melyekből a népnevelés alkotmányára szükséges pénz
meríthető. Ezt lenni nem fogom ezúttal. E munka célja csak azt
megmutatni: mimódon lehetne több és jobb erkölcsiséget a nép
szívébe önteni; e módokat belátásom szerint kijelöltem. De azok-
nak létesítésére pénz kell; ha tehát a módok elfogadhatók, el kell
fogadni azon igazságot is, hogy pénzt reá nem ajánlva magát a
czélt lehetlenítjük. A józan ész az igazság előtt mindig meghódol.
A dolog erkölcsiségi oldalát tekintve itt csak azért kellett szót
emelnem, hogy megmutassam: mikép a népnevelés mellett nem
csak szónokolni, hanem arra pénzt is áldozni valóságos erkölcsi
kötély. S hitein szerint a legundorítóbb pulyaság volna akkor mi-
kor a köznépet erkölcsösebbé vagy is inkább erényesebbé tenni
kívánjuk, azon erkölcstelenségen kezdeni a munkát: hogy a köve-
teltük erényesebbé lehetést minden módon gátoljuk, vagy is a sür-
getett változást egyenesen lehetlenítsük.

Mi módon fog tehát előteremtetni a népnevelésre szükséges
pénzerő, az a törvényhozás bölcsességétől függend. Csak azon
egyre kívánám figyelmeztetni a törvényhozókat — ismét az er-
kölcsiség érdekében: hogy midőn a népnevelést a néperény terje-
désének szempontjából rendezzi, ne adjon alkalmat épen az ezt le-
hetővé tevő pénznek előkerítésével újabb erkölcstelenség fejlőd-
hetésére. Van két szélsőség, mely közt középútúat tartani igen üd-

vös. Ha egészen magának a népnek nyakára rójuk a terhet — föltéve, hogy azt anyagilag megbírná, bizonyos neme a keserűségnek foglalandja el kedélyét, látván, hogy midőn lelkileg akarunk rajta segíteni, anyagi jóllétének szívébe verünk tört, egy olly adóztatás által, melly tán végkép kiszíjja véréit; s ez elkeserültségében mire lesz képes az új terv szerint még nem nevelt, tehát józan értelmiségre s belátásra még nem emelkedett, most élő közlömeg, azt a jó isten tudja. Ila pedig mindent a népért akarnánk tenni mimagunk, minden népnevelési terhet utósó fillérig viselni magának a népnek legkisebb hozzájárulása nélkül, — akkor részint nem fogja eléggé méltatni a nevelés becsét, mellyhez egészen ingyen jut s így erkölcsileg már csak azért sem találánd az olly fogékony földre keblében, minőt óhajtunk, — részint hozzászokatjuk azon eszméhez, hogy jótéteményt, főleg szellemit, minden saját fáradozása nélkül is nyerhet és követelhet, s ekkép magunk adnánk újabb alakot a tétlenségnek, és sült galambot leső szájtátáságnak. Mindkét szélsőségtől tehát óvakodni kell. — Végre az igen éles és rögtöni változás is ártalmára lehetne a nép erkölcsiségének, mire már egyhelyen czéloztam; mert ha a nép mintegy villámcsapással kísodorlatva látná magát megszokott eszméinek köréből, jelen, nagyrészen babonára s egyebekre hajló értelmi korlátoltságánál fogva jót nem jósolhatván helyzete tekintetében, tudja Isten mi szélsőségekre ragadtatnék. —Azért az újon rendezendő népnevelésnek egész terjedelem szerinti alkalmazása, mint szinte már érintém, csak a még születendő nemzedéket illetheti; a már élő s lassankint köznevelés keze alá serdülő gyermekekre nézve némelly lényegesb s már is multhatlan módosításokkal vagy is előkészítő részletekkel kellvén beérni. — Ezt így gondolom. Ha például 1847-ben hozatnék meg a népnevelést rendező törvény, csak az ezen évben születettekre nézve lehetne reményleni, hogy majdan 1854-ben tehát 7 éves korukban lépendnek a már akkor teljes erejében fenálló elem-tanodai rendszerbe. Azok, kik még 1854 előtt bármikor töltenedik be a hetedik évet, az egész rendszer csak egyéb lényegesb szinte évről évre gyarapodó és szaporodó részleteinek jótékonyágát élvezhetnék. Már ebből is eléggé kitűnik, hogy nem lehet elég korán ama boldog törvényt megalkotni, mert hiszen úgy is egy emberkor ötödrésze még ki volna zárva annak t e l j e s és közterjedelmű áldásából.

S itt visszatérek pár szóval a pénzalap elütrementetésére.

Említém, mikép sem egyedül a népre, sem egyedül a felsőbb osztályokra nem üdvös a népnevelés pénzbeli terhét háritni. Ebből egyenesen következik: hogy tehát mindnyájunknak kell e terhekben részt venni. Igen, nevelésügyi adó, ez legyen az első közös adó, mellyben mindnyájunk kézfogása találkozzék! Ennél nemesebb, szentebb adót el nem vállalhatunk! *)

De nemcsak a tanoda általi népnevelés létesítéséhez kell közérővel járulnunk hanem magát a nevelési munkát is közegyetértéssel s öszhangzatos együttmunkálással kell létesítnünk azon elvem szerint; hogy mindnyájának kell mindnyájunk által neveltetni. így lesz életbe léptetve az együttmunkálás szép eszméje, ha lesz öszhangzat az elemi tanodák külön osztályai közt, miről már szólottam, s továbbá öszhangzat az összes tanoda és az élet közt, miről a következő cikkben szólandok.

Harmadik Cikkely.

A czélszerűbb népnevelésre szükséges módok és eszközök tanodákon kívül.

A. Tanodáztatás ideje alatt.

A tanoda maga, bár mi czélszerűen rendezett legyen is, nem elégséges a nevelés szilárd megalapítására: okvetlenül kell az életet is az embernevelés egyik hathatós tényezőjéül ismernünk, az életet az ő sokszérű körülményei- befolyásai- viszonyai- és eseményeivel. Az életet itt czélomhoz képest két fő korszakra osztom, úgymint: a növendék és az önálló korszakra, vagy is más szóval: az élet már akkor is gyakorol módosító befolyást, mikor az ember még növendék, vagyis a tanodáztatás ideje alatt, — s

*) S ez lehet íme a legnemesebb indokolás arra, hogy a jelen országgyűlés irányzatai szerint, az országpénztárhoz a n é p i s járuljon. Ha a nemesség a házi adóban is részt vesz, de a nép meg az országos pénztárban is részt veend, méltóbb kiegyenlítési pontot alig találhatunk. Mert hátha a házi-adóban nem érzend annyi könnyebbíiést a nép, mint a mennyi új teher az országos pénztár által háruland vállára? hol lesz a kibékítő szellem megtestesülése? Vagy ha szinte a két szám-adat teljesen ellensúlyozná is egymást, mért ne adnánk a népnek is valami hasznot fizetése nyomán, a remélhető, közvetett áldáson kívül? Nyerjen ő is közvetlenül, se nyereség legyen neveltetése! —

gyakorol még hatalmasabban akkor, midőn már kilépett a növendékekből, tehát a tanodáztatás ideje után. — Ehhez képest tekintjük, hacsak futólag is, mik azon tanodán kívüli tárgyak, vagy eszközök, mellyek a gyermekre hatással vannak még a tanévek folyama alatt.

Első és leghatalmasabb tényező e tekintetben a szülői ház és a család kör. Az eddig elsoroltak szerint bőven tudjuk: mikép a köznépnél csak igen ritka és igen csekélyszerű azon jó befolyás, mellyet az othoni viszonyok és érintkezések a gyermek erkölcsére gyakorolnak. A családi körülmények legtöbbszörre egyik vagy másik tekintetben metelyesen hatnak a gyermek lelkére. Ily balság a tanodái, bár legüdvösebb hatást tetemesen csökkentheti, vagy éppen megsemmisítheti. Szent kötelesség tehát, ha egészen hiában dolgozni nem akarunk, mennyire lehetséges, a szülői ház erkölcsére is hatni. Ezt úgy vélném eszközölhetőnek ha az alább előadandókon kívül, mik a szülők, vagy is összes nép általános erkölcsibb képezésére czéloznak, legközvetlenebbül a tanítóval hoztatnának barátságos érintkezésbe a szülők, hogy ennek alkalma legyen néha nevelésügyi beszélgetéseket is folyamatba hozni, mellyek közben a maga képzettsége szerint az uralkodó balfogásokat és tévedéseket megigazíthassa. Sőt külön e czélra rendezett fejtegetéseket vagy könnyen érthető felolvasásokat is intézhetne a néphez a tanító, főképp téli vasárnapok délutánjain, mitől mindenestre némi hatás remélhető; mert ha csak tized részét követnék is a közrendű szülők az elősorolandó üdvös oktatmányoknak, már is a mostani eljárást tekintve tetemes haszon hárulna a nevelési közügyre.

Második szinte hatalmas eszköz az egyház és isteni szolgálat, főleg nagyobbacska gyermekekre nézve. Nem lehet tagadni, hogy az isteni szolgálat egyáltalán s különösen a szent tanítások és beszédek már most is egyikét képezik a legéletbevigetőbb nevelési eszközöknek; de még nagyobb sikert eszközölhetnének, ha kevésbé tapadna rájuk a gépszerű megszokottság színe. Itt is összhangzat egyház és tanoda közt volna kívánatos, hogy t. i. a tanoda öntudatra ébresztené a növendéket az iránt, mikép az egyház egy részt gyakorlati, más részt bővebben magyarázó szent helye ama vallásos tetteknek és igazságoknak, mikről a tanoda elméletileg s rövidebben értekezik. De minthogy a vallás legnemesebb eszköz az erkölcs létrehozására, különösen a szent szónoklatok azok, mik viszont öntudatos és vallástani igazságok alakjába öntött

elvekre fektetett erkölcsi jószágot sürgetnek ott, a hol a tanoda csak parancsokat, szabályokat közlőit. S ez mind igen helyes. Csak azon egy észrevételem van, hogy — mikép a bibliáról szólomban említém, — valamint ez, úgy rendszerint az egyházi beszédek is felnőttek, de nem gyermekek számára valók. Azért mindenek előtt nem tartom czélszerűnek a gyermekeket, főkép a kisebbeket óra bosszant oda erőszakolni olly beszéd hallgatására, miből legfőlebb csak szavakat, de összefüggést, czélzást, szellemet, semmikép sem érthetnek; hanem e helyett inkább azt javaslom: hogy gyermekek számára külön beszédek, külön magyarázatok tartassanak, mik minden tekintetben az ő felfogási köréhez mérve legyenek. Csak így hihetem, hogy a tanoda az egyháznak, s viszont hathatós gyámolóvá legyen, különben egyik a másiknak akár száraz gépiessége, akár sanyargató untatósága által csak akadályává lehetne. — Valamint minden nemesebb tulajdont s erkölcsi jót, úgy a vallásos szertartások gyakorlatát is minél többszöri ismétlés által lehet és kell megszokni, és mintegy belétanulás által megkedvelni; azonban a „minéltöbbször“-re nézve mégis bizonyos mértéket kell tudni tartani, mert a túltelítés valamint az anyagiakban, úgy a szellemiek- és erkölcsiekben is veszedelmes lehet. Krisztus ama szent oktatmányát: hogy mindig kell imádkozni, semmi józan ember nem értendi úgy: hogy folytonosan és szakadatlanul nap-estig, egész éven, egész életen át szájbéli imádkozással kell foglalkozni, mert ez által sem Istent nem tisztelnék kellőleg, sem magunkon nem javítnánk, sem felebarátunkkal jót nem tennék, hanem kétségtelenül inkább az az értelme ama egyszerű mondatnak, hogy tetteink őszhangban szájbéli imáink- és vallomásainkkal, épen ezáltal mintegy folytonos imává magasztosuljanak. Épen így meg kell győződve lennünk arról, hogy a gyermek ollyszerű ájla-loskodása, melly a kényszerűség korlátai közt szellem-éberség, eszmélet és öntudat nélkül menne véghez, nem lehet egyéb külön-sőségnél, melly alatt sem a maga erkölcsi tökélesüléséről nem elmélkedik, sem a másokkali jóltevés eszméjétől nem tüeltetik. Ha tehát ebben gyakorolják, erre szoktatják, bizonyosan mégis szokandja, s hihetőleg könnyebben, mint az eszméletes és öntudatos vallásosságot. De haszna mi lesz? így csak képmutatókat, különböző embereket, vagy okatlan gépeket nevelünk, mik által a vallásosság szent birodalma épen nem gyarapul. Ismétlem tehát: az egyházi oktatásokat úgy kell intéznünk, hogy az észszerű tanodái

rendszer által czéltott erkölciségnek valóságos támaszai és szilár—
ditói, magasztosítói és megszentésítói legyenek.*)

Nagyon hat a még tanodába járó gyermek lelkiületére a községsizellem és példa is. Kétséget nem szenved, hogy az emberek életviszonyai, főkép kisebb községeknel, hol minden ember ismeri egymást, nagy mértékben magokra vonják a gondolkozni indult gyermek figyelmét. Ha például az egész helység lótolvajokból áll, vagy igen sok részeges ember találkozik, ha örökös czivódásban és veszekedésben élnek a felekezetek, vagy igen gyakoriak a korcsmái vérengző verekedések, s több efféle, bizonyosan ragad valami ezekből a legjobb tanítványok daczára is a növendékek lelkére, s illy körülmények közt teljes sikerét vární tanoda-nevelési fáradozásinknak balgaság volna. Mivel pedig a már meglevő rosszak miatt a jövő nemzedékek erkölciségét könnyelműleg nem kockáztathatjuk, szükségkép arról kell gondoskodni, hogy valamely helyen vagy vidéken divatozó durvább, botrányosabb vétkek legalább némileg, de mindenesetre erőlyesen gátollasanak, és ritkittassanak. Ennek miképeni létesítése nem nevelési értekezésbe, hanem fenytéktanba tartoznék, s az illető hatóságok körének feladata. De azt mindenesetre tartsuk szem előtt, hogy csak úgy nevelünk hatályosan, ha a nevelendöket környező példákra nézve is inkább az elejét vevő, mint megtorló fenyték eleveit követjük: mert sokkal tisztább, bűn mocsoktól érintetlenebb marad a növendék Mke, ha gonoszságot nem is lát, mint hogy ha az elkövetett büntettért lakolni látja a bűnöst. A roszból mindig ragad valami szurkos maradvány a kedélyhez, mit a félelmités és rettegetetés bár mi lúgos szappanvize sem moshat le egészen.

Az említettekkel hatásban némileg rokon az előljárók és felsőbb osztályúak jelleme.— Azon elv: gyermeknek világa a szülői ház, tanoda, és társai köre, — leginkább kis gyermekre alkalmazható. A kissé idősebb növendékeket körülfogja az

*) Jól tudom, hogy külön vallási tanítás, — délutánokint vasárnapon — most is tartatik a fiatalág számára, de nem mindeütt. Már ez elég arra, hogy általánosnak vagy is közönségesnek lenni kívánjam azt, a mi nem általános. De ott is, hol illy tanítás tartatik, nem mindig olyan az, minőnek lenni kellene. Száraz Káté magyarázással el nem érjük az öhajtott czélt. A magyarázónak nemcsak értelemhez és hithez, hanem kiválólag szív-és kedélyhez is — mellynek ölen a hit leginkább felvirulhat, — kell szólni tudnia,

élet a maga bajai s reményeivel. S ez főkép a szegény sorsú gyermekről áll. Az ő, bár még gyenge erejét is igényli, — legalább bizonyos időszakokban, — a munka, vagy talán már egészen a munkabeli foglalkozás mezejére lépett, s még csak a vasárnapi vagy mesterinas-tanoda tartja őt némi gyenge szálakkal oda kövte a növendék sorsához. Ha ezen viszonyaiban azt tapasztalja, hogy távolabbi vagy közelebbi elöljárósága — legyen az például földesuraság, gazdatiszt, bíró, kisbíró, hajdú vagy mester, gyárnok, pallér, legény, vagy bárki, — durván, embertelenül, igazságtalanul bánik vele, szülőivel vagy a hozzá hasonlókkal; — és ha látja vagy hallja, mikép a közép vagy felsőbb osztályúak, a gazdagabbak, vagyonosabbak, szóval azok, kiket ő urakul czimez, szívtelenek, gögősek, dölyfősek a szegény irányában, mikép megvetés, lenézés és háttérbe szorítás bélyegzi minden szavokat, szavok minden hangját, hangjok minden leheletét, és tetteik minden czélzását; — és ha látja s tapasztalja, ezen úgy nevezett jobb módúak, műveltebb osztályúak, mint törnek egymás ellen, mint üldözik, rontják, csalják egymást, s más oldalról mint ármánykodnak, mint öltöztetik selyemköntösbe a bűnt, mint mázolnak gunyképet az erény oszlopára; — ha mindezt látja, hallja, tapasztalja: milly tisztelet, milly utánzási vágy gyökereznek meg keblében az élet viszonyai s érintkezései iránt? hol lelje fel azon eszményképet valósítva, vagy csak némileg megközelítve, mellyet tanítója s papja olly lelkesült és buzdító szavakban rajzolgat előtte mind unalalan? S ha nem leli fel sehol az élőnek mondott erény valódi eleven példányképeit, nem kell-e vissza roskadnia a mindennapi aljaságok fertőibe neki is, nem kell-e kétkednie az olly szépen hangzó szavakban, miket nemcsak szépeknek de igazaknak is hitt ekkorig? S ha egyszer kétkedik, vége akkor minden erényi emelkedésnek; hasztalan minden oktatás minden buzdítás. Nincs szörnyebb gyilkoló kígyója az erényesség fejlődésének, mint illy kiáltó ellentét a tanító szava s az élet zaja közt. Azért egyfelől a tanítónak egyik lelkiismeretes kötelessége, mennyire csak tőle függ, távol tartani növendékeit illy ragályos érintkezéstől, más felől pedig kötelessége minden jóravaló honpolgárnak, de főleg azoknak, kik akárminemű felsőbbséget gyakorolnak a nép gyermekei fölött telhetőkép őrizkedni gyarlóságaiknak az ártatlan gyermeki lélek előtt botrányossá válható kipányvázásától.

Egyet még el nem hallgathatok, mi a tanodáztatás ideje alatt

részint magában a tanodában, részint azon kívül is nagy súlyt gyakorol a növendék lelkére, — s ez az olvasókönyvek ügye. Olvasó könyvből a gyermek nemcsak ismeretet, hanem erkölcsi irányzatot is, s nemcsak tanítója közvetlen vezetése mellett, hanem magára hagyatva otthon, s társai körében is szokott meríteni. S ez az oka, mért kell vagy legalább — kellene az illy könyveknek a lehető legnagyobb gonddal kidolgozva lenniük. Mellőzve most minden egyéb részleteket, csupán erkölcsi szellemre vonatkozólag kérдем: valljon nem kötelesség-e ha t. i. komoly szándokunk czélt érni, — olly módon adni elő az erényt, olly köntösbe öltöztetni az erényes tetteket, miknélfogva viszhangra találjon a zsenge kebelben, mi vágyat ébresszen benne legott illy s hasonló erkölcsi fokra emelkedhetni?

Vagy mulhatlanul szükséges-e ama száraz szigorú, mondhatnám sanyarúan kemény és visszataszító hang és modor, mellyen illy könyveket gyakran szerkesztve látunk? Ne feledjük: gyermekről van szó. Ugyanazon mód és hang felnőttekre nézve alkalmasint teljes hatású lehetne. De gyermek irányában nem az. Vagy nem lehet-e az erényt másképp gondolni, mint szerzetes kámszával, nagybőjti sápadt arczczal, vagy épen a carthausi memento mori-jával? Én azt hiszem: hogy igen; annál is inkább, minthogy angyalokat deli alakban fest a művészet, s ez ellen a legszigorúbb vallás elvnek sincs kifogása. Tehát angyalalakban, isten trónja s az emberiség örökfényü csillaga felé lebegő szárnyakkal rajzoljuk gyermekeknek az erényt, s ne sötét ránczos homlokkal, melly nagy rokonszenvet aligha költ az ő játszi gyöngéd lelkében. De figyeljünk arra is, mikép az angyali szárnycsattogás kirekeszti a nehézkeséget és unalmasságot is. Úgyde mit várhatunk például olly olvasó könyvtől, melly csupa komoly tudományos czikkekkal tömve; melly a tanodát is olly hosszasan és mély szárazon írja le, hogy felébe is belefárad a gyermek; melly úgy szólván semmi kedélyes iránynyal és tartalommal nem bír? S pedig vannak illy olvasó könyvek. Valljon az-e a czél, hogy illyes olvasó könyvek lapozgatásával nem mondom tiszteletes, de borzasztó fogalmakat nyújtunk a gyermeknek a tudományosságról? azt akarjuk-e vele így mindjárt a küszöbön éreztetni: milly szörnyű nehéz és kedvetlen dolog az a tanulás? arra czélzunk-e, hogy ekkép visszajedjen a tanulástól a gyermekek nagyobb része; s könnyű szerén ritkítsuk ezen meglehet igen mesterséges, de az emberiség érdekében mindenesetre

kegyetlen fogással a különben lán tudományos pályára vágyakodóknak sorait? Ha ez a cél, úgy az tökéletesen remekül el van érve. De én ezt nem hiszem, hinni nem akarom, hiszen ez valóságos gúny volna, melyet a kajánság szelleme kacszagna a nevelés szent nemtőjének szemébe! — De bármint legyen a múltra nézve, legyenünk hajlandók feledni a hiányokat. De a jövő nemzedék érdekében — miután az olvasó könyvek oly nagy hatásúak tanodán kívül is — szilárdul és hangosan kell követelnünk: hogy oly olvasó könyvek adassanak az ifjúság kezébe, melyeket az összes tanszerkezet emberséges és nemes, de egyszersmind nyájas és buzdító szelleme lengjen át, olyakat, melyeken a józan ész, erényesség és kedélybensőség frigypecséje díszeljen.

B. Tanodázttatás ideje után.

Eddig a tanoda kalauzolta, hacsak mellékesen is. a serdülő nemzedéket. Tekintsük mármost annak helyzetét, miután kilépett az élet nyílt mezejére, a teljes önállóság korszakába. Milly változás! — Eddig részint szülő, részint tanító szolt hozzá, eleven törvénykönyv gyanánt: most már az öntörvényhozás alkotandja a legfőbb erkölcsi törvény alapjain a részletes szabályokat egyes esetekre. Eddig volt majd e, majd ama körülmény, mely őt kötelességeire, s a közerkölcsiségre figyelmeztette: ezentúl már csak az birand intő hatállyal erényére nézve, mit saját szíve érczlapjaira vésett. S pedig mennyi ellenséges elem, mint megannyi pusztító zuhany ömlik reá mindjárt a nyílt élet küszöbén, azt láttuk már az első rész végszakaszaiban, s egyebütt is e munka folyamában. Mintha csak esküdt ellensége volna a szegénynek ezen élet minden érintkezése, oly kaján ellenség, mely úgy látszik, túrni sem akarja, hogy a nép erényes, jó legyen. Ez nagy tusa, s annál veszedelmesb, minél gyarlóbb az emberben az ellenállhatási erő. Iónnyitnünk kell tehát e tusán, vagyis inkább gyamolítani az e tusábani győzedelmet, mi legczélszerűbben úgy fog történni, ha minél kevesebb ostromló elemmel környezzük a népet, az az a lehető ostromgépeket minél inkább eltávolítjuk, s egyszersmind módokat nyújtunk, melyek szilárdítsák — a tanodákban nyert fegyvereken kívül még — az egyének ellenszegülési erejét. Különbén, ha bukkik, nem ő lesz annyira oka, mint mi, kik mindezen jótékony eszközökkel őt megajándékozni elmulasztók, holott az hatalmunkban állott. Óvakodjunk az emberiség szentségén elkövetendő ezen áru-

lástól, mert súlyosan terhelendi lelkünket a világitélet bírószéke előtt! —

Az eszközök, melyek e célra kínálkoznak, igen jelentékenyek; némelyek szinte nagyszerűeknek mondhatók. De ez vissza ne rettentse a jobb lelkűeket, a nemesb keblűeket az eddig, fájdalom, elég embertelenül megtagadott adományok és áldozatoktól, — vissza ne rettentse mondom őket, mert a cél még nagyobbsszerű: egy ország összes nemzetének erkölcsi emelkedése.

Első helyen és mindenek fölött az e m b e r i m é l t ó s á g é r z e tét kell említnem. Ha a népet erre fölemelni sikerül, ez egy maga megóvandja őt számtalan aljasságtól, s korcsosító lépéstől. Érezni, hogy mindnyájan emberek vagyunk, hogy valamennyünkbe van lehelve az isteni szikra, mellyel önlealacsonyítás által meggyalázni tilos; érezni és tudni, hogy az emberi lélek, bármilly köntössel fődött testben lakják is, jogosítva és képesítve van ugyanazon magasztos szent erényre; és tudni, hogy bárkinck egyéni erénye ellen harcot támogatni valóságos merény Isten végzetlen jósága ellen; mindezt érezni és tudni isteni dolog. S csak ha mindezt élénken s elevenen érzi és tudja az ember, csak akkor nem fog könnyelmű leg lebecsátkozni ama mélységbe, hova az érzéki csáb mámara integet, vagy hol a durvább bűnök zord rémei tivornyáznak.

De lehet-e illy nemes önérzet, illy szent önbecsülés, illy méltóságos öntudat ébredését és megszilárdulását remélni ott, hol minden viszony eltiprásra, eltörpítésre irányul? A rabot, kiből az elkövetett büntény még némi alapját hagyá meg az emberibb szelidségnek, teljesen érzéketlen gonosztevővé a láncz szégyenítő súlya teendi. Mit egyéni tévedése elkezdett, azt a köznek szívtelensége bevégti — gyógyíthatatlan fekélyt, — rögzött bűnöst dob az emberi társaság közé. — Hol egyéni merény csak szikra után kapkodott, ott egy egész világ bűne, — a közkegyetlenség — lángkévéket szór, óriási üszköket hány az emberiség szebb érzelmei templomának felgyújtása s irgalmatlan megsemmisítésére. A közvélemény, midőn érdem szerint jutalmaz és büntet, Isten kezében működő pálmaág és palloshoz hasonlít: de azon közvélemény, melly milliókra eleve kimondja a szellemi bilincs átkát csak azért, mivel testi származásuk nem fogantatott bársony párnák között, illy közvélemény egy iszonyú boa, melly összezúzza azt is, mit éhének fel nem áldozhat. A kutya, midőn rúgni kezdik, fogainak élet szögezi

a méltatlankodó ellen, — s csak, ha már az erőszak ismételt rúgással legyőzte, csak akkor lesz valóságos ebbé, csak akkor ölti magára a meghunyászkodó, mindent túró eblermészetet. Évezredek óta él az eltiprás és rugdosás kegyetlen rendszere, s mi mégis csudálkozunk, miért hogy annyi milliók nem bírnak emberi méltóság érzetére emelkedni. Az erőszak és önzés kétségkívül igen jól számolt, midőn évezredek óta szellemi kiskorúságban tartá a milliókat, mert így ellenörködés nélkül folytathott a nagy háztartás. De mégis rosszul számolt. A szellemi kiskorúság eredményezé az erkölcsi kiskorúságot is. Az illy erkölcsi kiskorúság békóiban sínylődők számtalanszor úgy cselekedtek, mint kik beszámíthatás alá nem eshetnek, mint gyermekek, mint tökéletlen eszűek. De azért előállt a hatalom, a törvény vérpadokat, máglyákat, bitófákat emelt, s kárhozatra hányta tömegesen a bűnös kicsapongókat. S ez most magát megboszulni készül. A tömeg, melly annyi ideig csak hallgatott és nyögött, most gondolkozni kezd s mondja: ha bilincsre volt verve a gondolat, mit tudtuk mi' mi jó, mi rász? és mégis annyit szenvedünk? És pedig nem azért gondolkozik így a tömeg, mivel tán most közelebb áll az emberi méltóság megértéséhez mint ez előtt, koránsem! hanem csak azért mivel érzi, hogy fejei száma még több milliókra szaporodott, s hogy ennyi millió fejben tán már el is fér egy illy gondolat; s még azért is, mert tapasztalja, hogy az évezredek nyomás lohadni kezd, hátrább vonul. S épen itt a választó vonal, hol vigyáznunk kell, nehogy ama gondolat, melly koránsem az ész szüleménye, vérszemet kapjon. Mit ős apáink, s a világ minden nemzeteknek ősapjai vétkezőnek, ki fogná vétkül felróni a jelen nemzedéknek? szelídebb szellem lelkesíti a most élő népatyákat. Épen ennek következménye a nyomás és korlátozás enyhülése is. Ez becsületére válik minden nemzeteknek, hol ez így áll, díszére az emberiségnek. De szomorú dolog volna, ha a milliók e nemeslelkű mozgalmat — mint érintém — épen eddigi kiskorúságoknál fogva nem értvén félre magyaráznák, tán félelemnek vagy tudja isten minek tulajdonítják, s vérszemet kapna a gondolat, — s még szomorúbb volna, ha netán e félreértésen alapuló némelly szerencsétlen ingerültségek azt vonnák magok után, hogy a hatalom sehog sem tapasztalván a népek kívánt érettségét, feljogosítottnak érezné magát újabb és szorosabb békókat vetni rájuk, ekép a közemberiség fejlődését ismét pár századdal hátrább lökvén. Pedig félős, hogy illyesmi fog bekövetkezni egyik s másik oldal-

ról is, ha elmulasztjuk az újabb kor nemes indulatainak — a negatív alapon kívül ténylegest is adni. Ugyanis, nem elég a bánásmód szelidülése által kijelenteni vagy észrevétni, hogy akarjuk s hogy engedjük a népek az emberi méltóság érzetéhez emelkedését — ez negatív tér, ezen még mit sem tevének; hanem ezen felül szükséges teltleg fellépni, hogy azon érzet kifejlődését elősegítsük, különben — harmadszor is ismétlem — az ezredévektől átöröklött durvaság nyers ereje túl szárnyalja a mi bármi szép és nemes, de tétlen s inkább engedékeny mint serkentő irányzatainkat. A benső vallásos erkölcsiség, az öntökélyesítés és szeretet elvei csak oly kebelben fognak az életen át folytonos viszhangra találni, hol nemes tűz lángol fel az ember méltóság oltárán.

Hogy ezt eszközöljük, szükség mindenek felett törvény előtti egyenlőség; azaz oly állapot, melyben a nép ne lássa magát ugyanazon bűnért keményebben sújtva, mint más rangút, s ne lásson kedvezményt adni másnak ott, hol őt terhelés éri. E nélkül soha sem emelkedhetik azon hitre, hogy a bűn másban is oly rút, mint ő benne, s az erény ő benne is oly szép mint másban; e szerint nem is érzi magát eléggé ösztönözve az erkölcsiség ösvényén haladni, ha bármi jó legyen is ő, kellő méltánylásra nem talál.

Gyönyörű lépés e célra a hivatalképesség, szabad birtoklás és birloki tulajdon elve és törvénye; de azon felül még megkívánatik közteher viselés és fõszabadulás reménye. Ki a terhet csak magára róva látja, míg másokat kiváltságokban lát fényledezni, az nem szabadulhat azon gondolattól, hogy ő el van nyomva, eltiporva. Ki bármint fáradozik, nem lát módot bizonyos nyugtózó korlátok közül kiléphetni, s érdemei után tiszteltebb sorba áttérhetni, az örökös harcban képzelendi a születési előnyöket a születési alorssal. A papirend s hivatali kítátás nem elégséges.) Mindkét esetben keserültség, kajánság, gyűlölet fészkel be magát a szívbe a földileg boldogítottabbak ellen; illy állapot pedig a tiszta erkölcsiségnek halálos ellene.

Szükséges továbbá, hogy erkölcsi célok kivívására nem a kényszerítés, hanem a rábírás, meggyőzés fegyverét használjuk. Így szokja meg a nép okoknak engedni, s hajlandóbbá tétetik okszerű erkölcsiségre magát képesíteni.

Kívánatik még emberszerető bánásmód felsőbbek részéről. így fog azon bizalom, mely az emberszeretet elvéből az

ő szívében felvirágozott, gondos kertészkezekre találni, mik azt ápolják s nagyra növesztik nagy érdekében az egyesült erővel létesítendő legnagyobb czéloknak.

Másik nagy figyelmet igénylő mód az erkölcsi elenítő eszközök és befolyások gyerítése és eltávolítása. Nem várhatni a még fejletlen néptől, hogy saját erkölcsi javát anynyira átlássa, miszerint annak kedvéért megvonjon önként magától olyféle élvezet, mellyeknek erkölcsrontó hatását épen fejletlenségénél fogva át nem látja. E tekintetben épen úgy kell bánni a még kiskorú néppel, mint gyermekkel, oly helyzetbe kell tenni őt, hogy magán kárt ne ejthessen, s oda nem adni a kést, mellyel toronk metszheti magát. Egyenesen tehát nekünk kell cs elekvőleg azaz tiltólag fellépünk. E rovatba tartoznak: pálinkafőzés, botrányos látványok, viaszlátványok, korcsmázás, játékbarlangok, szerelmi büntanyák. Mind megannyi méteyek, mik erélyes föllépésünket a néperkölc s érdekében nagy mértékben igénylik.

Harmadik lényeges módja a néperkölc s javítására oly eszközök előállításá, mik tényleges j ó t művelhetnek a nép lelkében. S itt mindenekelőtt az egyes ül éti munkásságot kell megemlítnem. Magtár, takaréktár, cselédjavító egyesület,*) nép-

*) Cselédjavító, tulajdonképen cselédnevelő egyesület így képzelek magamnak. Állhatna illy egyesület azon család-apákból, kik az emberiség és közerkölc s érdekében felhívatra érzik magokat a cselédség nevelésére közre munkálni. Az egyesület összetartó kapcsolat volna erkölcsi és anyagi kötelezettség. Az erkölcsi kötelezettség abban állana; hogy az egyesület tagjai egy felől csak oly személyt fogadnának szolgálatba, ki szolgálat előtti korára nézve jó erkölcsiségét tanúsító hiteles (lelkészi s bírósági sőt tanodái) bizonyítványokkal bír, szolgálati idejéről pedig szinte — bármi rövid időszakot is igazoló — hiteles bizonyítványokkal van ellátva; — ezen feltételeknek meg nem felelő vagy egyleti tagtól rész bizonyítvány által vagy épen külön bejelentés által sújtott cselédet pedig semmiesetre sem fogadnának házukba. Másfelől ezen erkölcsi kötelezettség arra irányulna, hogy a cselédeknek mind a ház körében, mind azon kívül történendő nevelésére, javítására minden tag kezet nyújtani ígérkeznek. A ház körébeni hatás emberséges bánásmódban de egyszersmind szigorú erkölcsi fegyelem fentartásában nyilvánulna. A házonkívüli közrehatás a rendtartás és nevelve tanításra irányulna. — E czéloknak könnyebb és biztosabb elérhetése szükségessé teszi az anyagi kötelezettséget, mi abban állana, hogy például minden tag évenként annyi húszast fizetne az egyleti pénz-

oktatói eszmecserék, népnevelési társulatok mind megannyi virágai e jótékony cselekvőségnek. — Ezután illeti a figyelem a n é p közvetlen munkásságának serkentését és élesztését. S mennyiben ez a munkaadás és munkaalkalom szaporítása által (nagyszerű köz-

tárba a mennyi cselédet szokott tartani. Az így befolyó pénzből a czélok gyakorlati valóítására két intézet tartatnék fen. Egyiknek feladata volna a rendtartás, másiké a tanítás. — A rendtartó intézetnek működése egyrészt tudakoltatás és szegődtetés körül, másrészt fegyelmi intézkedés körül forogna. Tudakoltató oldalánál fogva itt tudhatnák meg az egyleti tagok, vajjon kaphatnak-e körülményeikhez képest alkalmas cselédet (szakácsnét, szolgálót, dajkát, szobalányt, vagy inast, kocsist stb.) szegődtető oldalánál fogva ezen intézet közbejöttével történnék az alku, szegődés, és szolgálatból! kilépés. Köréhez tartoznék ennél fogva a bérre nézve is méltányos egyensúlyt tartani fen, nehogy akár a cseléd tulcsigázott követeléssel, akár a kenyeres gazda igen csekély ajánlás által zsarolhasson. A fegyelmi intézkedés abban állana, hogy a szolgálat nélküli cselédséget — hatósági rendőrségre támaszkodván — illő rendben tartaná, magokviseletét éber figyelemmel kísérné, ideiglenes (becsületességi helyeken) lakások s netáni összejöveteleik, mulatságaik felett ellenőrködnék; a valamely büntény miatt bejelentett cselédet — illő kihallgatás s elmarasztalás után — a városból kiigazítná, vagy javulásáról meggyőződván, ismét szolgálatképessé nyilatkoztatná, — és arra ügyelne, hogy ideiglenes pihenők (úgy nevezett faczér cselédek) a szükséges képzetésben részt vegyenek. — A másik vagyis tanító intézet voltaképen: cselédianoda, működése abban állana: hogy vasárnaponként egygyórát (férfi- és nőcselédék számára külön) rendelne, melyben avatott s erkölcsileg lelkesült egyén felolvasásokat, magyarázásokat, oktatásokat tartana az általános vallásosságon alapuló erkölcsitan elveiből, s különös alkalmazásaiból, — melyek szerint megismerhessék a cseléd- és uraságközi viszonyt a maga tisztaságában, s megismerhessék általános és különös kötelességeiket a felebarát, község, de legkülönöbben a család, a gyermekek, s egymás irányában. E tanítási órákon a szolgálaton kívüliek mindig, a szolgálatban állók pedig illető gazdáik által körülmények szerint, — de mindenesetre minél gyakrabban — adandó engedelem szerint megjelenni tartoznának. A melly cseléd a tanításokból — tehetése és szorgalma nyomán — vizsgálatra is képesülne, ennek következtében bizonyítványt is kapaa, mi mindenesetre kétszeres, s az ország bár melly vidéken érvényes ajánlására fogna szolgálni. A szolgálaton kívüliek vagy is pihenők számára, ha a tanár illő jutalmaztatása engedné — netán hétközben is adathatnék egy pár ilyen tanóra, vagy illyenkor írás olvasás, és számvetésben is ve-

munkákat értek) nem volna egészen elérhető, a koldulás szigorú korlátozása és dolgoztató házak felállítása által is lenne eszközzendő. — Végre szellemi tekintetben is kell hatni az erkölcsök nemesedésére folyvást és szakadatlanul. Józan népszerű olvasmá-

hetnének oktatást. Sőt hogy még biztosabb alapot adhassunk a cseléd nevelésének s illetőleg javításának, még az sem volna czél-szerűtlen (s tán éppen ez a dolog feneke) hogy a tanintézettel egy-szersmind dolgozó intézet volna összekötve. Azaz: a szolgálat-ból kilépő cseléd — (kilépését pedig mindig a gazdája jelentené be az intézetnek) fölvetetnék oly módon, hogy szállása ingyen volna — szállásul szükség szerint több kevesebb terem vagy szoba bé-relletvén ki egyleti pénzalapból, — élelmére pedig — melyly ugyan tápláló de fölötte egyszerű volna, — fizetne naponként bi-zonyos minimum szerint meghatározott csekély mennyiséget. Ezen felül — természetesen felügyelők örködése mellett — munka adat-nék kezébe, a szerint a mit valaki tud dolgozni, — ez lehetne var-rás, kötés, foltozás, szalmakalap-készítés s így tovább; — sőt egyik másik illy foglalkozásra itt útmutatást is nyerhetne. Azzal mit munkája után keres, leróna egészen vagy részben élleme köl-ségeit. Ki éppen semmi illyesmit sem tudna dolgozni, azt kertben, házkörül tisztogatásra s más effélékre használnám, s e szolgálata fejében is engednék el némít az éllemi díjból. Így el lévén foglalva, nem szoknék meg a henyeséget, csavargást stb. Ellenben a be-tegekről emberségesen gondoskodnám. A munkaórákat aztán ren-desen felváltanák a tanórák. Így lehetne gyökeres javítást re-ményiélül; így szünnék meg azon bevett csele'drontási rendszer, melyet most leginkább a szállásadók, az úgynevezett kvártélyos asszonyok gyakorolnak, kik midőn egyfelől a cselédet a ke-nyeres gazdák ellen bujtogatják, s újabb újabb, dúsabb bért adó helyekkel kecsegtetik, ámitják, másfelől nadályként szíjják ki utolsó garasát, úgy hogy a végre szolgálatot nyerő cseléd néha két három hónapi bérét is csupa adósság fedezésére vesztegetni kénytelen. De eképen szünnék meg a most divatos tudakozó intézetek bokros visszaélése is, melylyek inkább rontanak, mint használnak. Ott gyü-lekeznek össze a cselédek, férfiak némberek együtt, kártyáznak, isznak, káromkodnak, uraságot gúnyolnak, új meg új mesterfo-gásokra okúinak, szemérmetlenkednek, és a többi. Nem kiált-e illy állapot hangosan orvoslásért? Ide is illik valóban az hogy: kése-delem — veszedelem. —

A költség-alapot nevelhetné netán a szegődtetés alkalmával a cseléd által — de csak miután már például harmadszor vagy hatodszor változtatja helyét — fizetendő szegődési adó (például egy egy tizes) — és a nem egyleti tagok által szinte illyenkor fizetendő bértoldalék, ha t. i. ezen egyleti intézetből kívánának

iminyok, falusi olvasó gyülekezetek; fonókák s hasonlók megszűntetése; népünnepélyek rendezése (de ne búcsúk és vásárok botránkozásai) például lóverseny, rózsa-ünnep s több efféle; közjutalmazás és kitüntetés; erényes szegényleányok kiházásítása, s több hasonló intézkedések igen hatalmas befolyást gyakorolhatnak az erkölcsök szelídülése és nemesülésére.

Fölöslegesnek tartom itt mindezeknek erkölcsi hatályosságát részletesebben fejtegetni, mert úgy hiszem, olly világos ezekben az irány, hogy teljes lehetlen minden erényszerető kebelben csak pusztá nevük említésére is viszhangra nem találniok.

Még egyet azonban záradékol nem mellőzhetek, melly valamint a közvetlen gyermeknevelésben, úgy az élet által intézett közvetett embernevelésben is majd páratlan fontosságú, s ez — apéld a — értem az egyéb osztályúak példáját a nép irányában. Mindaddig míg a közép és felsőbb osztályokban nem honosul meg egy általános és alaposan szilárd jobb erkölcsiség, nem remélhetünk gyökeres javulást a nép között; mert az erkölcsstelenség a dögvész — méregnél is borzasztóbb ragály. De nem is lesz teljes jogunk követelni a nép erényi szilárdulását, míg mi magunk összesen véve valódi fénytükörül nem szolgálhatunk neki. Mert a nép, hogy úgy mondjam, górcsövön nézi a felsőbbek minden gyarlóságait és hibáit, miszerint százszorta s ezerszerte nagyobbaknak veszi azokat, mint a minők valósággal. S pedig ennek igen helyes alapja

és kaphatnának cselédet, mert főtekinet mindig az egyleti tagokra volna.

Illy egylet természetesen kevés tagokból nem állhatna. Meit mit érne például, ha Pesten száz vagy kétszáz ember illy célra egyesülne? Egy az, hogy a cél — a pénzerő csekélysége miatt úgy sem volna elérhető, — más meg az, hogy megeshetnék, mikép a tagok végre cseléd nélkül maradnának, ha t. i. az egyleten kívüli családapák mintegy boszantásul sokkal több bér s egyéb kecségetek által a cselédeket elhalásznák, s lefoglalnák, — a mi a dolgok jelen állásában epen nem lehetlen, — úgy hogy aztán epen a jóra törekvő egyleti tagok számára a cselédeknek csak a legsilányabb salakja maradna. — Véleményem szerint Pesten legalább is kétezer tagnak kellene összeállani, hogy a dolog megindítható legyen. Kisebb városokban aránylag a népességhez. De lehetnének tagok falun lakó uraságok is. Ha ez eszmém némi figyelemre érdemes, ajánlom azt pártfogásba. Egyébiránt ez csak eszmevázolat, melly bővebb tervezést igénylene —

van; mert kinek bővebb alkalmá, s eszköze volt, magát képezni, művelni s nevelni, azt sokkal nagyobb mértékben éri a beszámítási súly. Nem akarom elsorolni a felsőbb és közép osztályokat terhelő vétkek és bűnök szomorú lajstromát, csak azt ismétlem, hogy míg ezen nem segítünk, hasztalan minden erőködés a néperkölcse gyökeres orvoslására. Az orvoslást részben magunkon kell kezdenünk; egészben véve pedig folyton lépést tartva haladnunk a népernyit érdeklő intézkedéseinkkel.

Nem kívánom én, hogy mindez egyszerre mintegy varázsvessző csudájára történjék; nem kívánom, hogy minden áldozatot egyszerre tegyünk, minden kedvezményt egyszerre adjunk; hisz magát a tanodái népnevelést is teljes terjedelmében csak a most születendőkre terveztem bekövetkezendőnek; pedig ha valahol, itt kell a lehető legszebb öszhangnak beállani — a tanoda és élet nevelése közt; — hanem azt igen is kívánom, hogy a javítások megkezdésével perczig se késsünk; hogy az életviszonyokat illető erkölcsi intézkedéseink folytonosan s testvérileg ölekezzenek a tanodába behozandó üdvös elrendezéseinkkel, csak így lévén várható, hogy mit a tanoda épít, az élet kegyetlenül és kegyetlenül ismét le ne rontsa.

Ha mindezt híven, összefüggőleg, öszhangban, következetesen és lelkiismeretes eljárással teljesítendjük, csak akkor nevelendjük igazán a népet, csak akkor mondhatjuk az emberiség legszentebb diadalának önértetével: hogy van népnevelésünk. Mert akkor a maga ereje és helyzete szerint mindenki közremunkálанд a népnek minden irányában! erkölcsösebbé tételére, akkor lesz elérve azon eszményies föelvem óhajtása, a mindnyájunknak mindnyájunknál neveltetése.

Berekesztés.

Végszakaszánál állok e munkának, s csak most érzem, hogy mennyit nem mondtam el, s még mennyit kellene, hogy az teljes legyen, elmondanom. Minden eszme, mit elhallgaték, minden javaslat, mit a részletesség érdekében más és illőbb térre kelle halasztanom, sziklasúly gyanánt nehézkeedik szívemre. Oh mért nem mondhatok el mi ndent egy lélekezettel, miért kellenek órák, napok, míg csak e keveset is összeállithatám. S mért kellenek tán évek, meg évek, míg e kevés is vizshangra talál. Itt a bökkenő. Minek beszélni, szónokolni, írni, tanácslam, ha nincs, ki végrehajtsa

lelkünk leglángolóbb kívánatit?! E kilátás valóban szomorú. De ez el nem csüggeszt; s tudjam bár, hogy mindez csak szó és írott betű maradand, mégis elmondom még búcsúszóm gyanánt, mit a lelkeket körülzsiibongó számos tárgy közül e helytt még mulhatlannak gondolok.

Nem csak tanodában, hanem az életben is szükséges egy legfőbb vezérszövétnék, melly után indulhasson a nép, ha az erkölcsiség végcéljához bizton és tévelygés nélkül eljutni akar. Illy legfőbb fényszövétnék keltő van: vallásosság és honszeretet. Ezeknek sugárözöne világítson az élet összes pályáján, ezeknek szelleme uralkodjék minden telteken. — A vallásosság mint leghathatós elöteremtője az általános erkölcsiségnek különben sem szenved meg semmi csonkulást, mert nép, mellynek vallásossága csökken vagy gyöngül, vesztének torkába rohan. A vallásosság eszközölte erkölcsiségben befoglaltatik a honszeretet is, de én azt itt különösebben kiemelni szükségesnek tartom.

Noha a honszeretet a közerkölcsiségnek csak egy erénye, mégis azt hiszem, hogy vallás szent szellemétől kellőleg gyámolítva s ihletve könnyen alapjává, anyjává válhat minden egyéb egyes erényeknek, s hol ez nem volna is így, — legalább nagy részben átmelegíti s magasztosba az egyébként szüilemlett s felsarjadzott erényeket. Honszeretet nélkül minden más erény halványabb, színtelenebb, honszeretettől körül sugározva határozott irányt és hatályt nyer minden erényes lépés, minden erkölcsi tett. A földi viszonyokat érdeklő erények közt én nem ismerek magasabbat a honszeretettől — a gyakorlatiság terén. A legfőbb eszmény megértését népüktől kívánni nem lehet; azért ha mi eszményeket felállítunk számára, azok a gyakorlatiság, a létesíthetés körébe essenek. Illy gyakorlatilag létesíthető eszmény a honszeretet. Azért ez — népünk irányában — főnebb áll, s kell is állnia az általános emberszeretettől.

Talán paradoxnak is látszhatik, midőn főnebb azt mondom: hogy az igazi honszeretet minden egyéb erényeknek könnyen anyjává lehet. Már ha szinte furcsán talál is hangzani e tétélem, én mégis kimondom; hogy ha választani kellene, mellyik erényt tegyem alapjául — a vallásos főlapot mindig ide értem, — az összes népnevelésnek, én — a honszeretetet választanám. Sőt állít—ni merem: hogy csak is így lehet valami a mi népükből, ha legfőbb erényül honszerelmet követelünk tőle, s úgy irányozzuk min-

den törekvésinket, hogy az lehető leghababban s legdúsabban mértekben kifejlődhessék az ő keblében. Mert ki honát hűn, lángolon, és észszerűen szereti, természetesen nem a hegyeket és folyókat, a mezőket és pusztákat szereti csupán benne, hisz ez ösztönszerű állati ragaszkodás is lehet, — hanem és legkivált az embereket, a honfitársakat szereti. Mindent tehát, mi jót, nemest tenni akar és lesz, hazájára, honfitársaira vezet vissza, mindent, mi az ember-szeretet elvébe ütközik, azért kerül, mert legközvetlenebbül honának s e haza fiainak lehetne ártalmára. Sőt illy honszeretet magára az ősforrásra is jótékonyan hat vissza. Ha a vallásosság szülé az erkölcsiséget, ez pedig a honszeretet erényét: viszont a honszeretet a vallásosságot a legszebb, a legsalaktalanabb önállósággal sugározza körül. A vallásosság közeléből származik t. i. a külön egyes vallások buzgó és lelkiismeretes megtartása, még a küljelek és szertartásokat illetőleg is. De a külön vallások, épen a mindegyiknek sajátos legfőbb buzgóságnál fogva az emberi gyarlóságok mezején könnyen összeütközés- és súrlódásra vagy épen egymás elleni harcra lobbannak. S ekkor ha minden egyéb szótartást részint a néptől elérhetlen magasztossága, részint gyöngesége, s hatálytalansága miatt elhangzik, a honszeretet lép közbe békebíróul, s így kiált fel: ne élesszetek felekezeti gyűlöletet és üldözést, mert így szent hazátok gyermekei, meg annyi honfíu testvéreitek szíveire irányozták a borzalmas tört. S ki ama párdühöncz, ki ha különben él szívében honszeretetet, — még akkor is áldozna vakin-geifének, midőn ezáltal honát vérezi?! *)

De van a honszeretnek még egy határozottabb alakja, a köznemzetiség.*#)S ez főleg nálunk érdemel nagy figyelmet.

*) Ellenben ha honszeretettől nem lelkesül, a köznyának szózata is nyom nélkül fog elhangzani, s a vakult bűnös tépni szaggatni fogja hazája kebelét, honfitársát ölni, gyilkolni, meglopni, megcsalni, elárulni, megbecsteleníteni, rágalmozni stb. mert hiszen csak önérdéke szab törvényt örvöngő vágyainak, álnok számításainak; a közhaza, a honfitárs üdve csak egy szikráját sem érdemli gondoskodásainak. így a honfíu erények mellőzése magát az általános erkölcsi erények fejlődését is gátolja, mire e munka első részében céloztam.

Honfíu s köznemzetiségi erények újabb időkben — igaz — leginkább a nemes osztályokat tüntették ki. A szabadság szeretete s védelme, az alkotmány fentartása, a magyar nyelv emelése — mindannyi dicső emlékoszlopai a nemesség dicső törekvései s erényei-

Köznemzetiségnek nevezem, mivel minden egyéb népségek nemzetiségeinek ebbe kell összefolyniok, mivel a hazaszeretet csak egy lehet, a magyar hazának szeretete, s mivel épen ezért azon nemzetiség is, melly által az igazi és hű honszeretet nyilatkozik, csak egy lehet. E köznemzetiség Magyarhonban a magyar nemzetiség. — Ki a magyar hazát igazán szereti s annak felvirulását ösztintén óhajtja, át fogja látni, hogy csak egység, egyetértés vezethet a nagy célhoz. Ha különféle nemzetiségek érdekében működik a nép, ép azt teszi, mintha ugyanannyi külön haza javára külön szakadva akarna munkálni.*) Ez nem lehet, nem szabad. — Honszerelmet tehát csak úgy tanúsíthat a nép, ha a magyar nemzetiséget tiszteli azon központul, melyben egyesülnek minden nemesb célzatai és fáradozásai. — Az országos gondnak tehát oda kell irányulnia: hogy e köznemzetiség ott hol már él, tisztuljon és szilárduljon, hol még nincs, ébresztessék és növesztessék. E nélkül nincs üdv, nincs jövő a hon számára. Így olvaszthatni nemzetiség varázs erejével minden egyes nép töredékeket egy köz-hon

nek. De azért nem kell gondolni, hogy ez hajdan is csak így volt. Hajdan a nép is inkább buzdult a honért s nemzetiségért, mert akkor (legalább némely időszakokban) több oka is volt honát szeretni, míg be nem állt a csábulás és vakultság borzasztóan kegyetlen lakoltatása. Vagy ha a nép nem lelkesült volna a honért, valljon a nemesség egy magában bírta-e volna mindannyiszor megvédeni és megtartani a megtámadott hazát? Valamint a tömeg vezérlő ész és okos vezéri intézkedés nélkül, úgy a bár legvitézebb vezérség súlyt adó tömeg nélkül célt nem ért volna; — de gyáva, csupa félelmi kényszerűség hajtatott tömeg szinte nem ért volna semmit: — csak lelkesült nép állhata hatályosan a nemesség oldalán. Ennek nyomai, maradványai a magyar vértű népben még ma is megvannak. De épen mivel illy honszerelmű lelkesedésre, ezen honfiúi s nemzetiségi erényre képesnek bizonyult a nép, épen azért kell azt ápolni benne, s újabban éleszteni. Mert kétségtelen, hogy erősebben álland e hon, ha nem csak a nemesség, de vele az összes nép is a hon üdvéért lelkesülni képes.

*) Például: egyik a csehismust, másik a tótismust, ismét másik az illyrismust, s még egy másik a panszlavismust pártolja s éleszti, mindannyian pedig a hazai vandalismust terjesztik a legkétségtelebbül. A vandalismus előtt pedig mi szent, mi marad érintetlen? A művészet remekeit s istennek oltárait egyaránt porba tiporja az, — s lerombolandja, porba tapodandja minden bizonnyal a magyar haza szelétének istenségét is, ha gátlanul elharapózni engedik az intéző hatalmak.

hón szerető fiaivá, így lehet a szláv, az oláh, a zsidó megannyi későbbi bajnokává a honszeretetnek. Különösen a zsidóra nézve megjegyzendő: ha nemzetiség mellett nyilatkozó újabb törekvései igazak és őszinték, ha ezek által szilárdul és állandóan bebizonyítja honszeretétét, úgy tetteleg meg van kezdve javulásának pályája, s akkor majd hazát vonni meg attól, ki hazát valóban szeretni képesült, a hon áldásaiból kizárni azt, ki azokat tetteleg gyarapítani iparkodik, menthetlen kegyetlenség volna. De olyanul bizonyuljon ám e honszeret, minőnek óhajtóm, hogy t. i. semmiféle tettek helyet ne engedjen, mely a közhazának, vagy az egyes hazafiaknak megrontását, károsítását czélozná. *)

A honszeretetnek magasztos szempontjából indulván ki az összes népnevelés — miután mindenkit arra akar képesíteni, hogy legalább egyegy homokszeret hordhasson a közhaza boldogságának nagy épületéhez — úgy irányozza leghatályosabban lépteit, ha népiségek, életmódok vagy egyéb körülmények szerint többé vagy kevesebbé uralkodó némely bűnök vagy vétkek irtására a

*) A zsidóknak általános gyökeres javulhatására mulhatlan első lépésül az látszik nekem szükségesnek: hogy a köz-zsidó is minden emberi jogokban részesítsük, csak így fejthetvén ki emberi természetét. De ez még nem teszi szükségessé első kezdeményül a politikai jogokat is, mik csak később következhetnének, s mik nélkül saját magyar vértű népünk is egy év ezred óta sajnosán szűkülökdik. — Magát a zsidóköznevet pedig szeretném figyelmeztetni, ne higyen az álprófétáknak, kik nem a zsidóságot, hanem csak a zsidópénz-aristocrátiát szeretnék emancipálva látni. A műveltebb zsidók közt — kikről ugyan e munka folytán tüzetesen soha nem szóltam és nem is szólhattam — magyarsági és jó törekvésű szempontból igen becsülendő töredék létezik, mely megérdemli a méltánylatot és pártolást. De éppen a műveltebbek közt van egy töredék is — a pénz aristocráciai — mely minden érdemet csak a pénzre építeni és arra visszavezetni törekszik, s ennek ismét egy része azonfelül még olyan is, mely külföldről vándorolt be, s mint ilyen még mindig régi lakhelyéhez szíván ezen hazának mint magyar hazának érdekeit ugyan legkevésbé sem buzog előmozdító az ittlétnek legalább első 10—15 éveiben. S éppen ezek az álpróféták, kik a zsidó köznéppel igen keveset törődnek, hanem csak a pénz aristocrácia érdekében működnek. Ismerek igen jó szándékú zsidókat, kik e mótelyes állapotot önként elismerik. Azért minden tekinteteket figyelembe kell venni, ha a zsidóköznepek erkölcsi s országos érdekeiben reformját sürgettel megindítani akarjuk. —

részletes alkalmazásban különösebb gondot fordítand, egyik vagy másik erény virulását különösb ápolással kegyelendi. Oly közön-ségesen elterjedt balságok ellen pedig, minő például a nemi bűnök és kicsapongások, egész eréllyel emelendi kétélü irtó fegyverét, mind tanoda, mind az élet körében. — Ha illy szent honszeretet szelleme ihletendi népnevelésünk közügyét, eleve is boldog sükert jósolhatunk a nagyszerü műnek. Mit hogy a nagy isten mindenha-tó kegyelme minél előbb valósulni engedjen, honszeretettő lelke-sült őszinte szívvel kívánom! Isten áldása kísérje a honfejlődés minden lépteit!

U t ó h a n g .

Legyen szabad még néhány szót elmondanom.

Jelen munkát 1847-ki február és márczius hónapokban, a jegyzeteket 1848-ki januárban írtam, s így e könyvnek mind régebb mind újabbkori része még az özönelőtti időből való.

Marczius 15-ke — életünk e legdicsőbb napja — egészen új álláspontra helyezé nemzetünket. Ha most írnam munkámat, sokat máskép írnék, s máskép is írhatnék. Mindazáltal nem szégyenlem, hogy 13, s illetőleg 4 hónappal ezelőtt azt és úgy irtani, a mint a tisztelt olvasó előtt van, azon időszakban t. i. mikor arra is kelle gondolnom: hogy egészen hiába ne írjak, hanem olly köntöst adjak gondolatimnak, miszerint a mit mondok, napvilágot is láthatson. — Hogy aránylag illy későn jelen meg e munka, azt nagyrészen a nyomda késedelmének — hanyagság-e vagy túlfoglaltság? nem akarom meghatározni — köszönhetem. Mert még marczius 15-ke előtt mintegy fele e könyvnek ki volt nyomtatva. Ennek tulajdonítsa a nyájas olvasó azon körülményt is, hogy az ajánlatot már meg nem változtathatám. Ha most ajánlanám, így teném azt: Hazám képviselői neki —

Érintem, hogy ma sokat máskép írnek, mint írtam ezelőtt 4 hónappal. S ez igen természetes. — A tanodán kívül nevelőleg ható tényezők legfőbbjeit — miket munkámban múlhatlanokul igényeltem — már megnyertük a nép politikai felszabadulásában; s így kétséget nem szenved, hogy az élet nevelési hatása a népre igen nagyon javult. De kétségtelen az is; hogy a serdülő és születendő nemzedékeket ezen felszabadult, s emberileg dicső országos élet minél sükeresb élvezhetésére képesíteni annál nagyobb kötelességünké vált. Ez egyedül nevelés, köznevelés által eszközölhető. — Mintegy látnoki sejtelem fogott el marczius 14-kén, midőn a nevelőtársaim által kiadott arczképem alá íme jeligét írani: „Iste-

né a világ, emberé a föld; — rabszolga vagy barom nem lehet föld ura; — nevelés tesz szabaddá, nevelés tesz emberré!”

Most már nem tervezném a népnevelés javításainak csak fokonkinti behozatalát, mit csak azért tevék, hogy az ó világ emberei kelletén túl meg ne ijedjenek eszmémtől, s ne gördítsék a létesíthetlenség sysiphusi kőszikláját utamba; — hanem most egyenesen kimondom: hogy egészen és rögtön kell megtörténni a köznevelési gyökeres reformnak a legalsóbb rétegektől kezdve fel a legmagasb tudományos nevelésig.

Most már nem mondanám: hogy a nép számára alkalmazott egyes tudományokból saját szerkezetű kézikönyveket óhajtók, hanem a népnevelés és emberiség érdekében egyenesen követelem: hogy illy könyvek adassanak a serdülő ifjúság kezében, melyekből nem annyira rendszeres tan, mint inkább fejítő elbeszélések alakjában megismerhesse mind azt, mire helyzete s újabb országos élete szerint múlhatlan szüksége van. Egyetlen egy alapos, tömött, de mégis kimerítő olvasókönyv is tömérdek hasznot árasztathatna.

Most már nem hímeznék hámoznék a körül: mennyire elégtelen és céltévesztő az eddigi népnevelés iránya; de kimondanám szárazon: hogy ez irány rász, és szándékos butításra ezélező mind pozitív mind negatív eszközeiben.

Most már nem eléglem azt mondani: hogy a köznép testi fejlesztésére elégséges a gyakorlati munkásság rendszere, hanem határozottan kívánom: hogy testgyakorló intézetek mindenütt állítassanak, csak így fejlődhetvén a leendő nemzetörben nem csak testi erő, de harcias ügyesség és honvédő hősies szellem.

Most már csekélységnek tartom a közép és felsőbb osztályúak erkölcstelenségének mellékes korholását, hanem egyenesen kárhoztatom — mint legfőbb rontó elemet — a pénzesebbek erkölcsi szabadosságát; — egészségügyi és erkölcsi közfegyelmet perczig sem nélkülözhető intézményül vallók és követelek.

Most már tétova nélkül kimondom: hogy melly nemzet eszmékkal bír, csak az állhatand meg a világ piacán, — minél nemesb, emberiségileg minél magasb eszmékkal bír valamelly nemzetiség, annál inkább fog olvasztani és szellemileg hódítani.

Most már nem kétségeskedem nyilvánítani: hogy a zsidók emancipációját óhajtóm s kívánom, de köznevelési elvek feltétele alatt: hogy a zsidó szűnjék zsidó lenni, s alakuljon át mózes vallásu magyarrá. S ezt annál határozottabban mondom ki, mi-

nél sajnosabban tűnt elő dicső forradalmunkat undokító ama közepkori kinövése a szűkkeblűségnek, minél ocsmányabb és századunkat gyalázó a butaságnak ama harcza, mely legújabbban is a zsidók üldözését tűzte ki célul. Szent egek! ezen, többnyire szennyes érdek és kenyér-irigységtől izgatott emberek bölcsőbbek akarnak lenni magánál az istennél, sőt vakult gőgjökben magukat az istenség fölé helyezik. Isten nem szégyenlé ezen gyarló töredékeny lényt — melyet embernek nevezünk — a maga képére, a maga hasonlatosságára teremteni, — Isten a legfőbb, legszentebb, örök lény ezt tenni nem szégyenlé; — s íme a butaság gőgjétől elkapott ember szégyenli a szinte isten képére alkotott embert magához hasonlóknak, embertársnak vallani s vele jogokban osztozni. Oh még meddig üldözend bennünket a sötétség e kísértetes réme!

Most a kiseddóvást — a köznevelés ezen alphaját — már nem bíznám csupán jótékony szívű egyesek, vagy társulatok véletlen vagy esetleges jó szándékára, hanem egyenesen állami intézvénnyül ajánlanám s követelném: hogy a status legfőbb felügyelése és intézkedő hatalma alatt az ország minden községe kisedeinek illő ovatása s neveltetéséről gondoskodni tartozzék.

Még sokfélét lehetne s kellene illy módon megérintenem, azonban legyen ez elég tájékozásul; a külön tervezetés újabb kötetet igénylène.

Azon hitben, hogy még most sem vált egészen hasznavehetlenné e munkám egyik másik czikke, hazafiul üdvözlettel teszem le ezúttal tollamat.

Szabadság, egyenlőség, testvériség!
Emberiség, közneveltség, műveltség!

Pesten tavaszhoz 20-kán 1848.

A szerző.

TARTALOM.

<p>Értesítés 3</p> <p>Ajánlás 9</p> <p>Előszó 11</p> <p>Bevezetés. 17</p> <p style="text-align: center;">Első rész.</p> <p>A nép erkölcsi állapot mi- nősége s annak okai 21</p> <p style="text-align: center;">I-ső Czikkely.</p> <p>Első tekintet: Nemzetiség 22</p> <p> a) Magyar köznép 24</p> <p> b) Német köznép 33</p> <p> c) Szláv népségek 35</p> <p> d) Oláh nép 39</p> <p> e) Zsidóság 41</p> <p> f) Czigányok 45</p> <p> g) Összehasonlítás 46</p> <p style="text-align: center;">II-dik Czikkely.</p> <p>Második tekintet: Életmód 50</p> <p> a) Mezei nép 51</p> <p> b) Mesterlegények 53</p> <p> c) Cselédség 56</p> <p> d) Napszámosok 60</p> <p> e) Kohor nyeglék 62</p> <p> f) Koldus csapat 64</p> <p> g) Tolvajok 65</p> <p> h) Általános jegyzetek —</p> <p style="text-align: center;">III-dik Czikkely.</p> <p>Némelly idomító tényezők befolyása 66</p> <p> A. Vallási befolyás 67</p> <p> B. Politikai helyzet befolyása 71</p> <p> C. Kor és nem idomító befolyása 73</p>	<p style="text-align: center;">IV-dik Czikkely.</p> <p>Összeállítások 76</p> <p style="text-align: center;">V-dik Czikkely.</p> <p>A néperkölcsei állapot okainak vizsgálatása 79</p> <p> a) A saját-képeni neve- lés körén kívül vagy is az életben ható okokról 81</p> <p> b) A népnevelés köré- ből merített okok 86</p> <p style="text-align: center;">Második rész.</p> <p>A köznép czélszerűbb er- kölcsei nevelésére ki- nálózkodó módok 100</p> <p style="text-align: center;">I-ső Czikkely.</p> <p>Népnevelés elvei —</p> <p style="text-align: center;">II-dik Czikkely.</p> <p>A czélszerűbb népnevelés- re szükséges módok és eszközök tanodákban 112</p> <p>A. Ezekről általánosan 112</p> <p> 1. Elemi tanodák ter- jesztése 113</p> <p> 2. Azoknak rendezése 114</p> <p> a) épület 114</p> <p> b) tantárgyak 116</p> <p> c) módszer és modor 126</p> <p> d) gyűjtemények és tanszerek 128</p> <p> e) bántásmód és fenyték 130</p> <p> f) Népnevelési szellem 131</p> <p> 3. Osztályok és évek 134</p>
---	---

4. Helyzet szerinti elő- készítés	137
5. Elemi tanítók;— kiké- peztetés, megválasz- tás, becsültetés, ju- talmazás	139
6. Igazgatóságok, felü- gyelőségek	143
7. Népművelési törvény	146
B. Némely külön észre- vételek	147

Külön intézetek. Kisdudóvás
Leánynevelés. Pénzalap

III-dik Cikkely.

Nevelési eszközök tanodákon kivül	156
A. Tanodáztatás ideje alatt	—
B. Tanodáztatás ideje után	162
Berekesztés	170
Utóhang	176